

تصویر ابو عبد الرحمن الکوردی

ناینه‌کانی سه‌رده‌م

(۱)

خه‌یالاتی مارکسیه‌ت

فاضل قه‌ره‌داغی

له‌ بلامو کراوه‌کانی

پروژه‌ی چاپکردنی ته‌فسیری قورنانی پیروز

~~تأیید شده~~
نایب کانی سه رده م

(۱۱)

خه یالاتی مارکسیه ت

فاضل قه رده داغی

سلیمانی - ۱۹۹۶

بسم الله الرحمن الرحيم

[وان هذا صراطي مستقيما فاتبعوه ولا تتبعوا السبل فتفرق بكم من سبيله]

پیشہ کی

سالۃ (۱۹۸۹) ی زاینی سالی سہرہ تائی ہرہ س ہینائی حکومہ تائی دہ ولہ تہ گہ ورہ و بچوو کہ کؤمؤنیستہ کان بوو۔ لہ گہل ئم ہرہ سہ ش دا بہ شیکئی حہ قیقہ فی ئہ فسانہ ی تہ من کورئی کؤمؤنیزم بؤ ئو کہ سانہ ئاشکرا بوو کہ لہو حہ قیقہ تہ بئ ئاگا بوون۔ مارکسیہ ت ئو فیکرہ یہ یہ کہ لہ ناو فیکرہ جاہیلی یہ کان دا زؤرترین ئیدیعی زانستی و راستی بؤ خوی کردووہ، بہ لآم لہ راستی داو وک داوی بؤمان دہ ردہ کہ وئت ناریکترین فیکرہ یہ و دوورترینانہ لہ زانست و بیرکردنہ وہ ی زانستی۔

ئہ ی کہ واتہ بؤچی مارکسیہ ت وا بلاؤبووہ وہ؟ مارکسی ی فہرہ نسی (ہنری لوفیئر) دہلئ: مارکسیہ ت بہ ہؤی گاری سیاسی یہ وہ لہ ناو خہ لک دا بلاؤبووہ وہ نہک بہ ہؤی زانستی (علمیہ) یہ کہ ی (۱) ئمرؤش دہ یینین کہ وا بہ ہؤی شکستی سیاسی یہ وہ مارکسیہ ت شہوقی جارائی نہ ماو بووہ مؤدہ یہ کی کؤن۔

ئم کئیہ کورئہ ی دہ ستئووسیکانہ - کہ قہ بارہ کہ ی دوو ئہ وہ ندہ یہ - و زوو پیش ہرہ سی حکومہ تہ کؤمؤنیستہ کان دہ ستان بئ کردبوو، ئم کئیہ ش زیاتر بؤ لایہ فی فیکری مارکسیہ تہ رخان کراوہ۔ ہہ لہ تہ زؤر شتی تر ہہ یہ کہ ییلین بہ لآم ئہ وہ ندہ بہ سہ بؤ ئہ وہ ی کہ بؤمان دہ رکہ وئ کہ وا مارکسیہ ت وہ کو ہہ موو فیکرہ یہ کی جاہیلی فیکرہ یہ کی زانستی فی یہ و لہ ناو خودی خوی دا ناریکہ۔

ئاتوانیوشانہ رہ خنہ گاتمان بابہ فی یانہ خستؤتہ بہ ردہ م خوتنہر بہ لآم ہہ روا لہ ہہ ندیک شوئ دا شتوازی گالتہ جاریمان بہ کار ہیناوہ، مافی خؤشمانہ چونکہ کاتیک مارکسیہ ت بلوی ہہ بوو چہ کی مارکسیہ کان دؤی ئیسلام گالتہ بئ کردن بوو ئمرؤش نؤرہ ی تئہ یہ ہہ روہا مارکسیہ تہ وہ ندہ بیروبوچوونی ناقولای فی دایہ کہ شایہ فی گالتہ بئ کردنہ۔

لہ کؤتایش دا دہ لئین: راستہ مارکسیہ ت واخہریکہ دہ یئتہ بابہ تیکئی موزہ خانہ بہ لآم ئم کئیہ لہ دوو روہ وہ پئویستہ:

۱- ئم کئیہ راہینانیکہ بؤ خوتنہر لہ سہر چہ سپاندنی مہنہ جی قورئائی رہ خنہ۔

۲- ہیشتا ژمارہ یہ ک کہ س ہہن لہ دنیا ی خہ یالائی مارکسیہ ت دا دہ ژین۔

بناغهی فیکری جاهیلی

ئهم سهرده مه ی که تبا ی دا ده ژین بریتی له ئایینی «مؤدیرن»، به ئی! فیکره کافی ئه مرؤ
 ئاینن چونکه پێناسه ی ئیسلام بو ئاین جیا به له پێناسه ی جاهیلیه ت، جاهیلیه ت ئاین
 ده به ستیته وه به مزگه وت و کلێسه و (طقوس) وه، بو یه جاهیلیه ت فیکره کافی خو ی به ئاین
 نازانی.

جاهیلیه ت له ئاین قی نه گه یه شتوو، ئاین بریتی یه له بیرو بو چونیک سه باره ت به بوون
 (وجود) و خوا، ههروه ها به رنامه یه کی ژیا نه، له به ره وه مارکسیه ت و دیموکراسی و فیکری
 نه ته وایه قی و عه لمانیه ت و وجودیه ت... هتد هه موو ئاینن و له هه موو یان دا په رستن هه یه
 بابه ئاینیش ناو نه ژین و با په رستن ره سمی یان قی دا نه ی.

تایبه قی یه کی ئهم ئاینا نه و په رستگا کانیان و (کا هن) اه کانیان ئه وه یه که رواله تیک
 مه حکم و دره وشا وه یان هه یه به لام له گه ل تا قی کردنه وه دا، به لکو ته نها
 به لیکۆلینه وه ده رده که وئی که وا ئه مانه وه کو خانووی جالجالۆ که بی هیزن... رواله تیان
 هه لحه له تینه ره وه کو خانووی جالجالۆ که، واده زانی عه بییان قی دا فی یه تائه و کاته ی
 ده یانخه یته به ر تیشکی لیکۆلینه وه یان خو ی ده که وینه ژیر ره حمه قی تا قی کردنه وه.

﴿مَثَلُ الَّذِينَ اتَّخَذُوا مِنَ دُونِ اللَّهِ أَوْلِيَاءَ كَشَلِ الْعَنْكَبُوتِ اتَّخَذَتْ بَيْتًا وَإِنَّ أَوْهَنَ
 الْبُيُوتِ لَبَيْتُ الْعَنْكَبُوتِ﴾ العنكبوت/ ٤١.

واته: نموونه ی ئه وه که سانه ی که پشت و په ناو دۆست و خو شه و یست غه بری خوا بو
 خو یان داده نین وه کو جالجالۆ که وان که خانوویه ک بو خو ی دروست ده کات، بی هیزترین
 خانووش هی جالجالۆ که یه.

خوای گه و ره ش له باره ی بیرو با وه بری موشریکه کۆنه کان ده فهرمو ی ﴿إِنْ يَتَّبِعُونَ آلَ
 الظَّنِّ وَمَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ﴾ که واته لیره دا خوای گه و ره دوو سه رچا وه و بناغهی فیکری
 جاهیلیان بو ده ست نیشان ده کات:

١- شو ئیکه وتنی گومان (له جیا قی شو ئیکه وتنی یه قین)

٢- شو ئیکه وتنی ئاره زووی نه فس (له جیا قی شو ئیکه وتنی هه ق)

خوای گه و ره با سی موشریکه کافی (مه ککه) ده کات که حه زیان نه ده کرد کچیان
 بی و زنده به چالیان ده کردن که چی کچیان بو خوا داده ناو ده یانووت ئهم چه ند به
 (ههروه ها مه لاییکه ت) کچی خوان.

﴿وَإِذَا بَشَّرَ أَحَدَهُم بِالْأُنْثَىٰ ظَلَّ وَجْهُهُ مُسْوَدًّا وَهُوَ كَظِيمٌ﴾ يتواری من القوم من سوء
 مابشر به ائمسکه علی هون ام یدسه فی التراب الا ساء ما یحکون﴾ النحل/ ٥٨-٥٩.

واته: کاتیک مژده به یه کیکیان ده درئ که مینه ی بووه، رهنگی رهش هه لئه گه برئ و پیش ده خواته وه، له خراپی ی ئەم مژده بهش خوی له خه لکی ده شارینه وه (نازانی ئایا کچه که) به زه لیلی بهیلینه وه یان بیخاته ژر گل.

که چی هه ر ئەمانهش بوون که ده یانوو ت گوايه مه لائیکه ت و چه ند بتیک کچی خوان.

﴿أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّىٰ وَمَنَاثَ الثَّالِثَةِ الْأُخْرَىٰ ۖ أَلَمْ يَكُن لَّهُ الْاُنْثَىٰ ۚ تِلْكَ إِذًا قِسْمٌ ضِيزَى﴾ النجم/ ۱۹-۲۲.

واته: ئە ی (سه باره ت به) (لات) و (عوززا) و (مەنات) ی سینه م؟ نینه به بۆ ئیوه و مینه به بۆ خوا؟ که واته ئەمه دابهش کردنیکی خوار و خپچه.

به م جوړه موشریکه کان شتیکیان بۆ خوا دانابوو که بۆ خویان چه زیان لی نه ده کرد... ئەمهش ره فتاریکی جاهیلی به که نموونه ی زۆره له فیکرو هه لئس و که وکی جاهیلی ی ئەمرۆدا.

له بهرته وه چ ئاین و به کۆنه کان و چ ئاین و به نوێکان ته نها «ناو» و هبچی تر، ناویکی بی ناوه روک، یان ناویک که له گه ل ناوه روک که ی دا ناگوئجی، ئایه ته که ی دوا ی ئەو ده فرموی:

﴿إِنَّ هِيَ أَسْمَاءُ سَمَّيْتُهَا اُنْمِ ۖ وَأَبَاكُمْ مَا أَنَزَلَ مِنْ سُلْطَانٍ ۖ﴾ النجم/ ۲۳.

ئەمانه ته نها چه ند ناویکن که خوتان و باوک و باپیرانتان ناوتان ناو، خوا هبچ به لگه یه کی نه نار دۆته خواره وه له باره یانه وه.

هۆکه شی ئەوه یه:

﴿إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ ۖ يَمَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنْ رَبِّهِمُ الْهُدَىٰ﴾

ئەمانه شوینی تهها گومان و ئاره زووی نه فس ده که ون، (له کاتیکدا) هیدایه تیان بۆ هاتوو له لایه ن خوا که یانه وه.

ئالم باسه دا چه ن دین نموونه ی شوینکه وتی گومان و ئاره زوو ده بینین، ههروه ها بۆشان در ده که وئ که وا ئەنجامیکی ئەم شوینکه وتنه کو کردنه وه ی سه دو یه ک شتی ناریک له ناو یه ک فیکره داو دروو ستیوونی هه زارو یه ک ناریکی له ناوی دا.

شوینکه وتی گومان له وه دایه که هه لگرافی فیکری جاهیلی به بی به لگه قسه ده که ن و بناغه ی فیکره که داده مه زڕین، یاخود به لگه ی وه همی به کار ده هئین و به رگی راستی ده که نه به ر.

﴿وَمَا لَهُمْ بِهِ مِنْ عِلْمٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ ۖ وَإِنَّ الظَّنَّ لَا يَغْنِي مِنَ الْحَقِّ شَيْئًا﴾

النجم/ ۲۸.

واته: ئەمانه زانیاری یان فی یه له باره ی ئەمه وه، ئەمانه شوینی تهها گومان ده که ون

گومانیش هیچ به که لکی هه ق نایه ت.

۱- بۆیه ده بینین بته کۆنه کان «میژوو» بیان هه یه، واته ئه و بته ی که لای موشریکه کان به کیکه له خواکان، رۆژنیک له رۆژان «له دایک بوو»، خۆ ئه گهر خوای راسته قینه بوایه ده بوایه له سه ره تای بوونه وه هه بوایه، وه ک چۆن له عیراقی کۆن دا (بۆ نموونه) ئینلیل ENLIL هه بوو که خوایه کی هه ره گه وریه سومه ری به کان بوو، به لām که ی په یدا بوو؟ بۆچی دوا یی نه ما؟ ئاشکرا شه که مه سه له ته نها گومان و زانیاری به کی بێ به لگه یه که بۆته هۆیه کی په یدا بوونی ئه م بته له سه ر رووی زه مین.

ئه مرۆش ئه گهر له ئاینه «مۆدیرن» ه کان بگۆلێته وه، ده بیخی که و چه نندین شتی گومانانویان ئی دایه به لکو بووشنه ته به ردی بناغه یان، ئه گینا کی ده لی که و کۆمه لگای سه ره تایی مه شاعی بوو (واته: کۆمۆنیستیکی ساده و سه ره تایی) غه یری نوو سراویکی (مۆرگان) نه بێ که دوا ی ماوه یه ک ده رکه وت چه ند پره له هه له و قسه و بۆچوونی بێ به لگه؟ یان کی ده لی که و په ره لمان له ولایتیکی دیموکراتی دا نوێنه ری راسته قینه ی گه له (أ) یان کاتیک عه لمانییه ت ده لی خۆم ناخمه ناو کاروباری ئاین ئایا به راستی و درۆ ناکات؟ یان کی ده لی قه واره ی نه ته وه یی باشتین زاننه بۆ پاراستنی نه ته وه یه ک؟ یان... یان...؟؟

بینای گه وره گه وریه فیکری بهرز کراونه ته وه که ناوه وه یان پووجه له، بینای گه وره که بناغه که یان گومانه له جیاتی هه ق، بۆچوونی بێ به لگه یه له جیاتی حه قیقه ت.

ژمۆریمه ک بت و خوای ساخته و ئاینی هه له به ستراو که ری ئی هه قیان ئی گوم بووه.

۲- خوا وه نده ساخته هه ره گه وره که ش، سه روکی هه موو بته کافی په رستگای جاهیلیه تیش، به کیکه که زۆر نزیکه لیان به لām هه ستی ئی ناکه ی، به کیکه له هه موویان شا راوه تره ئه ویش (ئاره زوو):

﴿أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ...﴾ الجاثیه / ۲۳.

واته: ئه و که سه ت بیخی که ئاره زووی خۆی کردۆته خوای خۆی؟

ئه و ئاره زووه ی که وای له بت په رسته کۆنه کان کردبوو حه ز بکه ن به په رستنی دارو ته خسته و ته و ته م و پاشایان، هه ر ئه و ئاره زووه شه که و له بت په رسته نوێکان ده کات که حه ز به په رستنی حزب و پێشه واه و نه ته وه و ولات بکه ن.

ئه و ئاره زووه یه که وای له (مارکس) کرد بلی په یدا بوونی کۆمه لگای کۆمونیست حه تمی به و هه ر ده یی به دی بیست. خۆی حه زی ئی ده کرد، ئاره زووی له گه ل دا بوو بۆیه به دوا ی «به لگه ی زانستی» دا ده گه را که ئه م حه تمی به ته «بسه لینی» هه ر ئه و ئاره زووه شه که وای له ولاتانی ئه و روپا کرد که له کار دانه وه ی زۆم و حوکی ناکه که سی پاشایان

۱۱- ئه مه په کیکه له و ره خفانه ی که له دیموکراسی ده گیرین و هه ندیک رۆژان وایی خۆیان باسی ده که ن. ئیله ش له کتلیسی داها توودا (کم له باره ی دیموکراسی به وه یه) ان شاء الله باسی ده که ی.

به ره و فيكره ی دموكراتې بچن و ژماره يه ك كه سيان بښه (مفكر) او تيؤر ذانهر (منظر) ای ټهو فيكره يه.

هر ټهو ټاره زووه شه كه بووه سهرچاوه ی رق هه لسان له ټاين و بناغه يه كي پر گوماني دامه زړاند بو ټايني علماني.

هر ټهو ټاره زووه شه كه بناغه پر خورافه ته كه ی «نه ته وه ی هه لېژېروا» و «ره گه زی بالا» ی بنيات نا، يان له كاردانه وه ی زه ليل بوونی نه ته وه ی و زولمې نه ته وه كافي تر ده زووه كافي فيكره نه ته وه ی يه كه ی كوكر ده وه.

هر خوشي تي كه به رامېهر (موضوعي) او (دهره كي) يه كه ی (هنگل) خوږي (ذاتي) و (ناوه كي) يه كه ی وجوديه ته كه ی (كېر كيگارد) ی بزواند.

ليسته كه دوورو درېزه به لام بناغه كه يه كه:

۱- ټاره زووه دروست كه رو بزوينه ري پېر كړنه وه وه هس تي مروفي جاهيله.

۲- به هو ي ټهم ټاره زووه شو به هو ي كه مي زانباري يه وه، قسه و بوچووني بي به لگه داده مه زرين.

۳- فيكرو بوچووني جاهيلي په پيدا ده بن كه به هو ي دوو بناغه كه ی سهر وه پر ده بن له نارېكي، واته هر فيكره يه كه له ناو خو ي دا نارېكه و به شيكي ټهو فيكره يه ټه وه ی تر به درؤ ده خاته وه.

كاره كه مان لېره دا ټاشكر اكر دني نارېكي له ناو فيكره ی جاهيلي دايه واته دهرخستني ټهو راستي يه ی كه وا هر به شيك له فيكره ی (س) نارېكه له گه ل به شه كه ی ترو نارېكي له ناو هر به شيكيش دا هه يه، هه روه ها ټاشكر اكر دني ټهو بوچوونانه ی كه به لگه يان ني يه غه يري گومان و دهرخستني رولي ټاره زووه تيايان دا.

له كو تايش دا ده زانين كه وا چه ند راسته:

﴿ولو كان من عند غير الله لوجدوا فيه اختلافاً كثيراً﴾ النساء/ ۸۲.

واته: ټه گهر ټهم قورټانه له لايه ن غه يري خواوه هاتي نارېكي يه كي زوريان تي دا به دي ده كړد.

ټه مه شو ټهو جياوازي يه يه كه له نيوان زانباري يه كه كه خوا سهرچاوه يه تي، ټهو خوايه ی كه به دي هينه رو خواوه ني بوونه وهره (به م شپوه يه شو له هه موو كه سيك زاناره)... و زانباري يه كه كه عه قل و هه ستي مروف سهرچاوه يانه، ټهو عه قل ه ي كه سنوور داره و ټهو هه سته ی كه سنوور ني يه بو ټاره زووه كافي.

كه واته ده بي سهرچاوه ی ټيمه له باره ی مروف و كو م لگا و ټهو سوننه تانه ی كه له گه ردوون دا كرده كن... ټهو سهرچاوه يه بي كه قابيلي هه له ني يه، ټهو سهرچاوه يه ي به ده ستي پېغه مبه ري راسته قينه نيردربو نه ك شو ټيكه وتني «پېغه مبه ري ساخته» ی وه ك

ماركس كە پېشىنى دە كرد كەلە دوارۇزدا (دوارۇزى سەردەمە كەى خۇى) كۆمەلگەى
كۆمۇنىستە بەرپا دەئىيان وە كو پېغەمبەرە ساختە نوپكە: (فوكوپامامى ئەمرىكى (بابانى
رەچەلەك) كە پېشىنى كىردووە كەوا پاش رووخانى رۇمى كۆمۇنىست و فاشى و
ئە رستۇكراتى... ھتە. تەنھاسىستەمى دېموكراتى رۇزئاواى خۇى وە كو شىنوازى حوكمى
عەقلاى پىشان دەدات و دوا رۇز ھەر بۇ ئەوہ!!

ئەمە حەقىقەتى فېكرەكانى رۇزئاوايە بەلام خەلكى ولانە موسلمانەكان كورئانە
شونىيان دەكەون، موسلمانانى ئەمرۇ ئەو فەرموودەيەى پېغەمبەريان (ﷺ) بەسەردا
دەچەسې كەباسى ئەو دەكات كەوا رۇزىك دېت موسلمانان شونى سوننەتەكانى
جوولەكە و نەصارا دەكەون تەنانت ئەگەر بچنە ناو كوفى مارىلكە (كەچەندەسك و
بچووكە) موسلمانان شونىيان دەكەون و خۇيان دەخەنە ناوى.

موسلمانانى ئەمرۇ شونى جوولەكە و نەصارا كەوتوون و خۇيان خىستۇتە نارەحەتى
زۇر، لەجل و بەرگدا: رۇزئاواىيەكان جەلكانىان تەسك بىكەن ئەوانىش جەلكانىان
تەسك دەكەن و ھەناسەو جوولە لەخۇيان نارەحەت دەكەن، فراوانى بىكەن ئەوانىش فراوانى
دەكەن، قۇدرىز بىكەن ئەوانىش دەرويشانە قۇ دەھىلنەو، بىتاشن ئەوانىش سەرباز ئاسا
دەيتاشن، ئەمە لەجل و بەرگ و سىپا ئىنجا لەئاكارو خورەوشت..ھتە.

ئىنجا لەو شتەى كەلېرە مەبەستمانە: شونىكەوتنى رۇزئاواىيەكان لەمۇدە
فېكرىيەكانىان، موسلمانانى ئەمرۇ خۇيان كىردۇتە تاقىگەيەكى تىر بۇ ئەو فېكرانە، ھەموو
رۇزىكىش مۇدەيەكى فېكرى.... بەئى ئەوەى بزاتن كەھەموو ئەمانەيەك خانەجىيان
دەكاتەو، خانەى جاھىلىيەت، ھەموويان فېكرى جاھىلىن...كاتىك باون پىرىنگدارن،
كاتىكىش بەسەر دەچن ئاوريان لى نادىتەو، بەئى زەمان و بارودۇخ پەيدا دەبن دەئىن و
دەگۇرىن و دەمرن...لەھەموو قۇناغىكى ژيانىشاندا كىرۇكىان ھوچەلە.

زۇر لەموسلمانانى ئەمرۇ باوەشيان بەم ھوچەلىيە كىردووە، بى ئاگان لەو ئاپنەى
كەتاقىامەت دەمىنى، ئاپنى كاروانى پېغەمبەران و شونىكەوتووانىان، ئاپنى خوا، ئىسلام.

بەشى دووھەم

كورتە يەك لە بارەى ماركسىيەت

۱- سۆشپالیزم و كۆمۇنىزم

لەكالى كارل ماركس (۱۸۱۸-۱۸۸۳) او فریدریك ئېنگلزدا (۱۸۲۰-۱۸۹۵) (۲) ئەوروپا پر
بوو لە قوتابخانەى سۆشپالیزم و كۆمۇنىست و قوتابخانە كەى ئەوان تەنھا يەكلىك بوو
لەچەندىنى تر (۳).

زاراوى سۆشپالیزم (الاشتراكية) Socialism لە (سۆشپالیزم) مەھەتتووە كەئەو
كەس و ئەو باوەرەيە كەبايەخ بە كۆمەلگە society دەدات و دژى (تاكروە) و
indivtualist (۴). كۆمۇنىزمىش (الشيوعية) Communism پېشتەر ئەو ناوەبوو
كە لەپروپراى ئېتيان E. Cabet ى فەرەنسى دەنرا (لەپەنجاكلى سەدەى نۆزدەى
زايىنى (۵).

سۆشپالیزم كاردانەو يەك بوو دژى چەوساندنەو ەى كرېكاران لەلايەن بۆرجوازيەت و
دژى بارى سەختى كار كەردنى پرۆليتاريا (كرېكاران) كەپرۆژانە دوازە سەعات كارىان دەكرد بۆ
موچەيەكى كەم و لەناو خانووى شەردا بەژمارەيەكى زۆر دەژيان..هتد.
ئەمرۆش كۆمۇنىزم تەنھا بەفېكرەى ماركسى دەوترى. جگە لەماركسىيەت قوتابخانە
سۆشپالیزمەكان زۆرن وەكو:

۱- نەتەو ەيى سۆشپالیزم (القومية الاشتراكية) كەنازيەت گەورەترين نوڤنەرىتى
هەرەو ەا زۆر لەحزبەكانى ولاتانى جېهان وەكو حزى بەعس و ئەمانە زياتر قەومين.

۲- لېرەدا ناوى كەسەكانم بە و شېو ەيە نويسيو ە كەلەزمانى خاوەنەكانى دا دەوترىن بەلام لەناوى
سەرچاوەكاندا لەكۆتايى كۆتايە كەدا ناو ەكانم بە و شېو ەيە نويسيو ە كەلەو ەگرېپانى ەرەبى
كۆتايەكان دا ەاتوون، ئەو ناو ەش كەگومانم لەخویندەنەو ەكەى ەبوو ەنيشانەى پرسپارم
لەچەردەمى دا دانام. ئەو ەشم لەبەر ئەو كەردووە چوئكە زۆريەى خەلك ناو ەكان بە ەئە
دەلنەو ە. جگە لەناو ەكانيش گويەنم نەداو ەتە و زاراوانەى كەلەنەدەبىياتى ماركسى ى كوردى
ئەمرۆدا بەكار دېن و خۆمان زاراو ەرەبىيەكانمان و ەگرېپاوە بۆيە لەوانەيە ەئەيك جياوازی
بېيتريست نيوان زاراو ەكانى ئەم كۆتايە و زاراو ەكانى لای ماركسىيە كوردەكان كەبەزۆرى
لەئەدەبىياتى ئيرانى يەو ەو ەگرېپاون.

۳- بۆ زانپارى لەبارەى ئەو قوتابخانە بېوانە كۆتايە دوو بەرگى يەكەى (ج. د. ە. كۆل) تاريخ
الفكر الاشتراكي (بېوانە سەرچاوەكان).

۴- ج. د. ە. كۆل، رواد الفكر الاشتراكي، ل ۱۱ بەدواو ە.

۵- ەمان سەرچاوە.

۲- سۆشپال دېموكرات: ئەۋىش بىرۈباۋەرى سۆشپالېست و دېموكراتى

تېكەل بەيەك كىردۈۋە بەشى زۆرى حىزبە سۆشپالېستە كانى ئەۋرۈپا لەم جۆرەن، سۆشپال دېموكرات بىرۈپا بەدەست قىۋە ردانى دەۋلەتە لەبۈرۈى ئابۋورى و كۆمەلەيە قىۋە بۇ بەدى ھېنانى سۆشپالېزم.

۳- سۆشپالېزمى مەسېھى: گەلەسە دەى رابردودا كاي دە كىردو پىشتى بەنە ماكانى نە صىرائىت و ژيانى نە صىرائى بە كۆنە كان دە بەست.

۴- ھەموو قوتابخانە سۆشپالېستە كانى سە دەى رابردو وە كو ئەۋانەى سلىن سېۋىن و فۆرىي و ئۆۋىن... ھتد.

بابە قى ھاۋبەشى نىۋان ھەموو سۆشپالېستە كانىش ئەۋەيە كە ھۆكانى بەر ھەم ھېنان (كارگە كان... ھتد) لە دەستى تاكە كەسە گانەۋە بېچنە دەستى كۆمەلگا، لەم مەسە لەيەش دا كەسىۋا ھەيە دەيەۋى بەشىكى ھۆكانى بەر ھەم ھېنان بېچنە دەستى كۆمەلگا، ھەيشە دەيەۋى ھەموو ھۆكانى بەر ھەم ھېنان لە دەستى كۆمەلگادان (ۋە كو ماركىسە كان)، جىاۋازى زۆرى تىش ھەيە لەنۋان قوتابخانە كان دا كەلۈرە دا ناكىرى باسپان بىكەين.

۲- سە رچاۋە كانى فېكىرى ماركىسى

قەسەيەكى باۋى ماركىسە كان ھەيە ئەۋىش كەۋا ماركىسەت سى سە رچاۋەى ھەيە:

۱- فەلسەفەى كلاسېكى ئەللىنى بەتايىبە تىش ھى (ھىگل) ۋە بەرادەيەكى كەمىتر ھى فەيەلسوۋى ماددى (فۆرە رىباخ).

۲- سۆشپالېزمى فەرەنسى.

۳- ئابۋورى سىياسى ئىنگلىزى (الاقتصاد السياسى الانگلىزى).

لەبە ر گىرنگىتى فەلسەفەى ھىگل لە ماركىسەت دا لۈرە دا (بەۋەرى كورتى) باسى مەنەجى فەلسەفە كەى دەكەين ۋاتە مەنەجى دىئالېكتېكى لەم چەند خالە دا:-

۱- لاي ھىگل مەنەجى بىر كىردن دە بىن يان دىئالېكتېكى بىن يان مېتافىزېكى (۶) مەنەجى مېتافىزېكى ھەموو شىكى ئەم بوۋنەۋەرە: بىر (الفكر)، بوون (الوجود)... جىادە كاتەۋە بۇ چەند بەشىكى سەرىەخۇ بەجۆرىك كەپە يۈەندىيان بەيە كەۋە نە بىن، بەلام لاي مەنەجى دىئالېكتېكى ھەموو شىك پەيۈەندى بەۋەى ترەۋە ھەيە.

۲- مەنەجى مېتافىزېكى بىرۈپا بەئەۋىتى (الموية) ھەيە ئەۋىش كەفلائەشت «خۇيە قى» ۋە ناكىرى لەيەك كات دا «خۇى بى» ۋە «خۇى نە بى»، بەلام لاي دىئالېكتېك ئەم شتە ھەيە.

۶- مەبەست لۈرە دا لە (مېتافىزېك) بەۋاتى (ماوراء الطبيعة) نى يە.

۳- دیا لیکتیکس لای هیگل ته نه ا بیر کړنه وه فی به لکو دیا لیکتیک له واقع دا له ناو
هه موو شتیک دا هه یه و دروست کړاوی خوشان فی به.

۴- دیا لیکتیک و هه موو فله سه فه ی هیگل بریتین له ژماره یه کی ژوری سیگو شه و هه ر
سیگو شه یه ک به م جوړه یه:

بابه تیکان هه یه (موضوع، قضیه)، ته مه نه فی ده بی یا خود خو ی نه فی ده کات و ده بیته
دژ (نقیض)، ته مه شیان دیسان نه فی ده بی و بابته ته که ده گه ریته وه به لام به شیوه یه کی
به رزتر ته ویش ثا ویته (مرکب ی پی ده ورتی، ته م چالا کی یه ش به رده وام ده بی تا ده گه پنه
ره ها (المطلق).

ته م خاله شان ژور به کورقی باس کړدو وه له کورته کافی مارکسیه کان ده چی کاتیک
که باسی دیا لیکتیک هیگل ده کهن، هه موو خاله کانیش دیسان ژور به کورقی باسکراون،
ته گینا دیا لیکتیک هیگل ژور له مه فراوانترو ثا لوزتره (۷).

هه رچه نده مارکسیهت فله سه فه یه کی مادی یه به لام سوودی ژوری له فله سه فه
(مثالی) یه که ی هیگل وه رگرتو وه، به تاییه تیش له مه نه جه که ی (واته: دیا لیکتیک او
مارکس و ټینگلز ده لپن که و ا مه نه جه که ی هیگل یان وه رگرتو وه نه ک چه سپاندنی
مه نه جه که ی (که به چه سپاندنه که ده ورتی: المذهب).

۳- به شه کانی مارکسیهت

مارکسیهت بریتی یه له سئ به ش:

یه که م: مادی یه فی دیا لیکتیک (المادیة الجدلیة): مارکسیهت فله سه فه یه کی
مادی یه، به پی ی به ش کړدنه ساکاره که ی فله سه فه ش: فله سه فه یان ثایدیانی (مثالی) یه
یان مادی. لای فله سه فه ی (مثالی) بیر سه رده تاو ته ساسه، به لام فله سه فه ی مادی مادده
پیش ده خات.

مادی یهت مادده به ته ساس داده فی و ده لی که و ا بیروگیان دروستووی ته ون. به لام
مارکسیهت خو ی به مادی دیا لیکتیک ده زاتی و خو ی جیا ده کاته وه له مادی یه فی
میتافزیک (که نادیا لیکتیک یانه بیرده کاته وه.

ته مه بو مادیهت، بو دیا لیکتیکس ټینگلز سئ یاسای سه ره کی دیا لیکتیک جیا
ده کاته وه (که لای هیگل به شیوه یه کی تر هه ن):

۷- بو شماره زایی زیاتر له فله سه فه ی هیگل پروانه:

۱- امام عبدالفتاح امام، للنهج الجدلي عند هيگل ۲- و. سته یس، فلسفه هیگل ۳- د. زکریا ابراهیم،
هیگل او المثالیة المطلقة ۴- ر. کارودی، فکر هیگل.

۱- پاسای گۆرانی چەندو چۆن (قانون التحولات الكمية والكيفية): ئەویش ئەو چالاکی بە پێشان دەدات کە تەبای دا گۆرانی چەندی (=کی) شتیک یان دیاردە بە کەلات و پەلە بە کە دیاریکراودا دەبێتە هۆی گۆرانی چۆنیتی ئەو شتە، بۆ نمونە پەلە گەرمایی ئاو بەرە بەرە بەرز دەبێتە وە تادە گاتە (۱۰۰) پەلە سەدی لەم خالەش دا چۆنیتی ئاو کە دەگۆرێ و ئاو کە دەبێتە هەم.

۲- پاسای پەکی و مەلاتە ی دژە کان: هەموو شتیک دژی خۆی هە بە، دژە کانیش لەسەرە تادا لە پەکی دان بەلام کاتی پە و دوا ی مەلاحە دە کە ن. و لە ئەنجام دا دژیک سەر دە کە وێ.

۳- پاسای نە فی نە فی: هەموو شتیک دژی خۆی دروست دە کات ئەم دژەش نە فی ئەو شتە دە کات بەلام ئەویش نە فی دە بێ و شتی بە کە م پەیدا دەبێتە وە بەلام بە شێوە پە کە دە و لە مە ندر، بۆ نمونە دە نکە جۆ پە ک نە فی دە بێ و دەبێتە روو ک، ئەم روو کەش نە فی دە بێ و دەبێتە گۆلە جۆ، بەم شێوە پە شتی بە کە ممان دەست دە کە وێ (دە نکە جۆ کە) بەلام بە ژمارە پە کە زۆر تر.

۴- پاسای پێکە وە بە ستانی هە مە کە ی نێوان دیاردە کان (الترابط الکمي بين الظواهر) کە بایە خێ ی نێ نە درا وە ئێمەش لێرە دا پشت گۆی ئەو خە ی ن. جگە لە پاسا کان؛ و تە کان (المقولات) هە ن کە لەم کتێبە دا باسیان ناکە ی ن.

دوو م: ماددی پە فی میژوو یی: ئەمیشیان زووتر لەمیشکی مارکس و ئینگلزد لە دایک ببوو، ماددی پە فی میژوو یی لە گشتی تر ی پاسا کانی گەشە سە ندنی کۆمە لایە تی دە کۆ لێتە وە. ئەمەش چە ند با وە پێکی ئەم بە شە پە:-

۱- بەر هە م هێ نانی کە ل و پە لی ماددی لە سەرە تایی «میژوو» ی مرۆ ف دا دروست کە ری هۆشی مرۆ فاکان بوو.

۲- ژبانی کۆمە لایە تی ی کۆمە لگا دروست کە ری هۆشی خە لکە کە بە (ژبانی کۆمە لایە تیش زیاتر لایە تی بەر هە م هێ نان دە گرێ تە وە).

۳- لە هەر کۆمە لگا و سەر دە مێک دا جۆرێکی بەر یلا و یان سەرە کە ی بەر هە م هێ نان هە بە وە کۆ: دەر بە گایە تی، سەر مایە داری... هتە، ئەم جۆری بەر هە م هێ نانه لە دوو بەش پێک دێت:

أ) پە یوە ندی مرۆ ف بە سروشت: ئەم پە یوە ندەش (هێزە کانی بەر هە م هێ نان) دەری دە خە ن، ئەم هێزە نەش بریتین لە ئە لئیرە کان کە پێ یان دە و ترێ (هۆ کانی بەر هە م هێ نان) هەر وە ها بریتین لە مرۆ فە کان خۆ یان.

ب) پە یوە ندی نێوان مرۆ فە کان: ئەویش کە (پە یوە ندە کانی بەر هە م هێ نان) دەری دە خە ن، ئەم پە یوە ندە نەش بریتین لە: دابەش کردنی کار، کڕین، فرۆشتن،.... هتە.

۴- (پەيوەندە كانى بەرھەم ھېتان) بەھۆى گەشەسەندى (ھېزە كانى بەرھەم ھېتان) دەست نیشان دەن، بۇ ئىمۇنە ئەو ئاشەى كەبەدەست دەخولیتەو ە كۆمەلگای دەربەگایەتى پېشان دەدات ئەو ئامپىرەى كەبەھېزى ھەلم دەجولیتەو ە كۆمەلگای بۇرجوازى پېشان دەدات (۸).

۵- ھۆكانى بەرھەم ھېتان گەشەدەسەن تائەو خالەى كەتیاى دا (تئاقىز) ئىوان ئەم پەلە گەشە سەندووەو ئەو پەيوەندە كۆنەنەى بەرھەم ھېتان دروست دەئى. پەيوەندە كۆنە كانىش دەبە كۆسپ بەرامبەر گەشەسەندى ھېزە كان و دەئى نەمېن و بگۇردىن، بۇ ئىمۇنە دەربەگایەتى بووە كۆسپ بەرامبەر گەشەسەندى ھېزە كانى بەرھەم ھېتان بۇيە لەناوچوو و بۇرجوازى ت ھاتە جئى.

۶- لە كۆمەلگایەك دا كەھۆكانى بەرھەم ھېتان تىاى دا لەدەستى تاكە كەسە كان دایە دوو چىنى دۇ بەيەك ھەن كەبە كىكیان ئاغایەتى دەكت. مەلەنەى چىنە كان دروست دەن و ە كو (مانیفىستۆى كۆمۇنىست- البیان الشىوعى) - كەنوسراوى ماركس و ئىنگلەزە- دەئى: (مىژووى ھەر كۆمەلەك مىژووى مەلەنەى چىنە كانە ۱۹).

۷- لەمىژوودا شەش جۆرى بەرھەم ھېتان ھەن كەپىنچىيان سەر بەئەورەپان و زىجىرەيەك دروست دەكەن، لەگەل جۆرىكى تر كەسەر بەناوچەى ترە (قسەى ئەوساش ئەو ەيە كەوا پىنچ جۆرە كە سەرئەسەزى جىھانىيان گرتۆتەو ە ئەمە قسەى ھەندەك ماركسى ئەمروپشە):

أ) كۆمۇنى سەرەتایى: لەسەرەتای مروفايەتى دا ھەبووەو تىاى دا خلوەئىتى (الملکية) گشتى بوو واتە ھۆكانى بەرھەم ھېتان ھى ھەموو كۆمەلگا بوو، كەواتە چىنە كان و دەولەت و خىزان نەھاتىبوونە كایەو، ئافرەتیش رۇلى سەرەكى دەبىنى (سىستەمى دایك سالارى). ب) كۆيلايەتى: بەھۆى گەشەسەندى ئامپىرە كانى بەرھەم ھېتان بەرھەم زیاد بوو مروفتك يان چەند مروفتك ژمارەيەك خەلکيان خستە كار بۇ خوڧيان، دىلە كانى شەرىش كرانه كۆيلەو ئەمانە بوونە ھېزى بەرھەم ھېتان، چىنە كان پەيدا بوون كەدوو چىن بوون: كۆيلە كان و خواوونە كانيان... پەلەى پىاويش بەرزتر بوو (باوك سالارى) و خىزان پىنكەت، بۇ سەركوت كردنى ياخى بووە كانىش دەولەت پەيدا بوو.

ج) جۆرى دەربەگایەتى: كۆيلايەتى بووە كۆسپ بەرامبەر گەشەسەندى بەردەواى ھۆكانى بەرھەم ھېتان. بەھۆى شۆرشى كۆيلەو بەھۆى ھېرشى خىلە دېندە كان دەولەتى سەركەزى نەماو حوكى دەربەگە كان پەيدا بوو. چىنە كانىش دوو چىنى دەربەگە كان و جووتیارە كان بوون.

۸- بېوانە: كارل ماركس، بۇس الفلسفة، ۱۱۲.

۹- جان - ئىف كالڧىن، فكر كارل ماركس، بەرگى يەكەم، ۱۶۹.

د) سەرمايەدارى: بەھەمان شىۋە دەرەبە گايەتى بوۋە كۆسپ و لاچوۋو
سەرمايەدارى پەيدا بوۋ كەدوۋ چىنى تىادا بەدى دەكرى: بوۋرجوازىت و چىنى كرىكار
(پرۇلىتارىا).

ھ- كۆمۇنىزم: ئىستاش سەرمايەدارى كۆسپە دەبى نەمىنى ئەۋىش بەشۋرشى
پرۇلىتارىاۋ كۆمەلگەي كۆمۇنىست بەدى دىت كەھىچ چىنىكى تىادا نامىنى و دەۋلەت لەناۋ
دەچى... ھەموو كەسىكىش بەپنى تۈانا كاردەكات و بەپنى پىۋىست بەرھەمى دەست
دەكەۋى.

و) جۇرى ئاسىيائى بەرھەم ھىنان: ماركس نەختىك باسى ئەم جۇرەي كرىدوۋ
ماركىس يەكانىش ناچارىۋون بايەخى پى بدەن چونكە تەماشايان كرىد كەپىنچ قۇناغە كە
تەنھا بەسەر ئەۋروپا (يان بەشىكى ئەۋروپا) دا دەچەسپىن، تايىبەتى سەرەكىش لەم جۇرە:
ئەۋەيە كەزەۋى مەشاعىيە (ۋاتە مولكى تاكە كەسەكان نىيە) بەلام دەۋلەت ئەم
مەشاعىيەتە بەكار دەھىنى بۇ خۇى (۱۰).

۸- دوۋ زاراۋە ھەن: ژېرخان (البناء التحى) و سەرخان (البناء الفوقى): (ژېرخان)
برىتىيە لەبارى كۆمەلەيەتى كەشۋازى بەرھەم ھىنان دەرى دەپرى و (سەرخان) برىتىيە
لەپەبۈەندە رامىيارى و ياساى و ئايىيەكان... ھتد. ژېرخانىش سەرچاۋە سەرخانە بۇ نمۇنە
سەرمايەدارى لايەنى سىياسى و ياساى.. تايىبەتى خۇى دروست دەكات كەلەھى ئەۋانەي
كۆپلايەتى و دەرەبە گايەتى.. ھتد جىاۋازە.

ئەمەش چەند لايەنىكى سەرخانە:

أ- دەۋلەت: دەۋلەت لەگەل دروستىۋونى كۆمەلگەي چىنداردا دروست بوۋ دۋاى
نەمانى چىنەكان نامىنى.

ب- ئاكار (الاخلاق): ئاكارى جۇرى بەرھەم ھىنانى دەرەبە گايەتى (بۇ
نمۇنە) جىبايە لەئاكارى جۇرى سەرمايەدارى چونكە ھەر يەكىكىان ھەلقۇلاۋى بارىكى
كۆمەلەيەتى جىاۋازە، لەلايەكى تىشەۋە ھەر چىنىك و ئاكارى تايىبەتى خۇى ھەيە بەم
پىيەش ئاكار نىسپىيە و كاتىيە.

ج- ئاين: كەماركس دەلى (ئاين ئەفونى گەلانە) مەبەست ئەۋەنى يە كەئاين
دەستكردى چىنە چەۋسپىنەرەكان (۱۱)، بەلكو مەبەست ئەۋەيە بارى
كۆمەلەيەتى دروستى دەكات ھەلقۇلاۋى ئەۋە.

د- لايەنى (ترىاسا، فەلسەفە، ھونەر...) ھەر يەكىك ھەلقۇلاۋى بارە

۱۰- بۇ زىاتر شارەزابوۋن بېۋانە: حول نمط الانتاج الاسيوي.

۱۱- بېۋانە: ئىرنىست فېشەر. ھكذا تكلم ماركس ھقا، ل ۱۹.

كۆمەلەپەتى يەكەى سەردەمى خۇپەتى بۇپە ياساۋ فەلسەفە ۋە ھونەرى جۇرى كۆپلەپەتى
(بۇغۇنە) جىاۋازە لەھى دەرەپە گاپەتى يان سەرمایە دارى...

سېيەم: ئابۋورى سىياسى (الاقتصاد السىياسى): ئەم سېيەم بەشەى ماركسبەت
لەباسى (ماددىيەتى مېژۋۋى) دا ۋ بەتايىپەتى لەبەشى (سەرمایە دارى) ۋ (كۆمۈنىزم) دا
بە كورنى لى دە كۆلچىنە ۋە بەشىكى سەرىپە خۇى بۇ دانائىن، ئەگىنا كىتپە كە لەمە گەۋرە تر
دەپ.

شاىپەنى باسە بەشىكى زۇرى بۇچۈنە كانى ماركس ۋ ئىنگلز كە سانى تر ۋوتبويان
چە دور چ نىك لە ۋ شىۋەپەى ئەۋان باسپان كىرەپ ۋە كۆ:
۱- دىپالېكتىك لە ھىگىل ۋە رگىراۋە (ئەۋىش ھەندىك رۋى لەفەپە سۈفې پىش خۇى
ۋە رگىرەپ ۋە).

۲- بەشىكى ماددىيەت لەفۇپە رىباخ ۋە رگىراۋە.

۳- ھەزارپۈنى بەردەۋام بۈۋى پىۋىلتارىا.

۵- درۋوشى لە ھەر كەسپىك بەپىى تۋانا.. ھند.

۶- گىرنگىرپىن بەشى ئابۋورى سىياسى: (زىابەھا- فائىض القىمە).

رەخنە

ئىستاش دېيىن (مەنەجى قورئانى بۇ رەخنە گرتى لەفكىرى جاھىلى) (دەچەسپىنن
بەسەر ماركسىيەت دا، باھەلەش لەمە قى نەگەين.. ئىمە كەدەلپىن مەنەجى قورئانى
دەچەسپىنن ئايەتە كافي قورئان ناھىيىنەو، ئەو ئايەتەنە كەماركسىيە كەن بىروايان بىيان
نى يە، بەلكو باوەرە كافي ماركسىيەت خۇي دەدەين لەيەك تادەرىكەوئى ماركسىيەت چەند
لەناو خودى خۇي دا نارىكە ھەروەھا زانست و راستى يە مېژووېي يە كەن دە كەپنە شايتە
لەسەر پووچەلى ماركسىيەت... مەنەجە قورئانى يە كە واماىن فېر دە كات: پووچەل
كردنى فېكەر ي جاھىلى بەوۋى كە فېكەر خۇي بە كەرىپىنن و باوەرە كافي بىن لەيەك.
پاش چەسپاندى ئەم مەنەجەش ئەم سى شتەمان بۇ روون دەپتەو:

۱- زۆرىيە بۇچوونە كافي ماركسىيەت زانستى نىن و بى بەلگەن.

۲- ماركسىيەت لەناو خودى خۇي دا نارىكە.

۳- حەقىقەتى ماركسىيەت پىچەوانەنى ئەو شتەيە كەئىدىيەي دەكەت بۇ خۇي
واتە نەزانستى يەو نەواقىيەي يەو نەدىيالىكتىكى و تەنانەت لەھەندىك رووشەو ماددىش
نى يە.

يەكەم - ماركسىيەت و زانست

لەو بىروايە دا نىم كە فېكەرەك ھەبوونى ئەوئەندەي ماركسىيەت ئىدىيەي (زانستى) و
(پىشكەوتىخوۋازى) ي كەردىن، جادەبى حەقىقەتى ئەم دوو ئىدىيەيە چى بى؟

بەر لەھەموو شىئىك بائەو بلىن كەوا ئەگەر ماركسىيەت بەراستى قەلسەفەيەكى
زانستى بووايە ماركس و ئىنگلز ئەو ھەموو پىششىق يانەيان نەدە كەرد كەيەك لەدوای بەك
كەلە دەرچوون تەنانەت لەو كاتەدا كەھىشتا لەزىيان دا بوون... ئەم پىششىق يانە كەئەوا
بەدرۇ دەكەوتتەو بوونە ھۇي ئەوۋى كە ھاوچەرخە كانيان بە (پىغەمبەرى ساختە) ناويان
بەرن (۱۲).

تەنھا ئەوانىش لەزانستەو دوور نەبوون، بەلكو ئەمە مىراقى يەك بوو كەبۇ ئەوانەي
دوای خوڧيان بەجىيان ھىشت. پاش ماركس و ئىنگلز، زانا سۆڧىتى يەكەن سەرەتا دژى
تېۋرى نىسپى (ئاينىشتاين) وەستابوون (بەلام لەھەمان كات دا بەكارىيان دەھىنا بۇ
تاقى كەردنەو ئەتۋى يەكەن) پاشان ئاچارىوون دىن بىتىن بەوۋى كەتېۋرە كە راستە

۱۲- بىروانە: فرانتز مېنگ، كارل ماركس، تارىخىيە، ۱۵۹۱. (مېنگ) يىش ماركسى يەكى
ھاوچەرخى ماركس و ئىنگلز بوو. بىروانە لاپەرە ۱۲ و ۲۵۱ و ۲۷۷-۲۷۸ و ۴۰۲.... ي ھەمان سەرچاۋە
وەك نمونە لەسەر پىششىق يە ھەلەكەن.

بەلام رەخەنەيان دەگرت لەبىروبەلەسەفەلسەفىيەكانى ئاينىشتاين ورەخەنەيان دەگرت لە
هەندىك ئەنجام كەلەسەر بىناغەى تىۆرە كە دانرابوون (۱۳).

زانای سۆفیتىش: ترۆفم لىسنىكو (T. Lysenko) مەرجى ئەووى دادەنا بۆ ھەر
لىكۆلىنەوویەكى زىندەوهرزانی كەرێك بێ لەگەڵ (ماددىيەتى دىيالىكتىكى) داو دژ بە ھەر
لىكۆلىنەوویەك بوو كە لەگەڵى دا نەگونجى (۱۴) و گوايە جىاوازی «دۆزىبوو وە» نىوان
زىندەوهرزانی كۆمۇنىست و زىندەوهرزانی بورجوازی (۱۵)!!

ماركسىەكان ھېرشىيان دەبردە سەر ھەر زانستىكى نوێ بۆ نمونە (جىۆپۆلىتىك) (۱۶)
كە گوايە زانست فىيە (۱۷)، ھەروەھا (ساپىرنىتىك) كەلەبوارى كۆمپوتەردا بە كاردېت و
كەبە زانستىكى بورجوازیيان دەزانی، ماوویە كىشى پێ چوو كە زانا سۆفیتىيەكان
وورىابوونەو وە بىتيان چەند لەتە كئەلۆجىاي كۆمپوتەردا دواكەوتوون (۱۸).

رەنگە ئەمە بەس بێ وەك نمونە لەسەر چەسپاندنى عەمەلى «زانستخوازی» و
«پیشكە و تنخوازی» ماركسىەكان ئىنجا باماركسىەت خوێ وەرگىرین و زانین چەند
«زانست»ى تىدایە و چۆن ئەو شتەى كەلای ئەو «زانست» لە راستى دا تەنھا گومان و
قسەى بێ بەلگەيە.

۱- یەكەمىنیتى و بى سەرەتایى ماددە :

لای ماركسىەكان ماددە سەرەتای فىيە، دواى دەزانین «بەلگەكان» چىن و پىشتەر
باگوێ بگىرین بۆ ھاوړى (پلېخانوف) كە ھاوړى (لېنېن) ئامۆزگارى ماركسىەكان دەكات
كەوا كئىبەكانى بچوئىنەو.

پلېخانوف دەلى كەوا ماددىەكان قەد نەيانوتووە كەوا رىيازە كەيان دەتوانى وەلایى
ئەم پرسیارە بداتەو: لە كۆنۆە ھەموو شتێك پەيدا دەبى (۱۹).

۱۳- بېروانە كئىبى كۆنە كۆمۇنىستى يوكوسلافى مىلۇتان جىلاس (۹): مجتمعي غير كامل، ل ۹۳-۹۸.

۱۴- بېروانە: د. امام عبدالفتاح امام، خرافة الجدال في الطبيعة، الفصول الاربعة، ژمارە ۷، ل ۹۲
ھەروەھا: ئىدیت كىزۆيل (۹): عصر البنيوية، ل ۴۴.

۱۵- عصر البنيوية، ل ۴۴. بۆ گىيانی ھزىايەتى و مل كەچ كردنى زانست بۆ ماركسىەت بېروانە:
جدانوف (۹)، حول تاريخ تطور الفلسفة، كەلە بەرگە وە تابەرگ ھزىايەتىيە. كاپراش شەرىكە
تاوانى ستالېن بوو و پيش چەند سالىك بەرەسمى تاوانبار كرا.

۱۶- جىۆپۆلىتىك: لە كاری جوگرافىا و دانىشتوان لەسەر سياستى دەروەى و لات دەكۆلىتەو.

۱۷- ئافاناسىييف، اساس الفلسفة للماركسية، ل ۱۶۵، ھەروەھا رۆجىن گارۆدى، الروح الحزبية في
الفلسفة والعلوم، ل ۲۱. دوايى ھەر گارۆدى خوێى يوو كە بەخەنى لەم ھەلۆيستانە دەگرت (بېروانە
پەراوێزى خوارەو).

۱۸- ر. گارۆدى، ماركسية القرن العشرين، ل ۳۵ ھەروەھا: منعطف الاشتراكية الكيبي، ل ۱۱۶.

۱۹- پلېخانوف، نقد نقادنا....، ل ۲۱۸.

«ان نظن الا ظنا وما نحن بمستيقنين» الجاثية/ ۳۲.

تەنھا گومانان ھەيەو دلتیانین (موشریکە کۆنە کان وایان دەووت) بەلام پلێخانۆف دەلی کەوا ئەمە ری لەماددی یە کان ناگرئی کە رێبازە کەیان بەباشترین فەلسەفە بزانی و داوامان لی دەکات کە لەجیاتی سەر یە شانندی ماددی یە کان بەم پرسیارانە بارە خە گر خۆی ئەم ماددیانە بە درۆ بخاتەو (۲۰)!!!

ئەمەش وە کو ئەو یە پلێخانۆف بلی: ئەم قەلەمە ی دەستم کە ئەم قسە تورە ھاتەم پئی نووسیوە لە کارگە یە کی بنی دەریادا دروست کراو... ئێمەش لی ی دە پرسین: بە لگەت چی یە؟ ئەویش دەلی: سەرم مە یە شین و ئێو بە لگەم بۆ بێنن کە لەو ی درو ست نە کراو، ئێمەش دەلین: ئەمە کاری تۆ یە بە لگە ی چیت بۆ بنۆزینەو؟ ئەویش ئەو ئەنجامە ی کە پیشتەر بریاری دابوو دەخاتە بەردەمان و دەلی: کەواتە قسە قسە ی منە.

مەسە لەش تەنھا کە لەلە رەقی و سەر لیشتوانە ئە گینا (پلێخانۆف) دەزانی کە وە لام دانەو ی پرسیاری (ئەزەلیە تی ماددە یە عنی چی و چۆنە؟) چەند سەختە بە لکو وە لامیشی فی یە بۆ یە لەجیاتی بە لگە ھێنانەو لەسەری داوامان لی دەکات کە خۆمان بە درۆ ی بخەینەو. پاش گەشتە سەر لی شتواو کە شی قسە یە کی تەم و مژاوی دەلی: «تەنیا ھێنانەو ی ئەم پرسیارانە بە لگە یە لەسەر ئەو ی کەوا گییانی رەخنە یی ی پرسیار کەرە بیزارە کە سست بوو» (۲۱)!!!

کاتی ئینگلز (ئۆیگن دوورنگ) ی ماددی ھەبوو کە جولە ی ئەزەلی ی جیھانی نە چوو بوو مێشک و دەبوت کەوا ئە گەر جیھان بی سەرەتا بی لەرووی کاتەو ئەوا ھەر خالیکی کات رەنگی ئەزەلی یە تی پێو دەنیشی (۲۲). ئینگلزی دەزانی کەوا ئەمە ئەو دە گە یە تی کە دە بی کە سیك ھە بی جیھانی جوولانی (واتە: خوا) بۆ یە ھێرش دەباتە سەر دوورنگ و دەلی کەوا دوورنگ گوئی نە دابوو مە ترسیە کافی قسە کە ی خۆی (۲۳) بەم جوړە بریارە کە ئامادە یە: نابێ هیچ شتیک بووتری کە بۆنی سەلمانندی ھەبوونی خوای لی بکری.

مارکسی یە کان وادەزان کەوا یاسای پاراستنی ماددە (راستەر: پاراستنی وزە) بە لگە یە لەسەر ئەو ی ماددە ئەزەلی یە (۲۴) بەلام باوزە پارێزراو بی و باقەد نە فەوتی؟ ئێمەش دەتوانین بلیین کە خوا ماددە ی وادروستکردوو کە بۆ ھەتا ھەتا بێتتەو یە لام چونکە

۲۰- ۲۱- ھە مان سەرچاو.

۲۲- ف. ئینگلز، ضد دوورنگ، ل ۷۱

۲۳- ھە مان سەرچاو، ل ۷۰.

۲۴- بۆدۆستنیك و یاخوت (؟)، عرض موجز للمادیة الدیالیكتیكة، ل ۵۰.

خوا دروستی کردووه كه واته سهره تاي هه يه و نه زه لي ئي يه. (٢٥)
 به لام هيشتا ياساي پاراستني وزه كه لكي ئي يه بو ماركسي يه كان چونكه مادده به شتيكي
 يه كجار بچوو كه له چاو بو شايي ي گهر دوون بو يه وزه به ته واوه ئي پهرش و بلاو ده ئي.
 جائه گهر مادده ئي سهره تا بووايه ده بووايه ده ميك بوو وزه پهرش و بلاو بووايه و
 ئهم گهر دوونه ش كه تاييدا ده زين ده ميك بوو ده فو تا. (٢٦)

جابو ئه وه ي وزه له ناو بو شايي يه ئي كوتايي يه كه ي گهر دوون دا پهرش و بلاو
 نه يته وه و بو ئه وه ي بتوازي پاش هه موو بلاو بوونه وه يه كي وزه ئهم وزه يه ديسان
 كو بكرته وه و گهر دوونيكي نو ئي دروست بئي... ده ئي گهر دوون و مادده كه ي ئي سنوور و ئي
 كوتايي ئي و گهر دوون و مادده «په له به ك له ناو بو شايي يه كي ئي سنوور دا» نه ئي به لكو مادده
 ئي سنوور ئي و به هه ر لايه ك دا پرؤين هه ر مادده ئي و چه ند پرؤين كوتايي ي مادده
 نه يه ت.

به قسه يه كي تريش: ماركسي يه كان پاراستني وزه بو سه لماندني نه زه ليه ت به كار ده هين
 به لام پاراستني وزه ته نها لهو حا له ته دا كه لكي هه يه كه گهر دوون و مادده و وزه ئي سنوور
 ئي.. به لام خو ئه مه ش سه لماندني ده و ئي، چو ئ ده يسه لي ئن؟ باخو مان به و قوتابايه نه بزاني
 كه كتيبه كه ي (عرض موجز للمادية الديالكتيكية) يان بو نوو سرا وه و بزاني چو ئ به لگه
 ده هين رته وه له سه ر ئي سنوور ي گهر دوون.

نوو نوو سه ره كه به لگه ي ئه وه ده هين نه وه گوايه ئه گهر موشه كيك له سه عاتي ك دا
 پنج هه زار كيلو م تر پير ئي ئه وا پاش هه زاره ها مييار سال ده گاته ئه و ئه ستي رانه ي كه يه ك
 مييار سالي تيشكي يمان دوورن (٢٧) هه روه ها «به لگه» يه كي تر ده هين نه وه گوايه
 مه جهره كه مان (١٥) مييار ئه ستي ريه ئي دا يه و مليونه ها مه جهره ي وه كو ئه وه يه
 له گهر دوون دا كه واته گهر دوون ئي سنوور و كوتايي يه (٢٨)

جائه گهر دوو نوو سه ره كه به ويه ري قه ناعه ته وه ئه مه يان وتي ئه وا عه قليان وه كو
 عه قلي ماسي يه كي ئو قيانوسه كه وا ده زاني ئو قيانوس ئي كوتايي يه له به ر ئه وه شي كه ئي
 كوتايي يه كه واته نه زه لي يه.

٢٥- نه مه نه گهر ياسا كه هه ميشه راست ييت، به لام له راستي دا ياسا كه له هه موو حا له تي كدا راست
 ئي يه. بېروانه: د. احمد سيد النواوي، التركيب اللدقيق للذرة، ل ٥٦.

٢٦- ته نانه ت نه مه ش راست ئي يه چو نكه وشه ي (ده ميكه) يو شتيك به كار ديت كه سهره تاي
 هه بئ و له گه ل نه زه ليه ت دا نا كو نجي به لام ئيمه وه كو (خاترانه) قسه ي سهره وه مان وتوو.

٢٧- عرض موجز للمادية الديالكتيكية، ل ٥١. ئهم «به لگه يه كه دووره له سه ر يه شه له سه ر چا وه ي

تريش دا هه يه بېروانه: مهدي النجار، كوفاري الثقافة، ژماره ٦، ١٩٧٨، ل ١١٦

٢٨- عرض موجز...، ل ٥١.

وتمان ئەگەر گەردوون بى سەنوو كۆتايى بى كەواتە ئەزەلى يەقى ماددە راستە،
ماركسى يەكان واپىردە كەنەو، بۆيە سوورن لەسەر بى سەنوو ي گەردوون، ھەندىك
جارىش پىويست بە مونا قەشە ناكات و ئەمە وە كو راستى يە كى زانستى باسى دە كرئ (۲۹) و
ھەندىك جارى تىش بە ئاشكرابى راي دە گەيەن: «بە پى ي تىۆرە كە مان
(ماركس يەت؟) ... گەردوون ھەمىشە بى سەنوو بو» وە كو سەرۆكى زانكۆى مۆسكو
دە لى (۳۰) ... ئەمە بە پى ي تىۆرە قەلسەفى يە گەيان، تىۆرە زانستى يە كەش كە دە لى
گەردوون بە سەنوو (مۆدىلى گەردوونى فراوانبوو) گرنگ نى يە، گرنگ «تىۆرە كە مانە» بى
گومان بە قەرمانى لىژنەى مەركەزى يە كىتتى سۆقتى ئەوسا.

۲- پىناسەى ماددىەت:

پىناسە سەيرە كەى: (لېنىن) بە كورتى دە ھىيئەتە كە دە لى ماددىەت ئەو يە كە دان
بەوە دا بىيىن كە و ماددە لەدەرەو ي ئىمە يە و كار لە ھەستە كانمان دە كات نەك ھەستە كانمان
كارى قى دە كەن ... ئەمەش پىناسە يە كى مە عرىقى (ئەستىمۆلۇجى) يە (۳۱) ئەگەر واپى
«ئايىندارە كانىش» ماددىن، بە لكو لەلېنىش ماددى ترن چونكە «ئايىندارە كە» (ضمان) ى ھە يە
كە ماددە (موضوعى) يە و بەرھەمى بىرمان نى يە (ضمان) بە كەش «ئايىنە كە» (خۇيە قى كە ماددە
وەك شىتتىكى واقىعى باس دە كات بە لام دە بى لېنىن چ (ضمان) يىكى ھە بى؟ وە كو (سارتر) ي
وجودىش دە لى - دە شزانىن كە سارتر بى باوەر بوو: - مۆف ناتوانى «لەخوى دەربچى»
تازاننى مەسەلە كە وايە يان نە (۳۲) واتە بزائى ماددە واقىعى يە يان ھەستە كانمان ھەلمان
دەخە لە تىن.

۳- دروست بوونى ژيان

ماددەى مردو لاي ماركسى يەت سەرچاوەى ژيانە، لاي ئىنگلىزىش ئەگەر
كىمىزانە كان ئەلبومىن دروست بکەن، ئەو ئەلبومىنە «ھەر دە بى دياردە كانى ژيان پىشان
بدات چەندىش ئەو دياردانە لاوازين» (۳۳)
ئەم «دە بى» يەش لە زانستەو دەستى نە كەوتو (ئەو زانستەى كە تائە مۆ ھىيى ي
ژيان نازانى) بە لكو لە قەناعەتە كەى خۇيەو دەستى كەوتو، بازانستىش بچىتە ئەو لاو
چونكە قەناعەتە كەى خوى گرنگرە!

۲۹- بۇ نموونە بېروانە: نخبة من العلماء والاكاديميين السوفياتيين، الموسوعة الفلسفية، ل ۲۲.

۳۰- بېروانە بە شى زانستى لە كۆتارى (الف باء) دا، ژمارە ۱۰۲۴، ۱۹۸۹/۵/۱۱، ل ۳۳.

۳۱- جان - ئىيف كالتېن، فېك كارك ماركس، بەرگى دوو، ل ۲۷.

۳۲- جان - پۆل سارتر، المادىة والثورة، ل ۴۳.

۳۳- ئىنگلىز، ضد دوهرنغ، ۱۲۷ ھەروە: ئىنگلىز، نصوص مختارة (لە ھەمان سەرچاوەو)

ل ۱۰۱، ئەلبومىن سېپىنەى ى ھىلەكە دەگرىتەو.

لەمە خراپتر ئەو ھەوایە مارکسیستەکی سەدەییست دەلی: «... چالاکی بە کیمیایی بە کان لەبار و دۆخینکی دیاری کراودا دەبنە ھۆی پەیدا بوونی ژیاڵی ئۆرگان» (۳۴) کە ی و چۆن و لە کوێ و کی و ئی؟ مەگەر خوا بزانێ.

ئەمجارەش گوئی لێ بگرن: «زانستە سروشتی بە کان ژمارە بە کی زۆری راستی (سەرئێج بەدەنە وشە: راستی) سەبارەت بە ھەوای کە سروشتی زیندوو (الطبيعة الحية) لە سروشتی مردووی نا ئۆرگان بە ھەوای درووست بوو» (۳۵) لە ھەمان لاپەرەش دا لەبارە ی دروستبوونی زیندە ھەوایک لە ماددە ھەوای: «زانست (فرض) دە کات....» (۳۶).

سەرنجێتان دا؟! لەلایە کە مەسە لە کە ھەوای (راستی) باس دە کات و لەلایە کە ھەوای (فرض) (گریمانە) (لەوانە بە) (رەنگە) .

گرنگی ئی! بابلیین چاومان کوێر بوو لە ئاست ئەم فرت و فێلە... خو ئەگەر ماددە ی زیندوو لە ماددە ی مردوو ھەوای دروستبوونی ئەمە چ بیرێکی ماددی دەسەلمێنی و چ ئاینیکی ئاسمانی ھەوای دە کاتە ھەوای ئێمەش بڕوامان بە ھەوای بە لām ئێمەش و ھەموو کە سیکیش دە زانین کە ھەوای ئێمەش ھەوای ئێمەش ھەوای ئێمەش.

«بە لگە» ھەوای کی تری مارکسیست بە کان تیوری (داروین) ھەوای تیورە کە باسێکی دوورو درێزی ھەوای بە لām لەم چەند خالە دا حەقیقە تی ئەم «بە لگە» ھەوای ئاشکرا دە کە ی:

۱- تیورە کە تیوری زانستی بە لکو تەنھا (احتمال) ھەوای و تە دە چێتە خانە ی (گریمان) (رەنگە) (لەوانە بە) ئەمەش جگە لە ھەوای کە مەسە لە ی سیاسی تی دا تیکە ل کراو ھەوای بۆ بابە تی غەیری زانستی بە کار دێت.

۲- بە لām بابلیین تیورە کە راستە.. ئەو کاتە تیورە کە دە یێتە بە لگە لە سەر ھەبوونی دروستکاریک چونکە پێویستە چالاکی بە کان دروست بوونی ژیاڵ و گەشە سەندنی ئەو ھەوای خێرا رووبەدەن کە چاوە رێی ریکەوت نە کرێ (ریکەوتیش = فووزی) ھەوای دە یێ دە سێکی ریکەخەری لە ھەوای.

بە یێ تیوری (احتمالات) پێویستە دە توان چل ھەزار جار (واتە: ژمارە) بە لگە چل ھەزار سفری لە بەر دەمە) ھەول بەرێی تاجاریک ترشە ئەمەنی بە کان زیندە ھەوای تاکە خانە (واتە ئەو ھەوای ساکارە کە لە یە ک خانە پێکھاتوو) بە شێو راستە کە ریک (۳۷) ئە ی

۳۴- ئافاناسیئ، اساس الفلسفة الماركسية، ل ۴۱.

۳۵- ۳۶- ئافاناسیئ، ل ۵۳ بە ھەمان شێو ماددی بە کان سەدەیی ئۆزە سووریوون لە سەر بارە ی (دروست بوونی خوێ) ئەویش کە دە یان بێنی کە کرم لە بۆگە ن بوونی لاشە ی مردوو «دروست دە ی»، (لویس پاستیر) بە تاقی کردنە ھەوای ئەم بارە ی دە رخت بە لām ھە ندیکان ھە سووریوون لە سەری بڕوانە: کیمیاء الحیاة وفیزیا ما، ل ۲۵.

۳۷- بڕوانە کۆتاری الثقافة، ۱۹۸۳/۳، ل ۷۷ بە ھەوای.

بۇ دوستبۇنى زىندەۋەرى دوۋەم سىيەم چۈرەم؟ ئەي بۇ دوستبۇنى زىندەۋەرىنى ئالۇزتر؟ ئەي تائەم زىندەۋەرە دوست دەپن چەند سالمان پىۋىستە؟ تەمەنى گەردوون تىزىكى (۱۵) ھەزار مىليۇن سالە بەلام ماۋەى پىۋىست بۇ دوست بۇنى ئەم (جەنابە) ژمارەيە كى خەيالى يە كەناوترى.

تازىندەۋەرىنى ساكارى خەيالى دوست دەپن پىۋىستە ماۋەى دە تۋان (۱۱۹۷۰۱) سالن تىپەرى (دۋاى خاترانەى زۇر!) (۳۸) واتە ژمارەى يەك كە (۱۱۹۷۰۱) سفرى لەبەردەمە لە كاتىك دا تەمەنى گەردوون ژمارە (يەك و نيو) (۹) سفرى لەبەردەمە!!

ديارە كە ئەو (جەنابە) زۇر عاقل ترە لەو كە سانەى كە ئەو ھەموو ژمارانە دەيىن بەلام ھەر دەلېن: رىكەوت دوستكە رمانە.. ئەم قسەيە تان لاسە ر نەپن چونكە خوا خۇى ۋە سفيان دە كات: ﴿ان هم الا كالانعام بل هم اضل سبيلا﴾ الفرقان/ ۴۴. واتە: ۋە كو ولاخ وان بەلكو گومراترىش.

ۋە سقە كە پىر بەپىستى خۇيانە ئەگىنا چۇن كە سىكە ئەو كە سەى كە لەجىاقى خوايە كى تاكو تەنيا چەند خوايە كى كوپرو شىت و بى عەقلى بۇ خۇى ھەلۇاردوۋە ۋە كو سىروشت و رىكەوت....؟

۴- «زانستىتى» دىيالىكتىك :

مەنەجى دىيالىكتىكى مەنەجىكى زانستى يە ۋە سىكە ۋە تە كافى زانست پىشتىگىرى ۋە كەن... ماركسىەت (پىشتىش ھىگل) ۋادەلى.

جارى بائەۋە بلېن كە ۋا چەندىن كەس رەخنەيان لە ھىگل گرتبۇ كە دىيالىكتىكى بىر دېۋە جىھانى (سىروشت) لەجىاقى ئەۋەى كە لەجىھانى (بىر) دا بىيىلەتتەۋە، ھىگل ئەۋ عەيپەى پىنە كىر بەلام ئىنگلز بەپن ئەۋەى كە پىنەى ھەپن شۇنى ھىگل كەوت و خۇى توۋشى رەخنە كىر تەنانت لەلايەن ھەندىك ماركسىشەۋە، بۇ نمۇنە ھىرى لوفېئىر H. Lefebvre كە لەۋ بىروايە دا بۇۋ كە دىيالىكتىك تەنھا لە (بىر) دا ھەيە نەك سىروشت (۳۹) ھەروەھا ماركسى ۋە نىگارى جۇرج لوكاش (؟) G. Lukacs كە دەلى كە ۋا ئىنگلز بەھەلە شۇنى ھىگل كەوتبۇ لە چەسپاندنى مەنەجى دىيالىكتىكى بەسەر سىروشت دا (۴۰) ماركسى بەكانىش ھىرشىيان بىرە سەرى (ھەروەھا سەر (لوفېئىر)..) تاۋاى لى ھات لەم باۋەرە پاشكە زىيىتتەۋە ۋە حاشاى لى بىكات (۴۱). كۇنە كۇمۇنىستى يۇگۇسلافيش

۳۸- شمس الدين ابي بلوت، داروين ونظرية التطور، ل ۵۱. بە زمانى كوردىش: نايلا راستە تىۋىرى

داروين ھەرسى ھىناۋە، ل ۶۴.

۳۹- د. امام عبدالفتاح امام، خرافة الجدول في الطبيعة، الفصول الاربعة / ۷، ل ۸۴.

۴۰- ھەمان سەرچاۋە، ل ۸۵.

۴۱- ھەمان سەرچاۋە ل ۸۴.

میلوفان جیلاس (۴) له کۆبوونهوهیهكدا سالی (۱۹۵۴) بهرامبەر (تیتو) و دهسته و دایه ره ی ووتبوی که و زانستی نوئی پشتگیری دیالیکتیکی سروشت ناکات له ئه نجامیش دا له لیژنه ی مه رکه زی ده رکرا (۴۲) هه ر خوشی ده لی که وا زه حمه ته له میژووی بیرى مرؤفایه تی دا شتیکی هیچو بوو چتر له باوه ری مارکسیه ت سه باره ت به دیالیکتیکی سروشت بدۆزینه وه (۴۳).

به لām بازانی که وا تاوانه که هه ر هی ئینگلز نه بووه به ته نیا به لکو مارکسیش به شداره له م گونا هه چونکسه له نامه کافی سالانی (۱۸۶۳-۱۸۷۴) ی نینوان مارکس و ئینگلز دا مارکس له مه دا پشتگیری له براده ره که ی ده کرد (۴۴).

به هه ر حال مارکسی به کان ناتوان مارکسیه ت له (دیالیکتیکی سروشت) رزگار بکه ن و (دیالیکتیکی سروشت) فری بده نه ده ریا چونکه:

۱- مارکس ئه مه ی به دل بوو.

۲- ئینگلز هاوڕێی و یارمه تیده ری بوو (له پاره دا) بۆیه ئه م کاره «خیانه ته» له مارکس خوی.

۳- له هه مووشی گرن گتر لایردنی (دیالیکتیکی سروشت) واتای ئه وه ده دات که مارکسیه ت (شمولییه) ته که ی نامینی، به لām مارکسی به کان وایان پروایه که مارکسیه ت (شمولییه) و بیرو سروشت و زه وی و ئاسمان و دارو به رد ده گرێته وه.

گرن گیش فی به ئه گه ر دیالیکتیکی سروشت هه له بی! قه ید ناکات، ئینگلز په له ی کرد هیچی تر! (۴۵). تازه عه بیسه حاشای لی بکری.

ئه مه ش سه باره ت به وه ی که (دیالیکتیکی سروشت) شتیکی زانستی فی به به لām (سارتر) زۆر به کورتی باسی ئه وه ده کات که هه موو دیالیکتیکی (ئه ک هه ر دیالیکتیکی له ناو سروشت دا) پێچه وانه ی زانسته، به پی ی سارتر مه نه جی زانستی له (عینی) به وه ده چی بۆ په تی (یان بابینین: له به رجه سته وه بۆ رووت) ئه مه ش پێچه وانه ی دیالیکتیکی که له په تی به وه ده چی بۆ (عینی) (۴۶).

۴۲- م. جیلاس، مجتمع غیر کامل، ل ۷۰.

۴۳- هه مان سه رچاوه، ل ۷۲-۷۳.

۴۴- ر. گارۆدی، کارل مارکس، ل ۱۳۴.

۴۵- نمونه ی په له پی ی ئینگلز (فرانتز میترنگ) ای مارکسی هاوچه رخی باسی ده کات. ئینگلز بۆ مارکس ده نوس: «وه کو من بکه: کاتیک ده ست نیشان بکه بۆ ته واو کردنی کاره که ت و به زووترین کات له چاپی بده، (میترنگ، کارل مارکس حیاته...، ل ۹۲) هه روه ها ده تی: «به هه ر حال زۆر چاک لای خه لک ده بن (واته به ره مه که ی) گرن گ ئه وه یه زو ته واوی بکه ی و بلاوی بکه یته وه، سه باره ت به خاله لاوژه کانیش که به دی یان ده که ی، چی رویدات گوئی درێژه کان ده رکی پی ناکه ن، ل ۱۸۸ ئینگلزیش نه یزانی که وا سه دویه ک «گوئی درێژه دوو چاوه که یان ده که نه چوار چاوو نه ک هه ر خاله لاوژه کان به لکو ئه وانه ش که لای ئه و به هینن ده دۆزنه وه و ده یانده نه به ر تیری ره خنه.

۴۶- سارتر، المادیه والثوره، ل ۴۹.

واته زانست له چه ند دیارده یه کی بهرجه سته ده کولیته وه ده یانکاته یاسایه ک، بۆ نمونه: بهرد ده که وپته خواره وه (بهرجه سته) یاسای (جافییه) (رووت)، به لام دیالیکتیک (به تاییه تی لای هینگل) له «وته کانه وه» ده ست پنی ده کات (که چه ند شتیکی) (رووت) و وورده وورده ده وله مند ده بن و بهرجه سته تر ده بن و آسروشت، ناین، فه لسه فه، ده ولت).

ئیستاش به شینوه یه کی عه مه لی تر نازانستیکی دیالیکتیک روون ده که پنه وه و بای یاساکانی دیالیکتیک ده که بن که له راستی دا یاسا نین به لکو چه ند قسه یه کن و وه سنی چالاک یه که ده کن هیچی تر.

۱) «یاسا» ی دژه کان

ئینگلز نمونه یه کان بۆ ده هیئتیه وه که له هیگله وه وه ری گرتبوو و پلیخانوف ئه وه ند ده دلی پنی ی خوشه که ده لی که وا که له ره قترین دوزمی دیالیکتیک ناتوانی دان به راستی یه که ی نه تی (۴۷).

نمونه که ئه و شته یه که ده جوولی: ئه و شته له کاتیکی دیاری کراودا له شوینیکی دیاری کراودا ده بن (بابلین خالی ۱) به لام له هه مان کات دا له شوینیکی تردایه (خالی ب)، ئه مه ش (تناقض)، (تاقاض) که ش لاده چی... بهرده وام بوونی دروستبوونی (تناقض) که و لاجوونی جووله دروست ده کات (۴۸).

ئه وه ی که له م نمونه یه دا به دی ده کرئ ئه وه یه که (کات) له (شوین) جیا کراوه ته وه چونکه شته که له یه ک کات دا له دوو شوین ده بن، ئه مه ش بۆچوونیکی زانستی فی یه چونکه: ۱- خیرایی به یه که ی (شوین له سه ر کات) ده پیوری واته: کیلومه تر له سه ر سه عات، مه تر له سه ر چرکه.... که واته کاتیک شته که له شوینیک دا ده بن ئه وا له کاتیکی دیاری کراودا تیای دا ده بن و که شوینه که ی گۆری کاته که ش ده گۆرئ... به م جوژه ئه و «قسه» فه لسه فی یه ناریکه له گه ل «حساباتی» زانست.

۲- (تیوری نیسی) کات و شوین جیا ناکته وه بۆ دووشتی جیاواز به لکو هه ردووکیان له یه کیتی یه ک دان که (ماوه) ی پنی ده وترئ (الفترة الزمانية المکانية) interval. که واته «قسه» فه لسه فی یه که له گه ل تیوری نیسیش دا ناریکه ئه ویش که تیورینکی زانستی یه نه ک ته نها «قسه».

به لام ئه م بۆچوونه ی مارکسیه ت (پیش ئه ویش هینگل) بۆ جووله نه ک هه ر زانستی فی یه به لکو دژ به دیالیکتیکه شه.

۴۷- پلیخانوف، القضايا الاساسية فی المارکسیه، ل ۱۱۲.

۴۸- ئینگلز، ضد دهرنغ، ۲۰۲.

هنگل وماركسيهت ده بانه وئ بئين كه په يدا بوون و لاجووني (تناقض) چالاكي به كي دياليكتيكي به به لام هه تا ته گهر ثم (تناقض) اه ش هه بي ته و چالاكي به كه (ميتافيزيكي ايه چونكه (وهك بينيان) جيا كردنه وهى (شوين) له (كات) اى قى دايه، ثم جزره جيا كردنه وانهش كارى مهنه جى ميتافيزيكي به وهك هنگل وماركسيهت ده لئين. نمونه كافي ترى ئينگريش ههر لهم بابتهن وه كو نمونه ي (له شى زيندو) كه له كاتيكي ديارى كراودا «خويه قى» و له هه مان كات دا «خوى قى به» كاتيكيش ثم (تناقض) اه نه مينى له شه كه ده مرئى (٤٩).

نمونه ي تر له باره ي (تيشك) وه به كه سه رچاوه به كي ماركسى ده لئى: (ته نها له سه ده ي بيسته م دا سه لئنا كه و تيشك شيوه به كي (متناقض) اى هه به له بهر ته وهى بريتي به له ته نولكه و له هه مان كاتيش دا بريتي به له شه پؤل (٥٠).

تبه ش ده لئين:

ته نها لاي ماركسى به كان ته نولكه دژى شه پؤل ته گينا له راستى دا ته نولكه «شتيكه» و شه پؤل «شتيكي تر» سه رچاوه ي ثم سه رليش وانهش بو ته وه ده گريته وه كه ته و كاته دوو تيؤرى فيزيايى له باره ي تيشكه وه هه بوون: به كيكيان ده بووت تيشك له ته نولكه پينك ديت و ته وهى تر ده بووت له شه پؤل پينك ديت.

جاته نانه ت به روا له تيش ثم دوو تيؤره (متناقض) نين، كه چى ته مه ش بووه (تناقض) يكي راسته قينه لاي ماركسى به كان كه به كيكيان قسه ي زاناي فيزيايى (ماكس پلانك) ده هينته وه: «به كيكيان دژى ته وهى تر.... وه كو دوو جه نكاوهرى هاوهينز كه هه ر دوو كيان پر چه كن» (٥١)

هه له به ته ماكس پلانك نه به ستى ته وه به دوو تيؤره كه وه كو جه نكاوهر دژى به كتر وه ستاون نهك وه كو دژيكي دياليكتيكي.

ماركسى به كانيش به م دژايه قى به وه همى به نه وه ستان به لكو «دژايه قى» به كه يان له مه يداني تيؤره كه وه ده ر كړو خستiane مه يداني ماده خوى گوايه (ته نولكه) دژى (شه پؤل)، كه واته توش به رديت فرى بدهره گوميك و كه شه پؤلى ثلوت بينى ته و كاته بئى دلزبه ثاوه كان (ته نولكه كان) دژى شه پؤلى ثاوه كان.. به لام ثايا شتى واده لئى؟

راست تريش ته وه به بوترئى كه و دوو تاييه قى به كه ي تيشك (ته نولكه يى) و (شه پؤلى) دوو تاييه قى ته و او كه رى به كترين (٥٢) به لام ماركسيهت حه زى له

٤٩- ضد دهرنغ، ١٣٧ و ٢٠٣.

٥٠- ئالفافاسينيل، اساس الفلسفة الماركسية، ل ٧٠.

51- M.E.Omelyanovsky, *Dialectics in Modern Physics*, p.15f.

٥٢- د. احمد سيد الفواوي، التركيب الدقيق للذرة. ل ٥٨-٥٩.

آه و او کەرنی ئالمەیدانی زانست و سروشت دا فی یە چونکە لەمەیدانی کۆمەلگاو
چینەکان دا حەزی ئی فی یە بەلکو حەزی لەمل ملانە یە.. هەموو شتیکیش لەپێناوی
ملانە ی چینەکانە و هەموو شتیک دەبی بە دەوری ئەم ملانە یە بسوڕیتە وە.

دەشلێن کەوا ملانە رۆلێکی گەورە لە کۆمەلگادا دەبینی بەلام مارکسیست
دەپووست بیکاتە یاسایەکی رەها هەروەها سووریووە لەسەر ئەوێ کە لەم ملانە یە دا دوو
دژ هەیه، دەبی یە کێکیشیان سەرکەوتنی ئەویش بو ئەوێ تەفسیریکی زانستی بداتە
ملانە ی چینەکان و پاشان سەرکەوتنی پرۆلتاریا هەروەها بلی کە ئەم ملانە یە لەهەموو
گەردوون دا هەیه و بەم جۆرە مارکسیست فەلسەفە یە کە هەموو گەردوون دەگریتە وە.

ب) گۆڤانی چەندو گۆڤانی چۆن

دبالیکنیک هەردوو لایەنی چەند (الکیمیا) و چۆن (النوعیة) وەرەگرێ و
گەرانەنەوێ (چۆن) بو (چەند) بە کارێکی (میتافیزیکی) دەزانی (۵۳) مارکس خوشی
لەکتیی (سەرما یە) دا رەخنە ی لەو ئابووێ ناسە بۆرجوازی یانە گرتووە کە تەنها لایەنی
(چەند) یان وەرگرتووە کاتی لیکۆلێنەوێ یان لەبارە ی بەها (القیمة) وە (۵۴)

بەلام ئایا (چۆن) زانستی یە؟ زانستە کانی سروشت وە کو کیمیا و فیزیاء.. هتە.
لە (چۆن) ناکۆلێنەوێ. (خەلوزا) (گرافایت) (ئەلماس) سێ چۆنیی ی جیاوازان هەرچەندە
هەرسێکیان (کاربۆن) ان جیاوازی ی لەنیوان سێ ماددە کە دا بەهۆی چەند شتیکە وە یە:
پێکبەستە کانی نیوان ئەتۆمەکان (کە چەندە)، گۆشە ی نیوان ئەتۆمەکان (بەپە)، دووری
نیوانیان (بە ئەنگستروم) هیزی نیوانیان (بەجوول)... کەواتە بەرەو کوئ بچین هەر
(چەند) مان دیتە بەردەم. بەلام (چۆن) شتیکە کە لەمەیدانە دامرۆقی ئاسایی بایەخی پی دەدات.
لەئموونە ی (کولانی ئاوازی) دا ئەو (چۆن) ی کە ئینگلز باسی دەکات (واتە:
دروستبوونی هەلم) لەراستی (چەندە) بەو شێوە یە کە لەسەرەوێ دا باسان کرد، وە کو
(سارترایش) دەلی: زانا لێرە دا گوێ دەداتە (چەند) کە پەلە ی گەرما و پالە پەستوی هەلم و
هەوا یە.. ئەک (چۆن) وە کو کولان و هەلم.. (۵۵).

رەنگە زانستە مرۆڤایەتی یە کان (العلوم الانسانیة) وە کو: کۆمەلناسی،
دەروونناسی.. هتە، (لە هەمووشیان زیاتر دەروونناسی).. (چۆن) رۆلێکی گەورە یان فی دا بینی
بەلام بئەوهش بزانین کە ئەوێ نەدی زانستە سروشتی یە کان - کە زانستی (چەند) این - ورد
نین و زیاتر قایینی هەلەن. بەهەر حال هەتا ئەگەر ئەوێ نەدی زانستە سروشتی یە کانیش
وردن ئەوا زانیان کەوا بە شتیک گەورە ی زانست - ئەگەر هەمووی نەبی - مل کە چ

۵۳- الموسوعة الفلسفية، ل ۱-۴.

۵۴- کارل مارکس، رأس المال، ج ۱، قسم ۱، ل ۶۱۱ پەراوێژ.

۵۵- سارتر، المادية والثورة، ل ۴۷-۴۸.

ناكات بۇ (چۈن)، بەم شېۋە يەش «زانستىنى» «ياسا» چەندو چۈن لەبناغەو دەرزى تى دەكەۋى.

ماركسى يەتەش تەنانت لەزانستە كۆمەلەيەت يەكانىش دا كەبوارى (چۈن) يان تىدا ھەيە سەر كەوتتوۋى يە لەچەسپاندى «ياسا» كەي، نمونە باشە كەشيان لېرە دا ئەمەيە: ژمارەى پرۇلېتارىا زىادەن (چەند) دوايى بەبازىك (=شۈرش) گۇرانيگى (چۈن) روودە دات ئەۋىش نەمانى بۇرجوازىيەت بەدى ھىتائى سۇشالېزم. جائە گەر ئەمە لەم نمونە يە دا راست بى ئەي بۇچى لەگۇراني كۇيلايەت و لەگۇراني دەرەبە گايەت «ياسا» كە نەكەۋە كار..؟

ج «ياسا» نەفى نەفى

ئەم «ياسا» يەش تەنھا ۋەسفىكى كەم و كو رنى چەند چالاكى يەكە كەلەسروشت و زانست و مېژوودا روودە دەن ئەگىنا «ياسا» يەكى زانستى نەيە بە و واتايەى زانست كەماركسەت مەبەستىتى.

ئەو دەنكە جۇيەى كەئىنگىلز لەھىگلى ۋەرگىرت و ۋەكو ئەو چاندى و گولە جۇكەى دايە... ئەو دەنكە جۇيە كەرەسەى فېلېكە. ئەگەر بلىپىن كەوا روو كە سەۋزە كە دەنكە جۇكەى نەفى كىرد ئەي گولە جۇكە چۈن نەفى روو كە كە دەكات؟ ئايا ھەر پىكەۋە نابى و بەيە كەۋە وشك نابنەۋە؟

دىارە ئازەلېكى كاخۇر بۇي ھەيە بلى: ئەو كايە دەيخۇم نەفى نەفى تويۇكى ئەو جۇيەيە كەمروۋە كە چاندى ئەي بۇ نا؟ بۇچى لەبەرەكە نەفى نەفى بى بەش بى؟ ئەمە جۇ! ئەي دەنكە توو (بۇنمۇنە)؟ دارەتو نەفى دەنكە توو كە دەكات بەلام كەدارە كە بەردەگرى درەختە كە نەفى ناي. بەلكو ھەموو سالىك توو بەرھەم دەھىي و سال لەدواى سال قەدى ئەستوورت دەن. كاتىكىش لەماركسى يەكى ۋەك پلىخانۇف دەپرسىن: ئەمە دەنكە جۇ، ئەي درەختە كان؟ پلىخانۇف ھەم سەر، ئەو سەر و راۋەپۇي دەكات بۇ ئەۋەى ۋەلالى رەخنە كە بداتەۋە (۵۶).

ئىنگىلز دېتە سەر ماتماتىك و نمونەيەك لەسەر ياساكە دەھىيىتەۋە دەلى (س) نەفى دەن و دەيىتە (-س) ئەۋەيش نەفى دەن و دەيىتە (س) دوو جا (۵۷) ئىمەش دەلېين لەنەفى يەكەم دا (۱-) بەكارھات بەلام دووەم جار (-س)، جا: ۱- دەبوايە دووەم جارېش (۱-) ات بدايە لە (-س) ئەو كاتە ھەر (س) يەكەمە كەت دەست دەكەۋتەۋە ياساكە ھەلە دەبوو.

۵۶- بىرۋانە: پلىخانۇف، تطور النظرية الواحدة... ل ۷۶ بەدووم.

۵۷- ضد دومينغ، ل ۲۲۹-۲۳۰. لەۋەرگىپرانە كەدا ھىماى (۱) بەكارھاتوۋە بۇ ئەۋەى تىكەن بەژمارە (۱-) نەبىن ھىماى (س) ھىمان بەكار ھىناۋ.

۲- بائەمەش خاترى تۆپى! بەلام يەنى چىي ئەگەر بىتەوئى (-س) نەفى بکەى
 لە (-س) دەدەى واتە لەخۆى دەدەى؟ ئەمە چۆن نەفى يە کە؟ ئەمە تەنھا بۆ ئەو دەى دواى
 پېئان بلى: ئەو تە (س) دووجامان دەست کەوت و سلاؤ لە ياساى نەفى نەفى؟ ديارە
 ئەم نمونە يەى بۆ «گوئى درېژەکان» هېناو تەو، بى گومان ئېمە نېن و دەشزانين ئەمانە
 کين!

هېشتا ماو! ئېنگلز سەرى لى دەشپوئى کاتىك کەبىرى دە کۆپتەو کەوا بە يەك
 هەنگاوو بە بى نەفى نەفى دەتوانين (س) دووجامان دەست بکەوئى ئەویش بەو دەى
 (س) لەخۆى بدەين، بۆيە دەلى: «جياوازى نى يە نېوان ئەم دوو ئەنجامە چونکە نەفى يە
 نەفى کراو کە لەناو (س) دووجادايە (۵۸)، بەلام بالاس) دووجا شى بکەينەو: يان (س
 X) مان دەست دە کەوئى يان (-س X-س) کە يە کىکيان دوو (موجب) ي تېدايە و
 ئەو دەى تر دوو (سالب) ئەگەر قسە کەى راست بوایە دەبوایە ئەنجامى شى کردنەو دەى (س)
 دووجا (س X-س) بوایە کەوا نى يە.

ئېنگلز نمونە يەى تر دە هېتتەو بۆ «گوئى درېژەکان» دەلى: «ئەندازە يە کى جەبرى
 (تفاضل) دە کەين، پەشان پېچەوانەى ئەمە دە کەين واتە تەواو کارىە کەى وەر دە گرین
 (تکامل) بەلام کە ئەمەم کرد نەگەر امەو ئەو خالەى لېو دەستىم پى کرد (۵۹).
 ئېنگلز هەر ئەو نە دەلى بەلام لېرە دا هەموو قسە کافى ئەو وەر دە گېرپىن بۆ سە
 زمانى جەبرى:

س=ص

دس = دص - ۱ داتاشراو کەيان وەر گرت (تفاضل)

دس=دص جېئان گۆرپىن

{دس} دص تەواو کارىە کەى وەر دە گرپىن و دەبېتە:

س=ص

کەواتا گەرانبەو خاللى سەر تە (۶۰) جايان ئېنگلز لەم چالاكى يە جەبرىە يەى
 -کە (۱۵۰) سال بەر لەو دەى کىتپى (دژ بە دوو یرنگ) بنووسى زاتابوو- قى نەگە شېتو و يان
 ئەم نمونە يەش هەروا بۆ «گوئى درېژەکان»!! (۶۱)

۵۹- ضد دوهرغ، ۲۳۱.

۵۸- ضد دوهرغ، ۲۳۰.

۶۰- لېرە دا تاگرئى (تفاضل و) (تکامل) بۆ خوئە ران روون بکەينەو و با ئەم نمونە يە بۆ قوتاييانى
 شەشە مى نامادەيى (يە دوو يەي).

۶۱- بۆ ئەمانە تى زانستى: وشەى (گوئى درېژەکان) وەکو خوو لە لاين ئېنگلزەو دووبارە
 دەکرايە وەو تە ئانە ئەم وشە يەى بۆ خوئى و مارکسپش بە کارى دەهينا (يە پىنى فراترميزنگ).

له کۆتایش دا نمونه یه کی خوومان له سهر ئهم «ياسا» یه ده هیئینه وه که له گه لی دا ریکه: ئینگلز زیندوو بوو (ئه مه بابه ته که یه) ژیا ئینگلز نه فی ده بی به مردن و ده مرئ (ئه مه ش نه فی یه) پاشان ئهم مردنه نه فی ده بی و ئینگلز زیندوو ده بیته وه (نه فی ی نه فی) بی گومان هه به بی «ياسا که» ئهم زیندوو بوونه وه یه وه کو ژیا ئی یه که م نی به لکو ده وه له مه ندره چونکه ئیتر ئینگلز هه تا هه تابه ده ژئ! له کویش دا دژئ (له دۆزه خ یان به هه شت) لیره دا گرنگ نی یه به لکو گرنگ ئه وه یه یاسا که مان چه سپاند!.. به لام ئایا مارکسیه کان دان به م ئه نجامه ده نین و پروا به زیندوو بوونه وه ده هیئن؟!

دووه م: «دیالیکتیکی» ی دیالیکتیکی

قسه یه کی باوی ناو مارکسیه ته هه یه که گوایه هیکل دیالیکتیکی به سهره و خواری دانابوو مارکسیش راستی کرده وه وای لی کرد له سهر پی بوهستی، ئه مه قسه ی مارکس و ئینگلز به لام له وه خراپتر نووسهره حزبی یه مارکسی یه کان خه تیکیان هینابوو به سهر هیکل داو هه چیان بۆ نه هیشتبووه وه. ئینجا بازانین مارکس و غه یری مارکس له بهاره ی هیکله وه چی ده لئین: مارکس ره خنه له وه مله پوره خووه لکیشه رانه ده گری که هیکل وه کو «سه گیک تویو» ته ماشا ده که نه بویه ده لی: (بی پیچ و په نا وتم که وا من قوتابی یه کی هیکلم) (٦٢). هه روه ها: (فویه ریاخ لاوازه ئه گهر له گه ل هیکل دا به راورد بکری) (٦٣) به مه رجیک فویه ریاخ ماددی بوو و کاریکی گه وری کردبووه سهر مارکس. ئینگلزیش له (دیالیکتیکی سروشت) ادا ده لی که وا کاره کافی هیکل زور له هه موو هه ی و پووچی یه ماددی یه کان مه زنتره (٦٤).

لینینیش که له مارکس و ئینگلز حزبی تر بوو، سالی (١٩٢٢) باسیک له گوفا ریک دا بلاوه کاته وه که دواپی باسه که به (وه سیه تی فله سه فنی - لینین) ناسراو پیشیاری کردبوو که به شداران گوفا ره که (کومه له ی هاوری یانی دیالیکتیکی هیکل) دا به زرین (٦٥) پلیخانوفیش هه روه ها دان به بابه خ دانی هیکل به واقع و کاری له سهر بیري کومه لایه تی ی سه ده ی نۆزده هم دا ده فی. (٦٦)

٦٢- مارکس، راس المال، ج، ١، قسم، ٢٧.

٦٣- مارکس، بؤس الفلسفه - الملحق... نامه بؤ فون شفایتره ر سالی ١٨٦٥-١٩٧.

٦٤- امام عبدالفتاح امام، المنهج الجدلي...، پاراگراف ٣٥٥... بؤ قسه ی تریش بپوانه: کارودی، کارل مارکس، ل ٤٠ و د. زکریا ابراهیم، هیکل او...، ل ١٨.

٦٥- بونیفاتی کیدروف (؟): الجدال «نفس» المارکسیه، وه گنپانی الیاس مرقص، گوفا ری: دراسات عربیه ١٢/١٠/١٩٧٤، ل ٧٠.

٦٦- پلیخانوف، نقد نقادنا...، ل ٢٣١ هه روه ها ٢٢٦ هه روه ها: تطور النظره الواحديه...، ل ٦٩ به دواوه، قسه ی خه لکی تریشی هیناوه.

ئەمە بوو نىرخى ھىگىل لاي سەرائى ماركسىيەت (۶۷) بەلام ماركس خۇي سەرى لەخوئىنە رانى شىۋاندىبوو كاتىك لە (سەرمايە) دا وتىبوو گوايە مەنەجە كەي خۇي لەھى ھىگىل جياوازە (۶۸) بەلام دەئى مەبەستى ئەو لەم جياوازي يە ئەو ەئى كە (مەزھب) كەي (واتە چەسپاندىنى مەنەجە كە) جياوازە. بەلام كە مەنەجە كەي ھىگىل ە ھەموو فەلسەفە كەشى خالى لاوازي زورىان ئى دايە (ھەرچەندە ەو كە بىنايە كى مەحكەم خۇي پىشان دەدات) ئەي دەئى ماركسىيەت چوئى بى كە لەم لاو لەو لا شتى كۆكردۆتە ەو فەلسەفەيە كى ئى دروست كىرەوون؟

سەرەتا ئەگەر ماركسىيەت فەلسەفەيە كى دىئالېكتىكى بوايە دەبوايە «ياساكانى» دىئالېكتىك ەپەرەش ە بلاۋنە بونايە ە بىكرانايە يەك زىنجىرە كە ھەر ياسايەك بەو ەي تىرە سىراۋى ەك چوئى شتى ە ەلەفەلسەفەيە ھىگىل دابەلام ئىنگىلز قايىل نەبوو بەم كارە ەلەئى (۶۹).
نمۇنەيە كى تى نادىئالېكتىكىتى ئى «ياساكانى» دىئالېكتىك ە دىئالېكتىك خۇي ئەو ەي كە واتاى ەەرە فراۋانى دىئالېكتىك بىرىيە لە (گۆران ە بەرە ە پىشە ە چوون) بەلام ئەمە دىئالېكتىك ناگىرئە ە. يە كىكى ەو كە (پلىخانوف) ىش دان بەو ەدا دەئى كە دىئالېكتىك گۆرائى بۇ ئى (۷۰). ئەمەش كە دۇ بە دىئالېكتىك خۇيە ئى.

دېئىنە ئاستىكى خوارتر: ئەو ەتا «ياسا» ئى دۇە كان كىرۇكى دىئالېكتىكە، (تەناقۇز) ىش لە ەموو شىك دا ە ەيە، ئەي لەناو فەلسەفەيە ماركسىيەت خۇي دا؟ بۇچى دەئى لەسەرووى ئەم «ياسا نەمرە» ئى؟

جائە گەر بېئىنە سەرباۋەرى (يە كە مېنىنى ماددە ەو) (دروست بوونى ژيان) دىئالېكتىك ناھىيىن بەلكو تەنھا بىروباۋەرىكى ماددى ئى رووت، ئەگەر دىئالېكتىكىش بەو شىۋىلە تەيە كە ەس دە كىرۇ بۇچى لېرە دا خۇي دەشارئە ەو كە (دىئالېكتىكىتى) يە كەي؟

۶۷- بەلام ديارە ئەمە لەبەر ئەو ەي كە ھىگىل مەربوۋ (مەناس) ئى ئەوان نەبوو ئەگىنا ھىچيان ئىعتىراف بەو كە سائە ئاكەن كە ەوچەرخىانن ئەمەش ديارەيە كە زۇر دەبىئىئى: رىزگرتن لە مەردوۋەكان ە ە ھىچ ئەزائىنى زىندوۋەكان چوئىكە زىندوۋەكان (مەناس) ئى زىندوۋەكانى تىرن.

۶۸- بېوانە: ماركس، راس لىال، ج، ۱، قىسىم، ۱، ۲۲.

۶۹- ئەو ىش لە كىتەبى (دىئالېكتىكى سىرەشت) دا كە تەواى نە كىرەبوو، بېوانە: لىنەج الجىدى پ ۳۶۷.

۷۰- پلىخانوف، تەطور للنظرة الواحدة...، ل ۶۵ پەراۋىز.

ته نجام

به ر له وه ی بجینه سر (ماددی په ق میژووی) که به شی دووه می مارکسیه ته ده لئین که و ا ته مانه مان بو ده رکه وت:

۱- (ماددی په ت) به و اتای ته وه ی که (مادده) په که مه ته نها قسه یه و هیچ به لگه په کی له سر فی په، (ماددی په ت) یش به و اتای ته وه ی که (مادده) له ده ره وه ی هه سته کاغمانه... پنی ناوتری ماددی په ت مه گه ر لای مارکسیه کان.

۲- دروست بوونی ژبانش به بی دروستکار هه روه ها ته نها قسه یه کی بی به لگه په.

۳- چ له باوه پری ماددی په ت و چ له بوچوونی ماددی بو دروستبوونی ژبان دیالیکتیک نابین ئیر ته مه چوون ماددی په تیکي دیالیکتیکي په؟

۴- «یاسا» کافی دیالیکتیک زانستی نین.

۵- «یاسا» کافی دیالیکتیک یاسا نین چونکه ده بوايه وه کو یاسا به سر هه موو شتیک و حاله تیک دا بچه سپانایه، به لام ته نانه ت به سر ته و نموونانه ش ناچه سپین که کراونه ته به لگه بویان مه گه ر به زور انبازی.

۶- «یاسا کافی» دیالیکتیک ته نانه ت دیالیکتیکیش نین واته: «یاسا کافی» دیالیکتیک نه زانستین و نه دیالیکتیکین و نه یاساشن!

که واته چی ده مینته وه له ماددی په ق دیالیکتیکي؟ باهه روه ها بېرسین: ماددی په ق دیالیکتیکي چ ده سته کوئی زانستی و ته کته لوچی به مروفايه ق به خشی؟ چند زانا به کاریان هیئا بو تاقی کردنه وه کانیا ن؟

ئیمه ته نها په که کارهینانی ده زانین: چه واشه کردنی نیمچه خوینته ران. ته وه نده ش له مارکسیه ت و له مارکسی په کان شاره زاین به دلنیاپی په وه ده لئین ۹۹٪ ی مارکسی په کان له م جوړهن، چونکه ته و ۹۹٪ په ته وانه ن که هه لگرا نی درو شم و قسه ی جوړاو ه سده جار دووباره کراون.

جالیزه دا ماددی په ق دیالیکتیکي به خوئی و وشکی په که په وه چی ده هیلین و ژماره په کی تری ره خنه له ره شنووسی ته م کتیه ده هیلینه وه. هه ولشمان دابوو که تابتونین باسه که ئاسان بکه پنه وه بو ته وه ی خوینته ر باشتړلی ق بگات پش هه موو خوینته ریکیش خوینته ری مارکسی که له «ناینه که ی» خوئی زور شاره زانی په و له درو شمبازی و قسه ی جوړاو دا پله ی په که می هیئاوه (هه لبه ته که میکیان نه بی). /

سټیپه م - ماددی په تی میژوویی و زانست

لای مارکسی په کان (ماددی په تی میژوویی) (۷۱) تاکه ته فیسریکی زانستی کومه لگاو میژوو، جا نیمه لیره دا لمم ئیدیهامیه ده کولینه ووهو روونی ده که ینه ووه که وا له گهل زانست و واقع دا ناگوښی.

۱- وجودی کومه لایه تی و هوښی کومه لایه تی

به رهه م هینان (که لای مارکسیه ت سهره کی ترین لایه تی وجودی کومه لایه تی په) بیووه هوښی په یدا بوونی هوښ (و عی) لای مروښی سهره تایی، مارکسیه ت نه مه ده لی... به لام زه حمت فی په پنجه وانه ی نه مه بو ترئی و بلین کوا مروښ هوشمه ند بووینجا توانی به رهه م بیښی (۷۲). نه مه ش به ردی بناغه ی ماددی په تی میژوویی هه لده گیریته وه.

هه قشانه بیرسین: که مروښ هوشمه ند نه بوونی چوڼ دهستی کرد به به رهه م هینان؟ زووش پلنخانوف وه لای ره خنه په کی وای دابوووه و تیا ی دا سهری لی شتوابوو قسه ی (داروین) ای هینابوووه که چوڼ دهستی مروښ «گوښان بو نه ووه ی به پی ی خواسته کافی (اراده) کاربکه ن» (۷۳) خواسته؟ ئیراده؟ نه گهر مروښ هوښی نه بوونی چوڼ خواستی هه بووه؟

پلنخانوف دواپی ده لی کوا له وانه په (پروانه وشه ی له وانه په) نه م دوو دهسته به هوښی هه ندیک تاییه تی ده ورو به ری جوگرافی نه و شپوه په یان وهر گرتی» (۷۴) جابا نه مه بلین: په که م: مارکسیه کان (غیری مارکسیه کانیش هروا) که ری یان لی ده گیرئی په نا ده به نه بهر (له وانه په او) (ره نگه او) (دوور فی نه).. که چی بوچوونه که ی خو یان هه بهر به «راستترین لیکدانه وه...» ده زان.

دووه م: کاری جوگرافیای ده ورو بهر که پلنخانوف په نای بو ده بات په یوه ندی به به رهه م هینانه وه فی په که ماددی په تی میژوویی ته ټکید ی له سهر ده کات.

سټیپه م: وهک وغان گوښانی دهستی «بایره مه یمو وغان» بو نه ووه ی به پی ی خواسته کافی کار بکه ن نه ووه نیشان ده دات که «بایره مه یمو وغان» خواستی هه بووه (اراده)، خواستیش پیوستی به هوښ هه په که واته هوښ سهره تاو په که مه نه مه ش پنجه وانه ی قسه که ی ماددی په تی میژوویی په.

۷۱- نیمه ناوی (ماددی په تی میژوویی) به کار ده هینین هه رچه تده بیرومان به ووه نی په که نه و شتانه ی که ماددی په تی میژوویی یاسیان ده کات یان هیچ نه بیټ به شیکیان ماددی بن، وهکو (کارل مانهایم لیش ده لی کوا ماددی په تی میژوویی ته نها به ناو ماددی په، بپروانه: K.Mannheim, Ideology and Utopia, p.229

۷۲- د. الیاس فرح، تطور الفكر الماركسي ل ۲۹۱.

۷۳- بپروانه: پلنخانوف، تطور النظرة للوحادية... ل ۱۰۶. ۷۴- هه مان سهرچاره، ل ۱۰۷.

پليخانوف دەيزانى كەوا ئامىر بەھۇى ھۆشەۋە دروست دەئى بەلام ھەز دەكات
كەھۇش بەھۇى ئامىرەۋە دروست بوۋى بۇيە پەنا دەباتە بەر پەرستراۋە كۆپرە شىتە كەو
قسەى كاپرايەك دەھىتتەۋە كەگوايە ئامىرە يە كەمە ھەرە گرنگە كان بەرىكەۋەت
دۆز رابوۋنەۋە. (۷۵).

بەۋاتايە كى تر پليخانوف ويستبوۋى خۇى لەو قوراۋە رزگار بكات:

۱- ئامىرو بەرھەم ھىنان ھۇشى مرۇفيان دروست كرد (ماركسيەت ۋادەلى).

۲- بەلام ھۇش نەئى نەئامىرو نەبەرھەم ھىنان نەئى (عاقلە كان ۋادەلىن).

كەۋاتە دەئى ئامىرە يە كەمە كان بەھۇى رىكەۋەتەۋە پەيدابوۋىن، ئەمانەش ھۇشى
مرۇفيان دروست كرد، بەم جۈرەش پليخانوف خۇى لەو قوراۋە رزگار دەكات، ئەۋەش
بەبەرە كەتى خوداۋەند (رىكەۋەت)... پىرۇز بى ناۋت پەرستراۋە كۆپرە بى عەقلە كەى
جاھىليەت!

ئەمە سەبارەت بە پەيدا بوۋى ھۇشى مرۇفى سەرەتايى، بۇ ھۇشى مرۇفى چەرخە كانى
دوايىش ماركسيەت دەئى گوايە بارى كۆمەلەيەتى (بەتاييەتى بەرھەم ھىنان) ھۇشى
كۆمەلەيەتى دروست دەكات. ئىمەش دەتۋانىن بلىين كەبارى كۆمەلەيەتى يە كىكە
لەسەرچاۋە كانى ھۇشى كۆمەلەيەتى بەلام ھەلەيە بوترى كە تاكە سەرچاۋە يان ھىچ نەئى
سەرچاۋەى سەرەكى يەتى ئەگىنا ناتۋانىن ۋەلامى ئەو پىرسىارە بدەينەۋە كە: بۇچى
ماركسيەت خۇى (كەفەلسەفەى چىنى كرىكارە) لەو ۋالاتانە زىاتر بلاۋىۋەۋە كەچىنى
كرىكار تىايان دا زۆر لاۋازە يان دەتۋانىن بلىين كەوا ۋەكو چىنىك وجودى نەبوۋە؟

۲- ھىزە كانى بەرھەم ھىنان ۋە پەيوەندە كانى بەرھەم ھىنان

زانپان كە بەئى بىروۋچوۋى ماركسيەت ھاتنە كايەى ھۇى پىشكەۋتۋى بەرھەم
ھىنان (ئامىرى نوئى. ھەتد) دەيتتە ھۇى ئەۋەى كەپەيوەندىكى نوئى بەرھەم ھىنان يىتە
كايەۋە، ۋاتە ئامىرە نوپكان (بۇ نمۇنە) سەرمايەدارى يان ھىتايە كايەۋە.

ئەمە راستە بەلام باس كىردى ئەمە بەرەھايى (مطلقى) راستىنى يە، چۈنكە ئەمە
ھەموو قۇناغىك ۋە سەردەمىكى مېژوۋى ناگېرئەۋە، ماركسيەت دەيەۋى ۋاڭى ئەۋەتا
ماركس دەئى: ئەۋ ئاشەى كەبەدەست دەخۇلىتەۋە كۆمەلگاي دەربەگايەتى دروست
دەكات (۷۶). ئەمەش تىروانىنىكى زۆر سادەيە ۋە ھەۋلىكە بۇ بەزۆر سەپاندنى بۇچوۋە كەى
خۇى بەسەر ھەموو قۇناغىكى مېژوۋا.

لەلەيەكى تىرەشەۋە ھەربەئى بۇچوۋە كەى سەرەۋە دەر كەۋتوۋە كەوا ئامىرى

۷۵- ھەمان سەرچاۋە، ل ۱۰۹ پەراۋىز ۲۲.

۷۶- ماركس، بۇس الفلسفە، ل ۱۱۲. ماركس ئاتى «دروست دەكات» بەلام دەئى «پىك دەھىننى» يان
«دەردەخات» بەلام قسەكانى پىشۋو دۋاى ئەۋ قسەيە ھەرۋوشەى «دروست دەكات» دەگەيەنن.

نوځی چینی ناوه پراست (ئەندازیاران، مووچه خوړان...) ی بەره و گه وړه بوون بردووه، بەلام مارکسیەت نایه و ئی دان به وەدا بڼی وەك دوا یی بای دە که ی (لەبابە تی سەرمایە داری دا).

۳- چینه کان و مەملەتە ی تێوانیان

مانیفیستۆ (البیان الشيوعي) میژوو بە میژووی مەملەتە ی چینه کان دە زانی. ئەمەش لە دوو ڕووه وه هە لایه:

۱- مارکسیەت مەملەتە ی چینه کان لە ئە وروپادا دە کاتە پێوانه بۆ هەموو مەملەتە یه کی تری جیهان بە لام تە نانت بۆ ئە وروپاش ئە مە تە نها بۆ بە شیکی میژوو هە کی راسته، چونکە لە و ماوه یه ی مە به ستانە و کە چینی بورجوازی و چینی پرۆلیتاریا هە بوون و لە مەملەتە دا بوون، مەملەتە ی تر هە بوون کە ڕه و ڕه ی میژوو یان بە ره و شوێنی تر دە برد بە تایبە تیش مەملەتە ی ئێوان نە تە وه کان (بێ گومان مارکسیەت ئە مە ش هە روا بۆ مەملەتە ی چینه کان دە گە رێنێتە وه)، مەملەتە ی چینه کانیش بە و زلی و بە ریلادی یه فی یه کە مارکسیەت بای دە کات و کاتێک هە بوو بێ مەملەتە ی تری لە پالە وه هە بووه.

۲- ئە گەر مەملەتە ی چینه کان بزۆینە ری میژوو هە ئی لە کۆمه لگای چاوه رێی کراوی قە دە نە ها تووی کۆمۆنیست دا کە مەملەتە ی چینه کان نامێنی ئایا میژوو ده وه سنی؟ پێش مارکس کە سانتیک هە بوون کە پرۆلیکی گه وړه یان بۆ مەملەتە ی چینه کان دانابوو، مارکس ئە مە دە زانی و دە لی کە خۆی ئە مە ی نە دۆزیبووه وه بە لکو ئە و شتە ی ئە و دۆزیبووه وه تە نها ئە وه یه کە :-

۱- هە بوونی چینه کان بە ستر او ه بە قو ناعی دیاری کراوی گە شه سە ندنی بە ره م هیتان.

۲- هە رو هە مەملەتە ی چینه کان کۆمه لگا دە گە یه تێتە دیکتاتۆریه فی پرۆلیتاریا.

۳- ئە م دیکتاتۆریه تە ش قو ناعیکە بۆ نە مانی چینه کان (۷۷).

بە پێچه وانه ی بە شی یه کە می قسە کە ی مارکس نمۆنه هە ن لە سەر پە یدابوون و نە مانی چینه کان لە یه ک ئاستی گە شه سە ندنی بە ره م هیتان. نمۆنه ی یه کە م لە سەر ئە وه ژا پۆنه کە کاتێک ترسی هە ره شە ی ئە مە ریکا. (سالی ۱۸۵۳ ز) ی لە سەر بوو دەر به گە کافی لە سالی (۱۸۶۸ ز) دا هە موو زه وی یه کان یان دایه دە و لە ت و سە نە دی پاره یان ئی وەر گرت ئە ویش بۆ ئە وه ی ولاتە کە بێتە ولاتیکی پێشە ساز (۷۸) بە م شێوه یه ش هەر لە و سالا دا کە گە شه سە ندنی بە ره م هیتان لە شوێنی خۆی دا بوو دەر به گە کان وه کو چینی دەر به گ نە مان، (ئە مە ش جگە له وه ی کە به بێ مەملەتە ی چینه کان ئە م کاره رووی دا)

۷۷- کارۆدی، کارل مارکس، ل ۶۲ (لە قامه یه کی مارکس دا بۆ یوزیف ئایدما یه ر- ۱۸۵۲).

۷۸- بێوانه: د. ابراهيم الطحاوي، الاقتصاد الاسلامي، ... ل ۱۵۲.

نمونه يه كي تر ئه وه يه كه (عمر كورى الخطاب) زهوى يه كافي عىراق دابهش نه كرد به سهر جه ننگاوه ره كان، ئه گهر ئه مه شى بگردايه چينيكي دهر به گ په يدا ده بوو، ئه ويش به بئى ئه وهى كه گه شه سەندى به ره هم هينان گورانيكي به سهر دا هاتي.

ههروه ها له كافي (ئه مه وهى يه كان) داو به چه ند بريارىكي ده ولت، كه س و كارى ده سه لانداره كان بوونه خاوه ن زهوى به بئى ئه وهى گوران به سهر به ره هم هينان دا هاتي.

سه باره ت به ديكتاتوريه تى پروليتارياش (كه له راستى دا پيش ماركس گراكوس بابيف G.Babeuf ي فهره نسي بىرى لى كرد بو وه وه له گه ل نه ختيك جياوازى دا) (٧٩) زانراوه كه وا ئه وهى به رها بوو ديكتاتوريه تى حزبى شيوعى و ليژنه ي مەركەزى بوو نه ك هى كرئكاران، ئه وه تا لينين خوئى دان به وه دا ده ئى كه وا كرئكاران هيج به هيج ناكه ن و پيوستيان به پيشه وای هه ليز پوراوى شورشگيرى روشنير هه يه كه به ناوى پروليتارياو به يارمه تى ئه وه وه شورشه كه به رها بكات (٨٠)، ئه نجاميش ئه وه بوو كه حزب و ليژنه مەركەزى يه كه ي حوكيان كردو ديكتاتوريه تى چيني كرئكار رووناكى ي نه بينى، ئه مه ش ته نانه ت هه ندك ماركسيش دافى پى دا ده نئى (٨١) له جياقى نه مانى چينه كانيش پروليتاريا هه ر مايه وه وه له برى سه رمايه دارو دهر به گ چينيكي نوئى په يدا بوو كه چيني بيروكراشه (فهرمانبه رانى ده زگا كافي ده ولت).

به لى: بيروكراشه كان چينيكي پئك ده هئىن ئه ويش به پئى پئاسه ي (چين) لاي ماوكس. ماركس له كتيپى (١٨ ي بروميرى ناپليون بوناپارت) دا (سالى ١٨٥٠) سئى مەرجى داناوه بو چين كه ده توارى به م جوړه كورت بكرئنه وه: (جوړى ژيان، به رژه وه ندى يه كان، روشنيرى) كه ئه ندامانى چينه كه تيايان دا به شدارو وه كو يه ك بن (٨٢)، به پئى (ريمون ئارون) يش مەرجه كان لاي ماركس دوان (جوړى ژيان، ههروه ها ئه ندامانى چينه كه بزانه كه يه كن به رامبه ر دوژمن (٨٣) به م شيوه يه ش ده توانين (جوړى ژيان) و (هوشمه ندى) بكه ينه دوو مەرجى چين و كه هه ر (وجودى كۆمه لايه تى و هوشى كۆمه لايه تى) ده گر نه وه، ئه م دوو يان سئى مەرجه ش له بيروكراشه كان دا هه ن بويه چينيكي پئك ده هئىن.

ئه گه ر وه كو لينينيش بناغه ي چين به (جنگه ي مرؤفه كان له به ره هم هينان دا) (٨٤)

٧٩- بېروانه: كۆل، رواد الفكر الاشتراكي، ل ٣٩

٨٠- ئه مه ش لينين ده خاته خانه ي (بلانكى يه كان)، بېروانه تۆمه تيكي وا كه رووى لينين كراوه: جيلاس (٩)، مجتمع غير كامل، ل ١٣٠. (بلانكى) بېرواى به حزبى جه ماوه رى نه بوو.

٨١- بېروانه كتيپه كه ي ليون تروئسكى، الثورة الغدورة.

٨٢- بېروانه: كالقن، فكر كارل ماركس، به رگى ١، ل ١٤٤-١٤٥.

٨٣- بېروانه: ريمون ئارون، صراع الطبقات، ل ٢٩.

٨٤- بى پئاسه ي دوو ديكتاتورى بېروانه سه رچاوه ي سه ره وه، ل ٣٠-٣١.

بزانين ئەوا بىروكراتە كان دىسان چىننىڭ پىڭ دەھىنن چۈنكە ئەوان رۇلى بەرپۈە بەرى بەرھەم ھىنان دەيىن.

تۇتسكى - بۇ ئەۋەى ئەفسانەى جوۋتە كە: (ئەھۇرامزدا) و (ئەھرىمەن) نەشپۈننى و تەنھا كرىكارو سەرمایە دار ھەبىن دۇى ئەۋە بوۋە كەبىروكراتە كانى يە كىتتى سۇۋىت سەر بە (سەرمایە دارى دەۋلەت- رأسمالية الدولة) بزانين گوايە نازناو (القاب) يان نى يە و مافى تايىبە قى خاۋەننىتى (الملكية) يان نى يە و بۇيان نى يە (چۈنكە موۋچە خۇرن) كورۋە كورەزاكانىيان بىخەنە جىنى خۇيان (۸۵). بەلام تۇتسكى بىرى لەۋە نە كىردەۋە كە كرىكارانىش ئەم مەرجانە يان قى دا نى يە بەلام لەگەل ئەۋەش دا ھەر بەچىن حساب دە كرىن. بەم پى يە نەك ھەر بىروكراتمان ھەيە بەلكو تە كىۋكراتىش ھەن كە چىننىڭ پىڭ دەھىنن و كە برىتىن لەئەندازيارو بەرپۈە بەرانى پىرۋەو مىككىگە كان. ھتدو كە ھەندىڭ كەس پىشپىنى كىردۈۋە كەبىنە چىننىكى پىشەوا.

ئەۋەى كە زىيات رىنى قى دەچىن ئەۋەيە كە گەشە سەندى ھۇكانى بەرھەم ھىنان لەھەندىڭ ھالەت دا بىنە ھۇى پەيدا بوۋى چىنى نوئى، ئەمەش بە (مطلق) ى لەماركسىيەت دا ھەيە، كەچى ماركسىيەت (مطلق) لەدەست خۇى دەرەكات و نايەۋى دان بەم دوو ئەنجامەى خوارەۋە دا بىن:

۱- چ لەكۈمەلگەى سەرمایە دارو چ لەكۈمەلگەى چاۋەرىكارو قەد نە ھاتوۋى كۆمۇنىست دا گەشە سەندى ھۇكانى بەرھەم ھىنان دەبىنە ھۇى پەيدا بوۋى چىنى بىروكرات و تە كىۋكرات. ھتد.

۲- بەم شپۈەيە نەمانى چىنە كان لەكۈمەلگەى كۆمۇنىست دا نەك ھەر خورافەتتىكى نازانستى يە بەلكو ھەروەھا لەگەل ماركسىيەت خۇى دا ناگوئىچى.

• ھۇى ئەم نارىكى يەش (خەزو ئارەزوۋى) ماركسە، واتە خەز كىردىن بەنەمانى سەرمایە دارو سەركەۋتىنى پىرۋىتارىياو پاشان نەمانى چىنە كان. مەسەلە ئارەزوۋى نەفسە..

۴- جۈرەكانى بەرھەم ھىنان

۱- كۆمۇنى سە رەتايى

ئەمىرۋ كۆمەلگە سەرەتايى يە كان مەيداننىكى باشى لىكۋلىنەۋەن لەبارەى كۆمەلگە سەرەتايى يە كانى مېژوو. لەكۈمەلگەى ئاندامان (Andaman) - كە لەئۇقىانوۋسى ھىندى دا دەژىن- زەۋى و راۋ كىردىن ھاۋبەشە بەلام خاۋەننىتى تايىبەتەش ھەيە بۇ ئىمۋونە درەختىكى ديارى كراۋ كە كەس بۇ نى يە دەستكارى بىكات خاۋەنە كەى خۇى نەبى (۸۶).

كەواتە ديارە كەخاوەنیتی ی گشتی زیاتر بۆ ئەو شتانه یە كە زۆرن (وێه كۆ زەوی كەخەلكە كە بۆ كشت و كالا بە كاری ناھێن) یان ئەوانە ی لەبەر دەست دا نین (نازەلی راو كراو)، ئەمەش قسە یە كی (بلا نكی) ی كۆمۆنیستی نامار كسێم بیر دەخاتەوێه كە ئەو بە درۆ دەخاتەوێه كە كۆمەلگا كۆنەكان كۆمۆنیست بوون و دەلی كەواتە ولاتانی ئەمرۆ (كاتی بلا نكی) كۆمۆنیستێن لەبەر ئەوە ی دەریاكان ناكەنە خاوەنیتی ی تایبەت (ملکیە خاصة) ۱۸۷.

هەر بەباوەری بلا نكی: خاوەنیتی ی تایبەتی ی زەوی كاتێك پەیدا دەبێ كە زەوی دەگەن بێ لەچا و ژمارە ی ئەو كەسانە ی كە دەبێ كاری تیا بكەن (۱۸۸)، لەبەر ئەوەش كۆمەلگا كۆنەكان نەك هەر كۆمۆنیست بوون بەلكو ئەوپەری تاكڕەویش بوون (۱۸۹). هەلە كانی مار كس و ئینگلز (بەتایبەتی ئینگلز) لەوێ دا بوون كە پەشتیان بەستبوو بە كیتی (كۆمەلگای كۆن) ی (لویس مۆرگان) - كە لە گەل بیروبووچوونیان دا گونجاو بوو- زۆر بە ی بۆچوونە كانی مۆرگانیش پووجەل كراونەتەوێه بەهۆی لێكۆڵینەوێه ی نوێ (۹۰)، بۆ نموونە لەبارە ی سیستەمی (دايكانە) یان (دايك سالاری) (۹۱) كە بەهۆی لێكۆڵینەوێه ی زانستی یەوێه دەر كەوتوێه كە فی یەوێه نەبووێه. هەتا ئەگەر ئافەرەت پایە یە كی بەرزیشی هەبوێ، هەر وێه دەر كەوتوێه كە مەرچ فی یە سیستەمە كانی خزمایەتی ی لەهێلی دایكەوێه (= خال، خوشکی دایك...) - كە دەسەلات لێرە دا بۆ خال- پێش سیستەمە كانی خزمایەتی لەهێلی باو كەوێه (= مام، خوشکی باو...) - كە دەسەلات لێرە دا بۆ مام- هاتین (۹۲). ئەوێه بە پێچەوانە ی لێكۆڵینەوێه كۆنەكان كە مار كسیەت پەشتی بێ یان بەستبوو.

لە كۆمەلگای دۆورگە كانی ترۆبریاند Trobriand دا كە بە كۆمەلگایە كی «دایكانە» ناسراوێه میراتی لەرێی دایكەوێه واتە هەر كەسێك میراتی خالی خۆی وەر دەگرێ. هۆی رۆلی دایكیش لێرە دا ئەوێه كەخەلكە كە پیاوێه كە بەسەبەبی مندال بوون نازان واتە برۆایان بەباو كیتی «بایۆلۆجی» ی پیاو فی یە بەلكو بەباو كیتی «كۆمەلایەتی» (۹۳) كەواتە مەسەلە لێرە دا نەفرە مێردی یەوێه نەروۆلی ئابوووری ی ئافەرەتەوێه كۆ لێكۆڵینەوێه

۸۷- ج. د. ه. كۆل، رواد الفكر الاشتراكي ل. ۲۵۰. ۸۸- هەمان سەرچاوە.

۸۹- هەمان سەرچاوە بەلام گومانمان لەمە دا هە یە.

۹۰- مۆریس گۆدۆلین، لە: حول نمط الانتاج الاسيوي، ل. ۱۷۶. (گۆدۆلین) اش كابلایە كی مار كسی یە.

۹۱- (دایكانە) بۆ لێكۆڵینەوێه كانی ئەمۆ گونجاوترە لە (دايك سالاری) چونكە دەر كەوتوێه

كە مەسەلە كە زیاتر مەسەلە ی خزمایەتی و میراتی یە... هەند نەك دەسەلات، هەمان شتییش بۆ

(باوكانە) بەلام مار كسی یە بێ ئاكاكان هێشتا باسی (دايك سالاری) (باو ك سالاری) دەكەن

هەر وێه هەندێك لەغەیری مار كسی یە كانیشت هێشتا ئەو دوو زاراوە یە بەكار دەهێن.

۹۲- سەرچاوە ی پێشوو، ل. ۱۷۷-۱۷۸.

۹۳- د. قباری محمد اسماعیل، علم الانسان، ل. ۲۶۲-۲۶۳.

كۆنەكان و ھەرۈھەماركسىيەت دەلن.

بيروبوچوۋى ماركسى تىش ھەن كەئەمرۇ ھەندىك ماركسى (ئەوانەى
كەلەشت دەكۆلئەۋە نەك ماركسى يە در و شىمازەكان!) ئەۋە دەزان كەۋا ھەلەن ۋە كۆ:

۱- ئابوۋى شۋائىتى كۆچەرى پىش ھى كشتوكال ھەبوۋە (۹۴).

۲- مەۋفە سەرەتايى يەكان زىا بەرھەميان نەبوۋە (فائىض الانتاج) (۹۵).

۳- مەۋفى زوۋ ئابوۋى و خزمایەقى و تېروانىن بۇ جىھانيان نەبوۋە و كاتيان نەبوۋە

«كەماليات» دابېئىن ۋە كو ئاين و خزمایەقى (۹۶).

كەۋاتە بەم جۆرە ئەگەر كۆمەلگای كۆن بە كۆمەلگایە كى (مشاعى) بزانى ئەمە
دەبىتە بۇچوۋىنىكى بى بەلگەى زانستى و مېزوۋى و ديارە كەئارەزوۋى لەپشتەۋە يە،
ئارەزوۋى ھەزكردن بەۋەى كە «بەلمىنرى» كەۋا كۆمەلگای يە كەم خاۋەن چىن و
چەۋساندەۋەى چىنپەنى نەبوۋە و كەۋا كۆمەلگای كۆمۇنىستى چاۋەرى كراۋ بۇى ھە يە
پەيدابېى و شىكى خەيالى نى يە.

ب- كۆيلايەتى

لەم جۆرەدا (لاى ماركسىيەت) زىا بەرھەم و خلوەئىتى تاييەقى
پەيدابوۋى و سىستەمى دايكانە گۆرا بۇ سىستەمى باۋكانە، دەۋلەتىش پەيدا بوۋ بۇ سەركوت
كردى كۆيلەكان.

ئەمەش بەھۋى زۆربوۋى كۆيلە بوۋ، جەنگىش سەرچاۋەى دەستكەۋىتى كۆيلەكان
بوۋ (ھەر لاى ماركسىيەت).

كەۋاتە: (كۆمەلگا بىن چىن — جەنگ — كۆيلەى زۆر — كۆمەلگاى چىندار)
بەلام لەلايە كى ترەۋە ھەر لاى ماركسىيەت جەنگ ھۆيە كى چىنپەنى ھەپە و
لە كۆمەلگاى بىن چىن دانى يە، كەۋاتە چۆن جەنگ لە كۆمۇنى يە كەم دا (كەچىنى نى دا
نەبوۋە) بەرپابوۋ (۹۷).

كۆيلايەتى ۋەك جۆرىكى بەرھەم ھىنان تەنھا لەئەۋرۋىادا بەتاييەتىش لەۋلاقى
(يۇنان) و (رۇما) ھەبوۋ بەلام ھەتا لەۋتىش دا بەر رادەيە نەبوۋ بەنى زانانى ئەلەمانى
(فىتىكوف) (۹۸) رېژەى كۆيلەكانى يۇنان و دەۋلەتى رۇما تەنھا ۱% پان ۲% خەلكى شارەكان
بوۋ نەك ۱۰% تا ۸۰% ۋە كو ماركس و ئىنگلز دەيانوت و كۆيلەكان بەرھەم ھىنەرى
سەرەكى كشتوكالى يۇنانى تەبوۋ (۹۸).

۹۴- كۆدۆلن، لە: حول نمط الانتاج الاسيوي، ل ۱۷۵. ۹۵- ھەمان سەرچاۋە، ل ۱۸۱ و ۱۸۳.

۹۶- ھەمان سەرچاۋە، ل ۲۰۲.

۹۷ و ۹۸- د. لىياس فرج، تطور الفكر للماركسي، ل ۳۰۰.

ج- دەرە بەگایه تی

گه شه سەندنی هۆکانی بەرهم هینان (ئامیزە کان...) گە یشتە پلەیه کی وا که نه ده گوخا له گەل پە یوه نده کۆنه کافی بەرهم هینان بۆیه پنیوستی کرد که شه و پە یوه نده کونانه لایچن.. مارکسیهت واده ئی به لام ده بینین که وا نه مانی جووری کۆیلایه تی پە یوه ندی نه بوو به گه شه سەندنی هۆکانی بەرهم هینان به لکو له بهر هۆیه کی دەرە کی که هیرشه کافی خیله کافی ده ورویه ر بوو (مه به ست لیره ش دا ده وله تی رومایه).

به پنی ماددی یه تی دیالیکتیکی و ماددی یه تی میژوویی ده بوایه چینی ژیر دهسته شوړشه که یان به ریا بکر دایه دژی دەرە به گه کان (۹۹)، به لام راستی شه ووه بوو بورجوازیهت شوړشه که ی به ریا کرد، مارکسی یه کانیش شوړشیکی نمونه یی که دژ به دەرە به گه کان بوویی وه کو شوړشی فەرهنسا (۱۷۸۹ز) به شوړشیکی بورجوازی ناو ده بن و ماددی یه تی دیالیکتیکی و میژوویی یان له یاد ده چنی که شه گهر شه دوانه یان له یاد نه چوایه ده بانوت ده بوایه شوړشه که جووتیاران به ریا یان بکر دایه.

د- سه رمایه داری

لیکۆلینه وه کافی مارکس له باره ی سه رمایه داری یه وه پر هه له بوون به لام به هه ر حال له لیکۆلینه وه کافی له باره ی پیش سه رمایه داری باشت بوون چونکه خوی له و سه رده مه دا ده ژیا له کاتیک دا له باره ی پیش و پاش سه رمایه داری زیاتر (علم الغیب) ی به کار ده هینا (۱۰۰).

هه له کافی مارکس له باره ی سه رمایه داری دوو هۆیان هه یه:

۱- مارکس چەند بیریکی ئاماده ی له میشک دا بوو که ده یویست واقع و لیکۆلینه وه کافی خوی له گه لیان دا بگوئجی.

۲- سه رمایه داری ی روژانی مارکس له سه ره تای گه شه کردنی دا بوو.

مارکس سه رمایه داری ی کرد بووه کلیل بۆ زانیی جوړه کافی پیشووی (۱۰۱) به لام چه سپاندنی شه مه تووشی هه له ی زوری کرد. زور له پیشینی یه کافی هه له دەرچوون و چه ند جاریک پیشینی ی وای ده کرد که ده بوایه له کافی ژیانی خوی دا روویان بدایه وه، جا که روویان نه ده دا شه که سانه ی که هاوچه رخی بوون شه مه یان ده کرده بابە تی

۹۹- نه مه خه به پنی ماددی یه تی دیالیکتیکی (یاسای دژە کان که هه ر دژیک شه وه ی تر دروست ده کات و ده که ونه ململانه ی یه کتر) هه روه ها به پنی ماددی یه تی میژوویی (ململانه ی چینه کان).

۱۰۰- (کۆل) به تی که وا مارکس زور وورد تیبینی ی گه شه کردنی سه رمایه داری ی کرد تاناوه راستی سه ده ی ۱۹ و دوا ی شه وه گوئی نه دایه رووداوه کانی کاتی خوی: المارکسیه والفوضویه،

ل. ۴۰۳-۴۰۴.

۱۰۱- گارژدی، کارل مارکس، ل. ۱۱۹.

رابواردن (۱۰۲).

یە کیت لۆ پېشینی یانە: لبارە ی نەمانی چینی ناوہ راستە. لای مارکس چە وساندە وە ی پرۆلیتاریا زیاتر دە بێ و کۆمەلگا دابەش دە بێ یە سەر دوو چینی سەرەکی: بۆرجوازیەت و پرۆلیتاریا.. ئەو کەسانەش کە سەر بە چینی ناوہ راستی واتە کاسبەکان، جووتیارانی سەر بەخۆ، فەرمانبەرەکان... هتد بە شیکێ کە میان دە بنە بۆرجوازی بە شە کە ی تریش هەزار دە بن و دە بنە پرۆلیتاری.

واقع مارکسی بە درۆ خستە وە: بۆ نمونە سالی (۱۹۵۴) لە فەرەنسادا چینی ناوہ راست (۶۵) ملیۆن کەس بوو جگە لە یەک ملیۆن جووتیاری بچووک لە کاتێکدا پرۆلیتاریا (۶۶) ملیۆن کەس بوون (۱۰۳).

لە ئەلمانیا داو بە پێ ی (کارل کۆتسکی) ی مارکسی ئە ئەمانی (۱۸۵۴-۱۹۳۸) -کە دوا پێ لای مارکسیەکان بە تەحریری ناویرا- چینی ناوہ راست لە سالی (۱۸۸۲) وە تا (۱۹۰۷) بە ریزە ی ۱۷۶٪ زیاد بوو لە کاتێکدا ئەوانە ی کە کرێ وەردە گرن تەنها ۱۰٪ زیاد بوون و کرێکاری سەر بەخۆ ۳۳٪ کەم بوون (۱۰۴) ژمارەکانی سالی (۱۹۵۴) هێ نووسەرێکی مارکسین ئە ویش وە کو مارکسیەک پێنە کە ی ئامادە یە: «ژمارە ی گەورە ی چینی ناوہ راست پێویستە پشت گوێ بخە ی چونکە گرن گیتی ی کەمە لە چاو سەرمایە دارەکان (۱۰۵)، جائە گەر مەبەست لە گرن گیتی ی ئابووری ی -واتە قسە کە ی (مانیفیستۆ) کە ئەم چینی دە بێتە چینیکی ناسەر بەخۆ- (۱۰۶) ئەوا پرۆلیتاریاش هەروا لەرووی ئابووری یە وە سەر بەخۆ ی یە.

بەم شێوە یە تێبینی یە کە ی مارکس سەبارەت بە نەمانی چینی ناوہ راست ناواقعی و نازانستی بوو و حەزی مارکسی لە دوا دا بوو: حەز بە مانە وە ی بۆرجوازیەت و پرۆلیتاریا بە تەنیا بۆ ئە وە ی زۆرانبازی بکەن و لە کۆتایی دا دوو میان سەر بەکەوێ. هە لە یە کێ مارکسیش ئە وە بوو کە گەشە سەندنی تەکنەلۆجیای لێرە دا پشت گوێ خست، ئە و گەشە سەندە ی کە پێویست بە کرێکار کە مەتر دە کات (بەهۆ ی بە کار هێنانی زیاتری ئۆتوماتیکەت او ژمارە ی چینی ناوہ راستی قەبە کردو. لە جیاتی ئە وە وای دە زانی کە حەز بوونی سەرمایە (التركيز الرأسالي) لای سەرمایە داران بە شێوە یە کێ بنە رەقی گۆرانیکی وا بە سەر پە یوەندە کۆمەلایەتی یەکان دا دە هێنێ کە شۆرش ی پرۆلیتاریای بە دوا وە بێ.

۱۰۲- ف. مینرنگ، کارل مارکس، ل ۱۵۹.

103- F.Nicolson, in, World Marxist Review, Vol.2, no.4, 1959, p.47.

104- N.Mondet, en; Journal des Economistes, 15, Nov. 1926, p.332.

105- Nicolson, ibid, p.48.

106- ibid, p.47.

بەھەمان جۈر رەخنەى زۆر لەپرارى ماركس سەبارەت بە (ھەژار بوونی بەردەوام بووی پرولیتاريا) گىرابوو، واتە راست نىيە پروليتاريا بە بەردەوامى ھەژار دەبن، بە پنى (مىرنگ)ى ماركسى ئەلەمانىش بەشى گەورەى چىنى كرېكار گەشتە ئاستى ژيانى ھەندىك تىشوو وردە بۇرجوازى (۱۰۷). پئويستىشە باسى ھەژار بوونی (نيسى) بكرى واتە كەم بوونی داھاقى كرېكاران لەچاو ھى سەرمایە دارەكان نەك ھەژار بوونی رەھا (مطلق) (۱۰۸)، ھەژار بوونە كەش لەو ولاتانە روودەدات كەلەسەرەتای پىشە سازى دان چونكە بە شىكى دەستكەوت بۇ پرۇژەى تر تەرخان دە كرئ (۱۰۹)، بە ھەر حال ئەم رەختانە لەماركسىەت رووى سەرمایە دارى سېى ناكەن چونكە نا دادپەرورەى لەدابەش كردنى سامان ھىشتا زۆر، ئەگەر لێرەش دا رەخنە لەسەرمایە دارى نە گرین ھۆكەى ئەو ە نىيە كە سىستەمىكى راستە بەلكو لەبەر ئەو ەى كە ئەم باسەمان بۇ سەرمایە دارى تەرخان نە كەردوو.

ھەلەبەتە ئىنگلەز خۆى - پاش مردنى ماركس - رەخنەى ھەبوو لەبەرنامەى سالى (۱۸۹۱)ى پارتى سۆشالېستى دېموكراتى ئەلەمانى (كەماركسىيەكان دەستیان بە سەردا گرتبوو) كە تىياد و تراو كەوا ھەژارى پروليتاريا لەزىابوون دایە، ئىنگلەزىش دەلى كەوا رېكخستى و بەرگرى كرېكاران دەبنە كۆسپ بەرامبەر زىادبوونی ئەم ھەژارىيە (۱۱۰).

ماركس پروای وابوو كە پرۇژە گەورەكان پرۇژە بچوو كەكان لەناو دەبن و ژمارەبەك پرۇژەى قەبە دەمىننەو ئەمەش كە پنى دەوترى (چرېوونى سەرمایە - التركيز الرأسمالي) بەلام (بىرنشتاين)ى ماركسى ئەلەمانى (كەلای ماركسىيەكان بەتەحرېق و لادەر ناسراو) دەبوت كەوا وردە پرۇژەكان بوارو تايەنى بەكانیان دەگۆرن بەلام قەد بەرامبەر پرۇژە گەورەكان نابەزىن، (كارل كۆتسكى)ش پروای وابوو كە ئەمەتەنھا شىكى كاتىيە (۱۱۱) لەراستىش دا ئەم چرېوونە ھەيەو دەبىنرئ و ھەولنەدرئ كە كۆمپانیا (احتكارى)يە گەورەكان گەورەتر بكرىن بەلام ھىشتا پرۇژەى بچوو كە ھەر ھەيەو لەو ناچى لەناو بچن.

جگەلەرەخنەى ئەم ماركسىيە (تەحرېف)یانە، كۆمۇنىستى (فوضوى)ى رووسى مېخائىل كرۇپۆتكىن M. Kropotkin (۱۸۴۲-۱۹۲۱ز) دەبوت كەوا كارگە گەورەكان ھەر پئويستیان دەبن بەكارگە بچوو كەكان بۇ بەرھەمى لاو (۱۱۲).

۱۰۷-مىرنگ، كارل ماركس... ل ۱۲۶ كەسانى تریش پىش ماركس باسى ھەژار بوونە كەیان كەردبوو. (ھەمان سەرچاو).

۱۰۸-ر. ئارپۇن، صراع الطبقات، ل ۱۶۰.

۱۱۰-محمود امين العالم، ماركيز او فلسفة الطريق المسدود، ل ۷۰.

۱۱۱-كۆل، تاريخ الفكر الاشتراكي (للماركسية والفوضوية)، ج ۲، ل ۵۸۰-۵۸۱.

۱۱۲-ھەمان سەرچاو.

زیا به‌ها (القمة الفائضة) به‌ردی بناغی ئابووری سیاسی مارکسیه‌ته، لای مارکسیه‌تیش ئهم یاسایه بریتی به له‌یاسای سه‌ره‌کی ئابووری سه‌رمایه‌داری و جه‌وه‌ه‌ری چه‌وساندنه‌وه‌ی کرێکارانه. لێزه‌ش به‌کورتی روونی ده‌که‌ینه‌وه:

هینزی کارکردن به‌هایه‌ک به‌که‌ل‌وپه‌لی به‌ره‌م هینزاو ده‌به‌خشی که به‌های ئالوگۆرین (القمة التبادلة) یاخود هه‌ر به‌کورتی به‌ها (القمة) ی پێ ده‌وترێ، کابرای سه‌رمایه‌داریش که کالاً ده‌یتته به‌ره‌م به‌ترخه‌کی زیاتر له‌ترخی که ره‌سه‌کان ده‌پروشی به‌کێکش له‌که‌ره‌سه‌کان کاری کرێکارانه. جائه‌و به‌هایه‌ی که کاری کرێکاران ده‌به‌یتته کایه‌وه‌ ئه‌وه‌یه که سه‌رمایه‌دار پێویسته‌ بیداته کرێکار به‌لام سه‌رمایه‌دار له‌مه‌ که‌مه‌تر ده‌داته کرێکار، جیاوازی‌ش نیتوان دوو به‌هاکه‌ (زیا به‌ها) ی پێ ده‌وترێ یاخود به‌شێوه‌یه‌کی تر: کرێکار به‌هایه‌ک ده‌به‌یتته به‌ره‌م که هیچ له‌بری وه‌رناگرێ ئه‌مه‌ش نه‌ی و سه‌رچاوه‌ی چه‌وساندنه‌وه‌ی کرێکاره.

سه‌رمایه‌ش بریتی به‌ له‌دوو به‌ش: (سه‌رمایه‌ی نه‌گۆڕ) که‌ ئه‌و پاره‌یه‌یه‌ که له‌بینای کارگو و ئامێره‌کان و که‌ره‌سه‌و سووته‌مه‌نی.. سه‌رف ده‌کړی، به‌شی دووه‌میش (سه‌رمایه‌ی بگۆڕ) که‌مه‌سه‌ره‌فی کرێکارانه.. ته‌نها سه‌رمایه‌ی بگۆڕیش زیا به‌ها ده‌به‌یتته به‌ره‌م. به‌لام وه‌کو تییینی کراوه‌ نارێکی هه‌یه‌ نیتوان ئهم قسه‌یه‌ - که له‌به‌رگی به‌که‌می کێبی (سه‌رمایه‌) دا و تراوه‌- له‌گه‌ڵ بۆچوونێکی تر که له‌به‌رگی سییه‌می (سه‌رمایه‌) دا باس کراوه‌.. ئهم به‌رگه‌ش ئینگلزش پاش مەرفی مارکس بـلاوی کردبووه‌وه، ئه‌ویش ئه‌وه‌یه‌ که‌دوو سه‌رمایه‌ی به‌کسان دوو قازانجی به‌کسان به‌یدا ده‌که‌ن ئیتر گرنگی فی به‌ره‌زه‌ی (سه‌رمایه‌ی بگۆڕ) بۆ (سه‌رمایه‌ی نه‌گۆڕ) چه‌ند بێ، به‌م شێوه‌یه‌ش ئه‌گه‌ر دوو سه‌رمایه‌ به‌کسان بێ که له‌به‌کێکیان دا (سه‌رمایه‌ی بگۆڕ) زیاتر بێ له‌سه‌رمایه‌ی بگۆڕی سه‌رمایه‌ی تر ئه‌وا قازانج ناگۆڕی. که‌واته سه‌رمایه‌ی بگۆڕ ده‌ور نابێی له‌به‌ره‌م هینانی (زیا به‌ها) ئه‌مه‌ش که پێچه‌وانه‌ی قسه‌ی به‌که‌مه‌و که له‌به‌رگی به‌که‌می (سه‌رمایه‌) دا باس کراوه‌ (۱۱۳).

ره‌خته‌یه‌کی تریش ئه‌وه‌یه‌ ئه‌گه‌ر ته‌نها (سه‌رمایه‌ی بگۆڕ) سه‌رچاوه‌ی قازانج و زیا به‌ره‌مه‌ بیت که‌واته سه‌رمایه‌داره‌کان نه‌ک کرێکاران تووشی ده‌بارده‌ی (هه‌زاره‌یون) ده‌بن (۱۱۴).

شایه‌فی باسیشه‌ که‌وا (چالز هۆل) ی به‌رتانی (ده‌وره‌ی ۱۷۴۰ تاده‌وره‌ی ۱۸۲۰ زیابوو) پێشتر وتبووی که‌ده‌وله‌مه‌نده‌کان (کارکردن) له‌هه‌زاران ده‌کرن به‌که‌مه‌تر له‌به‌ها راسته‌قینه‌که‌ی کرێکار له‌هه‌شت رۆژدا به‌ک رۆژ بۆ خۆی گه‌ردا کات و حه‌وته‌که‌ی تر به‌

دەولەتمەندەكان ئەمەش كەھەمان فېكرەى (زىبابەھا)یە، ھەرۆھەا دواى مالووبەك لەنووسراوێكى ئابووریناسىكى وەك (تۆماس ھۆدگسكىن)دا باسى ئەمە كراووتەو (۱۱۵) واتە بەر لەماركس كەسى واھەبوون كەباسى (زىبابەھا) بكن.

ھ- كۆمۇنىزم

ئابووریناس جېرۆم بلانكى J. Blanqui (كە ئەمە بلانكى كۆمۇنىست نىیە) ناوى سۆشیالیستى تەوېاوت **Utopian Socialists** (۱۱۶) نابوو لەسان سېمۆن و فۆرىئ و ئوۆین، پاش بەكارھێنانى ئەم زاراووبەش لە (مانیفېستۆى كۆمۇنىست- البیان الشىوعى)ى ماركس و ئېنگېلزدا، ئەم ناووبان پێوھەك (۱۱۷)، بەلام ماركس و ئېنگېلز سۆشیالیزمەكەى خۆیان بە (سۆشیالیزمى زانستى - الاشتراكية العالمية) دەزان.

ئەم «زانستى»یەش لەراستى دا بریتى بوو لەئاواتىك، ئاواى بەدى ھاتنى كۆمەلگایەكى كۆمۇنىست، ئەم ئاواتەش، یان بابلیین ئەم ئارەزوو بەرگىكى زانستى كراپە بەر، دەبى ئېمەش زانستى یانە لى بكوۆلنەوھە تابوۆمان دەریكەوئى كەسەر بە (مېتۆلۆجیا - زانستى ئەفسانەكان) ئەك زانستى راستەقیە.

بەپنى ماركس، «دەبى» كۆمەلگایەكى كۆمۇنىست بەدى بى (۱۱۸). بەپنى ماركسبەتیش دەبوایە لە (ئېنگلتەر)دا بەدى بەتایە چونكە بەرزترین ئاستى گەشە كردنى سەرمایەدارى قى دا بەدى دەكرا، ماركس ھەر چاوەرێى دەكردو «رمل» لى دەداو ھېچ نەبوو، نە لەئېنگلتەر داو نە لەفەرەنسائو نە لەھېچ جېگەىەكى تری ئەوروپا بەلكو بەپێچەوانەوھە لەئېنگلتەر دا - پاشان لەولائى تر - كرێكاران دەستیان داپە خەباقى نەقابەبى و دەستوورى (كەشۆرشگىرى نىیە) ئەمە لەكاتىكدا ماركسبەت كرێكاران بەتاكە چىنى شۆرشگىر دەزان، ئەمروۆش لەولائە سەرمایەدارەكان دا تیشووى تری كۆمەلگا (لەجىاقى كرێكاران) دەستیان داووتە كارى شۆرشگىرى (۱۱۹).

بەپنى ماركس خوشى كرێكارانى سەدەى ھەژدە دزى دەسەلاقی ئامىر

۱۱۵- بېوانە: كۆل، رواد الفكر الاشتراكي، ل ۶۰-۶۱.

۱۱۶- يوتوپيا: شونىيىكى خەيالى ئەكەياسا و رەوشت و حكومەتى نمونەيى ھەيە، لەفەلسەفەى سەردەمە ئىسلامىيەكانىش دا بە (للدينة الفاضلة) ناسراو.

۱۱۷- بېوانە: كۆل، رواد الفكر الاشتراكي، ل ۱۶-۱۷.

۱۱۸- كۆمۇنىزم لای ماركس و ئېنگېلز جوولەيەكەكە ھالەتى ئىستا ناھيلى ئەك ھالەتیکە و دەبى داوبە زىترى یان خەيالىكە و دەبى واقع خوئى لەگەل دا بگووچىنى، بېوانە:

K. Mannheim, Ideology and Utopia, p.112. بى گومان ئەمە بەقسەى خۆیان.

۱۱۹- ئەمە لەقسەى (ماركیۆز)، دەربارە ئەمەش -بەتایبەتى كرێكارانى ئەمەریكا- بېوانە:

محمود امين العالم، ماركیۆز او فلسفە...، ل ۱۷۰-۱۷۱.

دەۋەستان (۱۲۰). كە ئەمەش بىن گومان كارىكى ناشۇر شىگىرە، ۋەك چۈن ئەمرۇ ئامىرى
خۇزۇرىن (ئۇتۇماتىكى) بۇتە ھۆى دەر كىردى ژمارە يە كى زۇرى كرىكاران ۋ ئەمانە بە پىنۋىستى
دە زان كە دۇى بوەستىن.

كە واتە ھۆى راستە قىنەى ئەۋەى كە چىننىك بە چىننىكى شۇرشىگىر يان كۈنە پەرست
لەقە لەم بىرى ھۆ كۈنە كە يە.. ئارە زوو.

نە مانى چىنە كان لە كۈمە لگای كۈمۈنىستى خورافى دا ئارە زوو يە كى ترى مار كسە، بۇ
ئەمە شىيان دىسان ھەول دراۋە كە بە لگە يە كى زانستى بۇ «بىرى بە كىردى».

نەك ھەر زانستىش بە لگە ھەروا باۋەرە كافى ترى مار كس خۇيان ئەمە بە درۇ
دە خەنەۋە. مار كس پىنان دەلى كە ۋا بەر ھەم ھىنان ھەموو لايەنە كافى ترى ژيان دىننىتە
كايەۋە بە لام چۈن لە كۈمە لگای كۈمۈنىست دا گەشە كىردى بەر ھەم ھىنان (ئەۋ
گەشە كىردى كەنەك ھەر زىاد دەكات بە لگە دەتە قىتەۋە) نايىتە ھۆى پەيدابوۋى چىنى
نۇى؟

لە لايە كى ترەۋە ئەى جوۋلەى دىپالكتىكى چى بەسەردا دىت؟ چۈن «دۇى نۇى
دروست نائى؟ مەلەنەى دۇە كان دەمرى؟ مار كسى يە كان ھەستىيان بە گەۋرە پىى ئەم پارچە
دراۋەى بەر گى مار كسىە تيان كىر دۇيە پىنە يە كىيان لى دا، ئەۋە تا بە پىى لىننن لە كۈمە لگای
كۈمۈنىست دا (تساقضات) ھەن بە لام مەلەنەى شەرىيان قى دا نى يە (تساقضات غىر
تساحرىة)... پىنە كەش زۇر لە دراۋى يە كە بچوۋ كترە... ئەمە لىرە دا بەسەۋ لە تاسى
(دىپالكتىكى ۋ ماددى پەنى مىزۋوۋى) دا بىرنە كە دە كۈلپىنەۋە!!

خەۋىننىكى ترى كۈمە لگای كۈمۈنىست ئەۋە يە كە لەۋ كۈمە لگاپە دا مۇۋ «بە پىى
تواناى خۇى كاردەكات ۋ بە پىى پىداۋىستى يە كافى خۇى شتى دەست دە كەۋىت»
- كە ئەمەش داھىنانى (لوپس بلان) سۇشبالىستى فەرەنسى يە (۱۸۱۱-۱۸۸۲) - (۱۲۱)
ئەمەش خەۋىننىكى خۇشە.. خەۋنەۋە ۋ بناغە يە كى زانستى نى يە ۋ لەسەر گرمانە بەك بىيات
زراۋە ئەۋىش كە مۇۋ لە ئاستى پىداۋىستى يە كان دا دەۋەستى ۋ خەز لەشتى لەمە زىاتر
ناكات ۋ ئارە زوو لە كە مالىياتى زۇر نى يە... دىبارە دەپ مۇۋى كۈمە لگای كۈمۈنىست
ۋا بىرىكاتەۋە.. چۈن ۋ بۇچى؟ ھەموۋى ھەر ۋاھاتوۋە؛ گرمانە لەسەر گرمانە ۋ (لەۋانە يە)
لەسەر (لەۋانە يە) بۇيە ۋاز لەمار كسى يە كان بىننن خەۋنەۋە خۇشە كانيان بىنن چۈنكە بەشى
زۇرىيان بە دەنگى تۇپىش راناچەنن.

كە واتە: كۈمۈنىزە كەى مار كس دە چىننە رىزى (پوتۇپاكان) ۋ خەپالكتە قەد نە بوۋە
نە دىش نائى، ئەۋ مار كسى پانەش كە جورئەنى

۱۲۰- مار كس، پۇس الفىلسفە، ل ۱۶۵.

۱۲۱- كۆل، رواد الفكر الاشتراكى ل ۲۶۶.

رەخنەيان ھەيە(۱۲۲) ئەمە دەزەن و ئەم خەيالە بەو (يوتوپيا) و ئەفسانەيە دەزان
كە «لەسەرى پەرورەدە كرابووين» (۱۲۳).

خەيالچى تىش ئەو ھەيە كە چەوساندەن ھەي گەل لە كۆمەلگاي كۆمۇنىست دا نامىنى،
لەزەش دا قەسەي ئەلەكساندەر ھېژن Herzen ى روسى (۱۸۱۲-۱۸۷۰) دەھىننە ھە
كە لەبارەي ئەو كۆمۇنىزمەي كە (مانيفىستۆ) پىشپىنىي بۇ دەكرد دەبوت كەوا كۆمۇنىزم
ھەر ئۆتۆكراسىي پەروروسىيە كەيە (واتە حوكى قەيسەر) و سەرەو خوار دانراو (۱۲۴).

و ەك ووتمان لاى ماركس «دەبن» كۆمەلگاي كۆمۇنىست بەرھاي، ئەم (دەبن) ياخود
ئەم (حتىە) ايەش بۆتە جىگەي رەخنەي زۆر لەماركسىيەت. ماركسىيەت ئەم
(حتى) ايەتەي خستۆتە قالى زانست بەلام حەقىقەت ئەو ھەيە كە ئەمە بۆچوونىكى
نازانستىيە چۆنكە ھەموو ئەو ھۆكارانە دەخاتە ئەولاو كە بۆيان ھەيە بىنە كاپە ھەو رەوتى
رووداو ەكان بگۆرن. ماركسىش ھەكو پىنغەمبەرلىك قەسەي دەكرد لەبارەي ئەم (دەبن) ھەيە
بەلام زانمان كەوا پىنغەمبەرلىكى ساختە بوو دەبوايە باسى ھىچ (حتىە) يكى نەكردايە.

و- جۆرى ئاسىيايى بەرھەم ھىنان

ماركس لەيەك دوو نووسراوى دا باسى ئەم جۆرەي كىرەو. لەيەككى سۆڧىتىش
پاش موناغەشاقى (تەبلىس) و (لېنىنگراد) لە (۱۹۳۰-۱۹۳۱) ئەم جۆرە خرايە ئەولاو
بەبىرىكى دۇ بەماركسىيەت زانراو كرايە جۆرىكى ئاسىيايى دەرەبە گايەتى (۱۲۵).

لەوولائى (چىن) ايەش دا دوژمنايەتى زۆرى ئەم جۆرە كرا (۱۲۶) ھەر لەبەرئەو ھەي
چىن ھىچى لەرۇژئاوا كەمتر نەبى ئەگەر نەخشەي پىنچ قۇناغە كەي بەسەردا
نەچەسپى (۱۲۷). پاش تاوانبار كىردى (ستالين) و (ستالينىيەت) ايەش بايەخ دراپە ھەم جۆرە
بەلام دەستكارى ھەندىك بۆچوونى ماركس كرا.

بەلام ئەم جۆرەي بەرھەم ھىنان كەبۇ چارەسەرى كىشەيەكى فېكرى
ماركسى ھەرگىراو ھەيە لەخۆي دا كىشەي قى دا ھەيە. بۇ ھەم ھەيە لەولائىكى ھەكو عىراقى

۱۲۲- بەلام لەلايەكى تەرەو ەدەزەن ئەم جۆرە (اعتراف) ەنە ھى بىن جۆرەتەن! چۆنكە ھى
كەسانىكە لەئەروپاي رۇژئاو ەدەزەن واتە ھەكو كىرەخەنەيان قى دەگىرى بۇيە ناچاران پاشكەز
بىنە ھەو جۆرەتەن ھىيە دىقاع لەخەيالەكانيان بكن، (مەگەر كەمىكان نەبى كەبە قەناھەتە ھەو
اعتراف دەكەن).

۱۲۳- سانتياگو كارىللا، الاوروشوويە والدولە، ل. ۱۸.

۱۲۴- كۆل، لاركسىيە والوضوويە ل. ۶۴. (ئۆتۆكراسى) ھوكمى تاكە كەسلىك كەبەرە ھامى ھوكم
دەكات.

۱۲۵- ى. فارگا، لە، حول نمط الانتاج الاسوي، ل. ۶۲.

۱۲۶- جان شىنق، لەھەمان سەرچاودا، ل. ۲۹.

۱۲۷- شرامو دانكۇس، لاركسىيە اللېنىنىيە امام مشاكل..... ل. ۱۲۳.

كۆن خاۋەنئىتى تاييەتى زەۋى ھەبوو، واتە تاكەكان زەۋى خۇيان ھەبوو ئەمەش كەلگەن (جۆرى ئاسىيائى) دا ناگوئىچى كە گوايە زەۋى تىياد مەشاعىيە، بۇيە ھەندىك نووسەرى سۆيىتى شىۋازى بەرھەم ھىنان لەغىراق كۆن دا بە (كۆيلايەتى) دەزان (۱۲۸). بەلام ھەندىك ھەن بە (جۆرى ئاسىيائى) دى دەزان و دان بەۋەدا نانېن كەخاۋەنئىتى تاييەتى زەۋى ھەبوون (۱۲۹).

بەلگەيە كىش لەسەر ھەبوونى خاۋەنئىتى تاييەت ئەۋەيە كە پاشاى بابلى ھامورابى (۱۷۹۲-۱۷۵۰) پىش زان لەنامەيەكى دا بۇ ھەرمانبەرىكى خۇي، باسى پاك كىردى جۇگەلەى ئاۋدېرى دەكت و دەلى كەئەو خەلكانەى زەۋىيان ھەيە لەدەۋرۋەرى جۇگەلە كە ئەمە بكن (۱۳۰).

بەلگەى تىش لەسەر ھەبوونى زەۋى تاييەت ئەۋەيە كەخەلكى غىراق زەۋىيەكانى خۇيان بە كىرى دەدا (۱۳۱) ئەگەر زەۋىش مەشاعى بوايە كەس نەيدەتوانى زەۋى بە كىرى بدات.

كەۋاتە زەۋى تاييەت ھەبوو، لەھەمان كاتىش دا (كۆيلايەتى) جۆرى بەرھەم ھىنان نەبوو واتە نە (كۆيلايەتى) و نە (جۆرى ئاسىيائى) بەسەر غىراقى كۆن دا ناچەسپى ئەمەش بەلگەيە كە لەسەر ئەۋەى كەلەغىراق كۆن دا جۆرى بەرىلاۋى بەرھەم ھىنان (ۋاتە تەنھا جۆرىك كەزال بى و ئەگەر ھى تەھىن ئەۋا زۆر لاۋە كىن) نەبوو بۇچوونىكى تى ماركىسەت بەدرو دەكەۋتەۋە دەيىتە بەلگەيەكى تەسەر تەسكى بىرۋچوونەكانى.

ھەلبەتە موناقتە شاقى تىمان ماۋە بۇ ئەم جۆرە بەلام لەرەش نووسە كەدا دەيامنئىنەۋە تەنھا ئەۋە دەلېن كەۋا پىنەى (جۆرى ئاسىيائى) جگە لەۋەى كەۋەكو پىنەكانى تەپىنەكى بچوۋكە بۇ دىراۋىيەكى گەۋرە ھەروەھا پىنەكە خۇي بۇ خۇي شەق و شە.

۱۲۸- بۇ ئەۋەت: ف.ف. ستروۋە، لە، العراق القديم، ل. ۲۹ بۇ كۆيلايەتى و ل. ۴۹ و ۴۷ بۇ خاۋەنئىتى تاييەت. ھەلبەتە جگە لەۋە (پەرستگاۋ ھەروەھا (كۆشكى پاشا) زەۋىى نۇريان ھەبوو.

۱۲۹- بچوانە: د. عبدالرضا الطعان، الفكر السياسي في العراق القديم، ل. ۱۱۹. نەبوونى ئەم خاۋەنئىتى يەش باۋەرى ماركىس و ئىنگلوز بوو. بچوانە: جان شىتۆ، لە: حول تەمط... ل. ۳۱.

۱۳۰- الفكر السياسي... ل. ۱۴۵.

۱۳۱- لىۋ ئۇيىنايم، بلاد ما بين النهرين، ل. ۱۰۶ و ۱۰۷.

۵- ژېړخان و سهرخان

په کله م رڅخه که لم بابته بگيرئ رڅخه کونه که په ئه ویش: ئه گهر راست بئ هم موو سهرده ميک ئاين و فدلسه فو هونه ر.... ي تايه قى خوئ هه بئ ئه ویش به هوئ بارى کومه لايه قى (به تايه قى به ره م هئنان و چينه کان...) که واته مارکسيه ت به ره م سهرده مى خوئ قى و ته نها بؤ ئه و کاته گونجاو بوو (ئوه به م رجېک که بؤ ئه و کاته راست بوئ که راستيش نه بوو).

مارکس و ئينگلز له بؤچوونه کانين بؤ (ژېړخان و سهرخان) لايان ده دا، بؤ نمونه مارکس رڅخه له (پروډون) ي فهره نسي ده گرئ و ده لئ که و باروډوخي ئابوورى ده ست به سهر ده ولت دا ده گرئ به لام دواي له نامه يه کي دا بؤ (فون شفاپتره) پيشيني يه کي کردوه سهره ت به کارئکي حکومه قى (پروسيا) و (۱۳۲) تياى دا ده سه لائېکي گه وره ترى داوه ته ده ولت به سهر باروډوخي ئابوورى (۱۳۳).

مارکس و ئينگلز ده لئېن که و ئه و بېرو فيکره يه ي که له ناو کومه لگادا به رېلاوه و زاله بېرو فيکره ي چينه فهرمانزه واکه يه، هه روه ها ده لئېن که و بېرو باوه رې شوړشگېر واتاى هه بوونى چيني شوړشگېر ده دات (۱۳۴).

وه کو هه موو قسه ره ها (مطلق) ه کافي ترى مارکسيه تيش - ئه و مارکسيه ته ي که پرواى به ره ها نى يه و ده پخته ئه ولاوه - ئه م قسه يه زور به ره ها يى و تراوه له کاتېک دا نمونه ي زور هه ن که ئه م قسه يه به درؤ ده خه نه وه، بؤ نمونه بزووتنه وه ئاينى يه که ي (مارتن لوتھر) که که س ناتوانى بلئ که و هه لقولواى چينئکي ديارى کراوه، هه روه ها پاش په يدابوونى وه کو يه ک له ناو ده ره به گ و جووتياردا بلاوبوه وه، که واته بؤچوونه که ي مارکس و ئينگلز هه موو کات راست نى يه و به و ره ها يى يه نى يه.

ئيتاستاش پاسى چهنه روويه کي «سهرخان» ده که ين:

۱- ده ولت

لاى مارکسيه ت که چينه کان هه بئ ده ولت هه يه، ده ولت تيش روئى چه وساندن و سهرکوت کردنى چينه ژېړ ده سته کافي هه يه (۱۳۵). ته نانه ت له کومه لگاي سوشياलिست دا (که سهره تاي سهره لدانې کومه لگاي کو مونيسته) ده ولت ي پروليتاريا چينه کافي تر سهرکوت ده کات.

۱۳۲- گه وره ترين ته ماره تى ته له مانيا بوو پيش يه ککوونى ته ماره ته کان له ساتي (۱۸۷۱) دا.

۱۳۳- بېوانه: ف. ميړنگ، کارل مارکس.... ل ۲۶۶-۲۶۷.

۱۳۴- له کتليي (ئايدېل لوجياي ته له ماني) بېوانه: گاروډي، کارل مارکس... ل ۱۰۰.

۱۳۵- (چون فرانسيس بىراي سوشياलिست (۱۸۰۹-۱۸۹۵ زايىنى) ده ولت تى به ستبو به سيسته مى کومه لايه تى و به خاوه دتت ي تايه ت، مارکسيش سوودى قى وه رگو توبو له (بن نه وايى ي فدلسه فو دا). بېوانه: رواد الفكر الاشتراكي، ل ۲۰۷ به دواوه.

ئەگەر سوود لە لىكنۆلىنەو (ئەنثرۆپۆلوجى) يەكان ~~مەركەزى~~ دەزانىن كەوا ژمارە يەك
لە كۆمەلگامەرەتايى يەكان (يان وەكو خەلك دەلى: دوا كەوتوووەكان) نەچىن و
نەدەولەت يان هەيە هەر چەندە خواوەنىتى تايبەت يان هەيە، كەواتە بەپىچەوانەى
ماركسىيەت: مەرج نى يە هەر كەخواوەنىتى تايبەت هەي چىن پەيدا بى يان دەولەت
دابەزرى و پەيوەندى نىوان خواوەنىتى تايبەت و چىنەكان لەلايەك و پەيدا بوونى دەولەت
لەلايەكى تر بەو رەھايى يە نى يە كەماركسىيەت بۆى دەچى.

تەنانت لەرژاواى نوێش دا كە زانىارى و رەدتر هەيە لەبارە يەو ماركسىيەكى
وەك (پلېخانوف) دەكەوتە دوو دلى لەبارەى بەستى درووستبوونى دەولەت بەرھەم ھىنانەو.
(پلېخانوف) دان بەو دەنى كەوا «پىنداويستىبەكانى چالاكى يەكانى بەرھەم ھىنانى
كۆمەلەيەتى» كارى راستەوخويان نەكردۆتە سەر دەولەت لەرژاوا (۱۳۶) بەلام دواى
دەلى كەوا: (گەشەكردنى ھىزە بەرھەم ھىنەرەكانى كۆمەلگە) دابەش كردنى كارى بەدوادا
ھات، ئەم دابەش كردنەش تاراددە يەكى گەورە دروست بوونى دەولەت لىك
دەداتەو (۱۳۷).

قسەى يە كەمىش نارېكە لەگەل قسەى دوو دەم دا بۆيە لىزەدا ناچار دەبى بلى
(تاراددە يەك) كەبەكار ھىنانى لىزەداو بەم شىوئە يە دىكاتە خوشك يان براى (رەنگەو
لەوانە يە).

لەبارەى (نەمانى دەولەت) لە كۆمەلگەى چاوەرئى كراوى كۆمۇنىست دا ماركس
دەيووت كەوا هەر ئەو نەندە پرۆلىتارىا سەر كەوئى دەولەت دەست دەكات بەھەلەو شان.
نەمانى دەولەت، باوەرئى خەيالى تەنيا ماركس نەبوو، بەلكو ھى چەند كەسىكى
ترىش بوو، لەفەيلەسووفە كۆنەكانەو (۱۳۸) تا پرودۆن (۱۸۰۹-۱۸۶۹) و بلانكى
(۱۸۰۵-۱۸۸۱) و كەسانى تر، (بلانكى) برواى وابوو كەپاش سەر كەوتنى شۆرشى پرۆلىتارىا
(كەبەپىچەوانەى ماركسىيەت لای ئەو بەھۆى كۆدەتاي ژمارە يەكى كەمى شۆرشگىر بەرپا
دەبى) پىنوېست نامىنى بەدىكتاتۆرىيەتى پرۆلىتارىا لەو دەو پىنوېست بەدەولەت نامىنى. لەمەش دا
ماركس مۆدە يەكى ئەو سەردەمە كارى قى كرددو ئەو وىش دوژمنايەتى دەولەت، بەلكو
دوژمنايەتى ھەموو دەسلەتلىك و حەز كردن بەنەمانيان ئەو وىش وەك كاردانەو يەك دژى
ستەمكارى يەكانى دەولەت، واتە بۆچوونە كەى ماركس لىزەدا لەبارەى نەمانى دەولەتەو
ھەلقولوى فېكرە كەى خۆى نەبوو بەلكو ديسان ئەمەشيان ئارەزوو يەك بوو و
تېھەلكىشى فېكرە كەى خۆى كرددو.

۱۳۶ و ۱۳۷- پلېخانوف، المفهوم المادي للتاريخ، ۷۷.

۱۳۸- لەفەيلەسووفە توىكانىش (ھىكل) لە نووسراوەكانى (۱۷۹۶) دى دا بەلام ئەمە پاشگەز بىبوو
ببولنە: ھ. ماركىز، العقل والثورة، هيجل ونشأة النظرية الاجتماعية، ۳۶.

(لېنينىش) دواى شۆرشى (۱۹۱۷) دەپوت كەوا ئەم نەمانەى دەولەت (هەروەها هاتنە كايەى كۆمۇنىزىم) پاش دەيان بىست سالى تروو دەدات (۱۳۹) كەچى وەك زازاۋە، دواى ئەم ماۋەيە دەزگاكانى دەولەت قەبە ترووۋ دەستيان گرت بە سەر گشت لايەنەكانى ژيانى كۆمەلگاۋ دەولەتتىكى (تۆتاليتارى) (۱۴۰)ى وا دروست بوو كەلەمىژوودا نمۇنەى كەمە.

بەھەر حال واقع دەرى خىست كەوا نەدىكتاتۇرىەقې پرولىتارىا بەرپا بوو. نەدەولەت لەناۋچوو بەلكو لەجىاقى نەمانى دەولەت و لەجىاقى دىكتاتۇرىەقې چىنى كرىكار دىكتاتۇرىەقې دەولەت بەلكو ھى حزبى كۆمۇنىست بەلكو لەمەش دىكتاتۇرى ترو: دىكتاتۇرىەقې لىژنەى مەركەزى ھى حزب بەلكو لەمەش خراپتر دىكتاتۇرىەقې يەك كەس كە (لېنىن) بوو، پاشان (ستالېن).

ھاۋرى (پەلىخانوف) رەخنەى لەھاۋرى (لېنىن) دەگرت و دەپووت لېنىن دىكتاتۇرىەقې پرولىتارىاۋ دىكتاتۇرىەقې «سەروو پرولىتارىا» تېكەل بەيەك دەكات و پادشاھىەقې رەھا (الملكية المطلقة) (۱۴۱) دەخاتە كار (۱۴۲).

(تروتىسكى) ش ھەروا زەخنەى لەم دىكتاتۇرىەتە گرتىووۋ لەپەلىخانوف خراپتر (۱۴۳).. ئەمەش ھەموو پىش شۆرشى (۱۹۱۷) -زانە بەر لەۋەى لېنىن دەسەلاقې بېچىنە دەست!- پاش شۆرشە كەش لەسالى (۱۹۱۹) كىرايەكى (حزبى) دەپوت كەوا ھەموو كاروبارى حزب (لىژنەى مەركەزى) دەپكات بەلكو تەنانت ئەم (لىژنەيەيەش وجودى قىيە وەك دەزگاپەكى جەماعى و لەجىاقى ئەۋە: «ھەفال لېنىن و ھەفال سىفردلوف» (۹) بېبار دەدەن لەسەرمەسەلەكانى رۇژانە كاتىك نىۋان خۇيان قسە دەكەن يان لەگەل ھەقالى ترو (۱۴۴).

لېنىنىش جارىكېان (سالى ۱۹۱۹) ئىعتراڧ بەدىكتاتۇرىەقې تاكە حزب دەكات و سوور دەبى لەسەرى (۱۴۵) لەكۆنگرەى دوازەمى حزبىش (سالى ۱۹۲۳) -كەلېنىن تىباى دا بە شدار نەبوو- دېسان باسى ئەم دىكتاتۇرىەتە كرا بەلام پاش سالىك (ستالېن) دەپوت كەوا ئەم دىكتاتۇرىەتە «قسەى ھېچە» و كەوا باس كىردى لەبىرارى كۆنگرەدا «سەھوو» بوو (۱۴۶)!

۱۳۹- ئى. ھ. كار، ثورة البلاشفة، ل. ۲۳۹.

۱۴۰- تۆتاليتارى: دەست گوتقى دەولەت يان رۇژم بەسەر ھەموو بوارەكانى ژيانى كۆمەلگاۋ تاكە كەسەكان.

۱۴۱- پادشاھى رەھابى: ھوكمى ئۆتۆكراسىيە كەلىدەدا پاشا خۇى بەرەھابى ھوكم دەكات.

۱۴۲- ئى. ھ. كار، ثورة البلاشفة، ل. ۲۹.

۱۴۳- ھەمان سەرچاۋە، ل. ۴۰.

۱۴۴- ھەمان سەرچاۋە، ل. ۱۹۳.

۱۴۶- ھەمان سەرچاۋە، ل. ۲۲۹-۲۳۰.

بەلام چۈن سەھوويەك؟! سەھوويەك كەملىۈنەھا كەسى داپنۇست...جائىز ئەو كەسانەى كەدەيانەوى روى كۆمۈنيزىم سېى بىكەن و بلىن كەوا تاوانە كافي كۆمۈنيزىم (ستالين)ى لادەر بەرپاى كرىبوون چۈن لەو راستى يەخۇيان دەشارنەو كەوا لينين بەدىكتاتورىيەتە كەى خۇى رىى خۇش كىرد بۇ دىكتاتورىيەتە كەى ستالين؟ بەلى: لينين خويىنە كەى رشت و ستالين تا مل خۇى تيا نقوم كىرد.!

بەلام بانەختىك بىگەرىنەو دواو: سەرچاوى دىكتاتورىيە كەماركس و ئىنگىلز بوو. (پرودون) ماركسى بەدىكتاتور زانىبوو و دەيوت كەوا رەفتارى خراب لەگەل ھاورى سۇشپالىستە كافي دە كىرد (۱۴۷)، ئەم دىكتاتورىيەش (كەقن لەدى و خۇ بەگەورە زانين و رەخنەى كورىانەى توندى چوونە پال) بوو ھۇى دووركەتنى ھەموو كەس لىى كەم كەس نەبى (۱۴۸) بىندار كىردى خەلكى تىرش شىنەيە كى رەخنە گىرتى ماركس و ئىنگىلز بوو، ماركسى يە رووسە كانىش ئەمەيان لى وەرگىرت و لەوان زياتر بەكارپان دەھىنا (۱۴۹) ئىشەش كەماركسى يە كۈن و نوپكان دەناسىن شارەزاي زمانى دىزىيان و درىد ىتى يانين و چاك دەزانين كەچۈن چە كى ئەوان تەنپا چەند جىنوپكى جووراوى وەكو (كۈنەپەرست او قسەى تر لەم بابەتەو تەنپا گالئە كىردنە بەبى ئەو ھى كەھىچ زانىارى يە كىان بەدەستەو بى تەنانتە لەفكرەگەنى خۇشيان (ھەلبەتە كەم كەسىان نەبى) لەبەرئەو ھى شاپەنى ئەو ھى كەچە كى خۇيان لەدۇيان بەكار بىنرئى و گالئە بەعەقلە خەپالائە كەپان بىكرئى بەپال ئەو ھى كە راستى يە زانىست و مىژووبى و واقىى يە كافي بەكاربىرئى بۇ ئاشكرا كىردى فىكرە پىر خەپالە كەپان.

كەواو بە كورى:

- ۱- مەرج نى يە پەپوئەندى ھەبى نىوان ھەبوونى چىنەكان و پەپىدابوونى دەولەت.
- ۲- دەولەتى يە كەمى سۇشپالىست و دەولەتە كافي دواى ئەو بەشۈرئىكى سەرتاسەرى كرىكاران پەپىدە نەبوون بەلكو بەھۇى كۈدەتاو داگىر كىردى سەربازى و شۈرئى تاقىكى بىچووك ھاتنە كاپەو.
- ۳- ئەو دەولەتەى كەدەپاۋە پاش شۈرئى پىرۇلىتارىيە نەمايە بوو ئەم دىو ەمەپى كەسەدان مىلۇن كەس بەدەستىەو دەپانئالاند.

۱۴۷- كۈل، رواد الفكر الاشتراكي، ل ۳۰۶.

۱۴۸- بۇ نموونەى ئىر بىروانە كىتپىسى: (مېرنگ)ى ماركسى: كارل ماركس، ل ۱۴۳-۱۴۵، ۱۶۱، ۱۵۶.

۲۳۲، ۳۶۷-۳۶۸.

۱۴۹- كۈل، الماركسية والفوضوية، ل ۱۷۱.

ب- ئاين

قەسەى ماركس «ئاين ئەفەندى گەلانە» دەگەن تەنە بۇ ئەو كاتەى كە «فۇزەرباخى»
 بوو نەك «ماركس» (۱۵۰) واتە بەر لەو دەى بگاتە ئەو قەناعەتەى كە ئاين يە كىكە
 لەلايە نە كاتى (سەرخان) و لە (زېرخان) وە هەلە قولى، ماركسېش لە كاتى
 «فۇزەرباخى» يە كەى دا وای باوەر بوو كەرەختە گرتن لە ئاين مەرجى هەموو رەختەى كە،
 واتە هەموو رەختەى كان لە رەختەى لە ئاينەو دەست پى دە كەن.

بەلام ماركس لەو شوپەى كە باس (ئەفەندى) دە كات دەلى كەوا پى نە وایى ئاينى
 لەلايە ك دەرپىنى پى نە وایى واقىى يەو لەلايە كى تر دەرپىنى نارەزایى يە لە دۆزى ئەم پى
 نە وایى يە واقىى يە (رەختەى لەفەلسەفەى (ماف)ى هېگل - سالى ۱۸۴۴-۱۵۱) واتە تىك
 بۆتەو لە (تىك دانەو وى زېرخان) واتە سەرخان تىك دانەو وى زېرخانە..... دواى
 ماركس ئەمەى بە ئاشكرائى لە (سەرمايە) دا ووتووە (۱۵۲).

لاى (گارۇدى) ش دەرپىنى نارەزایى رۇلىكى ئىجابىى هەىو (۱۵۳) گارۇدى
 - كە هېشتا ماركس بوو - دەلى كەوا ئاين لە هەموو كات و شوپەى كەم رۇف دوور ناخاتەو
 لە كار كەردن و خەبات كەردن (۱۵۴) چەند نموونەى كىش بۇ ئەمە دەهېننەو.

ئاين بە پى ماركسېت هەلقولوى زېرخانە واتە ئەنجامىكى بارى كۆمەلەى قى يە
 (بەتايەى: ئابوورى و بەرەم هېنان)، ئاينىش وە كو هەموو لایەنىكى تى زېرخان دە پى
 پاش گۇرانی بارى كۆمەلەى قى بگورئ (يان راستەر ماوئەى ك پاش گۇرانی بارى كۆمەلەى قى
 نەك يە كسەر) بەلام ئاينى زۆرى وە هەى كە ماوئەى كى يە كجار زۆر ماوئەى تەو وە كو
 ئىسلام و يەهودىت و نەصرانىت و ئاينى (بوذى) و (هەندۇكى).... هتە. ئەمە بۇ مانەو، بۇ
 پەيدا بوونى ئاينىش ئىنگلز - پاش مەردى ماركس - گەشە سەندى ئاينى كۆن بە بارى ئابوورى
 نەبەستىتەو دەلى كەوا قەسەى پىچەوانەى ئەمە - واتە: بەستى ئەو ئاينە بە بارى
 ئابوورى - «قەسەى كى بەتالە» (لەنامەى كە دا بۇ كۆزادىشەى - ۱۸۹۰-۱۵۵).

ئىنگلز پىش ئەو (واتە: لە رەختەى لە «دوورنگ» دا) دەلى كەوا مەرف پەيوەندى نىوان
 ماددەو بىرى نە دەزانى، لەو شەو ئەو پەرواىە پەيدا بوو كە دەكرئ لەش و گيان جىيانەو،
 لە ئەنجامىش دا پەروا بە نەمرى گيان درووست بوو، پاشان پەروا بە هەبوونى خوا (۱۵۶).

۱۵۰- د. محمود محمد، رأى للعكر روجیه جاردوى فى الاشتراكیة والاسلام، الثقافة، ژمارە ۲، ۱۹۷۸، ل. ۹۵.

۱۵۱- پەروانە: كالتىز، فكر كارل ماركس، مجلد ۱، ل. ۶۶.

۱۵۲- ماركس، رأس المال، ج ۱، القسم الاول ۱۰۳-۱۰۴.

۱۵۳- ر. گارۇدى، ماركسېت القىن العشرىن، ل. ۱۴۶.

۱۵۴- هەمان سەرچاوە، ل. ۱۴۷. ۱۵۵- پەروانە: هەمان سەرچاوە، ل. ۱۶۲.

۱۵۶- ئىنگلز، ضد دهرنغ، ل. ۲۳۲.

ئەم بۇچۈنەي ئىنگلىزىش تەنھا قسەيەو بەلگەي لەسەرنى يە بەلگەو بەپىچەوانەي ئەمە
 نمۇنەي عەرەبەكەنى سەرەمى پىش ئىسلام ھەيەكەباوەريان بەنەمرى گيان نەبوو
 بەلگەو نەشيانىستىبوو بەلام لەھەمان كات دا پروايان بەژمارەيەك بت بوو كەبەخوای
 خوڤيانىان دەزانى، بەئى! ئىنگلىز غەيرى ئەو فېكرە ئامادەيەي كەلەمىشكى دا ھەيە (واتە:
 خواڤى يەو سەرەتا ماددەيە) ھېچ زانىارىيەكان ناداتە دەست كەزانستى ئىو گومانى ئى دا
 نەئىو لەجىياتى ئەو پەيدابوونى ئاين لەسەر بناغەي ئەو فېكرەيەي مېشكى
 (كە گرمانەيە-فرضيەيە) دامەزراندووە، واتە گرمانەي يىناكردووە لەسەر بناغە، گرمانە
 (ظلمات بعضها فوق بعض)!

ئىنگلىز لەنسراوى (لودفېگ فۆيەرباخ و كۆتايى فەلسەفەي كلاسيكى ئەلمانى
 -۱۸۸۸) دا قسەيەكى ووتووە وەكو ھى سەرەو بەلام پەيدابوونى خوداوەندەكان
 دەبەستىتەو بەبەر جەستە كەردنى ھېزەكانى سروشت، پاشان بەھۆى رووت كەرن
 (تجريد) ھەو بەخودا پەيدا بوو (۱۵۷).

بەپىچەوانەي بۇچۈنەكانى ئىنگلىز: پەيدابوونى (فرە خوداوەندى) دواي پروا
 بەھەبوونى (يەك خوا).... زياتر لەگەل مېژوودا گونجاو، بۇ نمۇنە: لەجىياتى ئەو ھەي
 كەلەغىزاقى كۆن دا خەلگەكە بەرەو فېكرەي (يەك خواي) بېچن تەماشا دەكەين
 خوداوەندەكان لق و پۆيان ئى پەيدا دەبوو، باشتەين نمۇنەش زانىنى ھەندىك پادشا
 بەخوداوەندە. لەغىزاقى كۆن داو بەئى زانىارىيە مېژوونى يەكان پادشاى ئەكەدى (نارام
 سېن، ۲۲۹۱-۲۲۵۵) پىش زاین، بەئاشكرائى خۆي كەردبوو خوداوەندە ھەئەي
 خوداوەندىنى خستۆتە پىش ناوى خۆي و كۆوى خوداوەندەكانى كەردۆتە سەر، ئەو پىش
 لە (مېل) كەي كەبەبۆنەي سەر كەوتنى بەسەر گەلى (لولوى) - پاخود لوللوى يەكان
 كەلەناوچەي سەلئەي و شارەزووردا دەژيان - دروستى كەردبوو.

بەر لەو ھەش و بەئى پەيگەرەك كەزىك (زاخۆ) دۆزرا بوو ھە نارام سېن ناوى ھەر
 خوداوەندىك ناوى ئەو شارەي كەمەلەندى دەھىنى، پاشان دەئى كەوا ئەو خوداوەندە
 ئاواتە خوازبوون كە نارام سېن بېتە خوداوەندى شارى (ئەكەد) (۱۵۸).

نارام سېن دەرگا كەي كەردەو بۇ پادشايبانى پاش خۆي تادواي لەبەنەمالەي

۱۵۷- ج. كانابا، ن. انجلز نصوص مختارة، ۶۰-۶۱.

۱۵۸- ئەمەش وەرگىيانى (د. فوزى رشيد) لەكۆلارى سومر، ۱۹۷۶، ۴۲-۴۹، ۵۸- ئەھەمان
 ژمارەش دا وەرگىيانى (د. عبدالهادي الفؤادي) بەئىنگلىزى ھەيە (۶۳-۷۵) كە - ئاواتەكە
 بېگۆرەكى تر وەرگىيانەو، كاتىكەيش دوو وەرگىيانى ھەموو دەقەكە بەرورد بېكەي دەرەكە وئى
 كە ئەو ھەي (د. فوزى) باشتە.

سومەرىيە كەي شارى (ئوردا) - كەبەز ئىچىرىسى سىيەمى ئور ناسراۋە - شولگى
(۲۰۴۸-۲۰۹۵) خۇي كىردە خواۋەند، دۋاي ئەۋىش پاشاكانى دۋاي خۇي، پاش نەمانى
بنەمالە كە عىراق پىرۋو لەپاشاى (خۇ بەخواۋەندزان) كەھەر يە كىكىيان شوئىنكى بىچوۋى
حوك دە كىرد.

نمۇنە يە كى تىش پەيدابوۋى خوداۋەندى گلىنە (خار)، كەدىارە دروست كراۋە چونكە
لە سەردەمە كۆنەكانى چەرخى بەردىن گلىنە نەدۇزراۋەۋە دروست نەدە كرا.
لەمىژۋوى نوپىش دا دەبىنن كەۋا گۆرى شىخەكان بوۋنەتە مەزارو لەزۇر حالەت دا
(شرك) پەيدا بوۋە ھەندىك تايەقنى خوا دراۋە بەشىخەكان ۋە كو چاك كىردى نەخۇش ۋە
دوعا كىردىن ۋە پارانە ۋە لىيان، ھەلبەتتە ئەگەر مەسەلە پتەۋى ئىسلام ۋە كارى زاناۋ
بانگخۋازانى مۇسلمان نەبۋايە (فرە خوداۋەندى) ئاشكرا پەيدا دەبوۋ. ئەم (فرە
خوداۋەندى يە) كەئايى تىلنى نەپارزىراۋون ۋە كو نەصرانىتە كەپەرستى مەسىح ۋە
دايى ۋە ئىنە كىردى (قىدىس) ۋە پەرستىيان (باناۋى پەرستىشى لى نەزائى).

جىزىنن كەۋا خەلگ - بەپىچەۋانە بۇچۋى ئىنگىلز - زىات لەرووت (مىرد) ۋە
بەرەۋ بەرجەستە دەچن، واتە ئەگەر لەسەردەمىك دا خواپە كىان دەپەرست كەبەرچەستە
نەبى ئەۋا دۋايى بەرجەستە دەكەن لىان خۋاي تىرى بۇ دەكەنە شەرىك كەبەرچەستە بى
ئەمەش ھۆپە كى پەيدابوۋى پەرستى ھىزە سىۋىتى يە بەرجەستەكانى ۋەك خۇرۇ مانگ ۋە
ئەستىزە بوۋ، ھەرۋەھا پەيدابوۋى پەرستى ئەۋەتەنى لەبەردىيان تەختە دروست كراۋن.
ھەلبەتتە دەكەن مۇناقەشەنى زۇر بىكەن ۋە مىژۋو پىرىتى لەئايى جۇراۋ جۇر
كەكەرەسەنى باشن بۇ ئەۋە مۇناقەشە يە بەلام ئەۋەندە بەسە بلىنن كەۋا ئىنگىلز بەمىشكى
خۇي بۇ مەسەلەنى ئاين چۈۋەۋە بەلگە يە كى زانستى ۋە مىژۋىنى يە دەستەۋە نەداۋە.

ئىستاش دەچىنە سەر تۆمەق (ئەفىۋى گەلان) ۋە زىانن ئاىا لەروى واقەۋە ئەمە
راستە.

چەندەنمۇ نەپەك دەھىتتەۋە لەسەر ھەۋلەكانى بىزۋىتەۋە ئايىنى يەكان بۇ گۆرىنى
كۆمەلگە كەتەم ھەۋلەلەگەل (خەشاشى!) دا ناگوئىچى، سەرەتاش ئامازە بۇ ئىسلام
دەكەن كەچۇن گۆرانىكى بىنەپەقنى بەسەر زىيانى كۆمەلگەۋ تاكەكانى گەلانى
رۇزەلەت ھىناۋ خەباتى گەۋرە مۇسلمانان لەپىناۋى دا ھەرۋەھا خەباتى گەۋرە
مۇسلمانانى ئەمرۇ كەرۇزەلەت ۋە رۇزئاۋى ھەزاندوۋە مۇدەى گۆرانىكى گەۋرە
كۆمەلەپەقنى ۋە دەروۋى ۋە سىياسى مۇئاۋورى دەدات.

لەھەر دوۋە حالەتتە دا، مۇسلمانى دۋىنى ۋە مۇسلمانى ئەمرۇ، بەرگى (سلىبەت) لىان
داكەندوۋەۋە بوۋنەتە مۇۋىكى ئىجابى ۋە روۋىان كىردۆتە خەلگە تىياكۋى يەكەۋ ھەۋلى
پىدار كىردەۋە پانىان داۋە، لەھەر دوۋە حالەتتە دا ئىسلامە كە ئىسلامى پاك ۋە پوخت ۋە دوۋر

لە خورافەت و بیدعە یە و ئیسلامیکە کە رازی ئی یە فیکرە و بۆچوونی نامۆ بە خۆی تیکەل ئی.
جگە لە ئیسلام ئەمە چەند نموونە یە کە لە سەر بزووتنە وە ئاینی کە هەولی گۆزینی
کۆمەلگایان داوہ.

لە (بۆھمییا) دا هوس Huss (۱۳۶۹-۱۴۱۵ ی زاین) کە چاکخواز (مصلح) یکی ئاینی
بوو- شۆرشێکی کۆمەلایەتی و رامیاری هەلگیرساندبوو (۱۵۹)، هەروەها جەنگی
جووتیاران لە ئەلەمانیادا بە سەرۆکایەتی تۆماس مونترەر (سەدە ی ۱۶) بە ریاپوو کە مارکس
لەبارە یە وە دەلی کەوا پێشکە و تووترین پرۆژە ی شۆرشگیر بوو تانواوە راستی سەدە ی نۆزدە ی
زاینی (۱۶۰)، لای مونترەر (پادشانی ئینی خوا- مملکە العرب) بریتی یە لە کۆمەلگایە کە ئاغاو
سەپانی و خواوە ئینی ی تایبەتی قیادا ئی یە و دەوڵەت و کۆیسە خۆیان بە سەر ویزدانی خەلک دا
ناسە پێتن (۱۶۱).

(گارۆدی) اش باسی قەشە ی کاتۆلیکی کردووە کە لە جەنگی گەریلا (عصابات)
لە ئەمریکای خواروودا بە شداری دەکەن و گەورە ی قەشە کانیش رازی نابن رێیان ئی بگری
چونکە «لە هەر سالێک دا سەدە زار کەس بە هۆی برستی یە وە لە ئەمازۆن دا دەمرن» (۱۶۲).
جاریکی تر دەگەرێنە وە بۆ ئیسلام بەلام قەسە ی کۆمۆنیستە کان دەهێننە وە. (تان
مالاکا) ی کۆمۆنیستی ئەندەنووسی لە کۆنگرە ی سییە می ئەنترناسیۆنالیزم (۱۹۲۱) رەخنە ی
لە لینین گرتوو (لینینیش هێشتا مابوو) کە دژی کۆمەلە ی ئیسلامی Pan-Islamic بوو.
بە ئینی (مالاکا) ئیسلام لە جەرگە ی خەباتی ئەتە وایەتی دا دەژی واتە ناو جەرگە ی خەباتی
پێشکە و تنخوازو دژ بە ئیپریالیزم (۱۶۳). لە کۆنگرە ی چوارە میش دا (۱۹۲۲) دەپوت کەوا
کۆمەلە ی ئیسلامی لە (جاوا) ی سەر بە ئەندەنوسیادا ژمارە ی کێ زۆری جوتیاری هەزاری
قیادە ی زیدەرۆ بوو لە شۆرشگیر ی (۱۶۴)، پاشان چەند قەسە یە کە دەکات کە مەگەر
موسلمانێک بیانێ (۱۶۵).

(حنفی مظفر) ی تورکستانی دەپوت کەوا «ئاینە کە مان» ئایینیکی چینیایەتی ئی بە لکو
لە سەرووی چینیایەتی و چینه کانه (۱۶۶)، (سولتان گالیئیف) اش ویستبووی تیۆریک

۱۵۹- گارۆدی، منعطف الاشتراكية الکبیر، ل ۲۴ و پەرەوێزی وەرگیر.

۱۶۰- گارۆدی، الیدیل، ل ۱۰۳-۱۰۴.

۱۶۱- هەمان سەرچاوە، ل ۱۰۴.

۱۶۲- رای للفکر روجیە جارودی فی الاشتراكية والاسلام، عرض د. محمود محمد گۆناری الثقافة،

ژمارە ۲، ۱۹۸۷/۲، ل ۱۳۰ پەرەوێز.

۱۶۳- شرام و دانگۆس، لمارکسیە اللینینیە...، ل ۶۰.

۱۶۴- هەمان سەرچاوە، ۲۳۷.

۱۶۵- یۆ ئەم قەسانە پێوانە هەمان سەرچاوە، ل ۲۳۶-۲۳۷.

۱۶۶- هەمان سەرچاوە، ل ۵۲.

داجە زىڭنى نىۋان كۆمۇنىزىم ئىسلام (۱۶۷) (گاللىڭ) چەند باۋەرىڭكى ھەبۇو كە دەم ماركىسى ھەبۇو پرواى پى بوۋى (لەۋانەشە كەسى ۋا ھەر نەبوۋى) ۋەكو ئەۋەى كەۋا مەسەلەى (يەكەمىنىتى مەدە) قەسەيەكى سەر بەمىتافىزىكە پرواى بەچەسپاندنى جىاجىاي سۆشىيالىزىم ھەبۇو، لەۋكەشەدا كەرووسەكن چاۋەرىڭى شۆرشى سۆشىيالىستى رۇژئاۋايان دەكرد ئەۋ دەيوت كەۋا سۆشىيالىزىم لەۋژەلەتدا بەرپا دەپى - لەبەر ھەژارى - رۇژئاۋاى دەۋلەمەند بەسۆشىيالىزىم قايل ناپى (۱۶۸)، ھەر ۋاش بوو.

ئەم بىروباۋەرانەش بەلگەن كەچەند جىاۋازى ھەيە نىۋان بىرى ماركىسى يەكى (مەزھەبى ۋو ماركىسى يەك كەكراۋەيە بەرامبەر بە «ئەفونى گەلان».

بابشزانىن كەۋا دوژمنايەتى ماركىسەت ۋ سۆشىيالىزىم بەگشتى بۇ ئاين دەگەرئەۋە بۇ ھۇيەكى سىياسى چۈنكە زىاتر (فوضىيە) **Anarchism** (۱۶۹) ۋ (يەققويەتى كۆمارى فەرەنسى - **البعقوبية الجمهورية**) (۱۷۰) بەپى باۋەر ناسرابوون، ئەگىنا چ كۆمۇنىست ۋ چ سۆشىيالىستەكن بەزۇرى پى باۋەر نەبوون (پى باۋەرى بەۋاتى ئىنكارى كىردى ھەبۇنى خوا ئەگىنا ئەۋ باۋەرى ئەۋان تەنبا بەناۋ باۋەرە) چۈنكە لەلايەك بىروباۋەرى (سۆشىيالىزىم مەسىحى) ھەبۇو، كەسەرانى بىرى بوون لەلامىنى **Lamennais** ۋ فەرەنسى (۱۷۸۲-۱۸۵۴) - ھەرچەندە خۇى بەسۆشىيالىست نەدەزانى - ۋ بوشى **Bushez** (۱۷۹۱-۱۸۶۵) ۋ ھەروا فەرەنسى ۋ لەلۇ **Ludlow** (۱۸۲۱-۱۹۱۱) ۋ مۇرىس **Maurice** (۱۸۰۵-۱۸۷۲) ۋ بەرىتانى .... ھتدا (۱۷۱) تەننەت (كاپى) - كەلەسەرەتادا لەفەرەنسادا ناۋى كۆمۇنىزىم لەباۋەرەكانى ئەۋ زاپو - (۱۷۲) كاپرايەكى ئايندار بوو بانگەۋازى گەرەنەۋە بۇ نمۇنەى مەسىح ۋ كۆمۇنىزىم مەسىحى يەكۇنەكانى (ۋاتە: ژيانى

۱۶۷- ھەمان سەرچاۋە، ل ۲۴۶، ۲۴۷.

۱۶۸- بۇ ئەۋانە قەسەى تىرى گاللىڭ بېۋانە: د. ابراهيم الطحاوي، الاقتصاد الاسلامي... ل ۱۸۷-۱۸۸. (گاللىڭ) لەليژنەى مەركەزى ھزىبى شىۋەى روسى لەكۇنگرەى ساقى (۱۹۲۳) دەركرا لەبەر ئەم بىروباۋەرەنەى.

۱۶۹- باۋەرىكە دژى ھەموو دەسەلەتلىك دەۋەستى، ھەئەئىك (فوضىي) كۆمۇنىست بوون. ئەۋانە ش كە (فوضىي) ۋ ئاۋادىن: (ياكۇنىي) ۋ (كروپوتكىي) ۋ روسى ۋ (پىروڭنى) ۋ فەرەنسى (ئەمىشيان گوايە پى باۋەر نەبوۋ).

۱۷۰- يەققويى يەكان پارىكى كۆمارى ۋ فەرەنسى ۋ تۆندەرەۋ ژىدە بۇ بوون ماۋەى ھوكمىيان (۱۷۹۳-۱۷۹۴) بەماۋەى تۇقاندن ناسراۋە.

۱۷۱- بۇ ئەۋانە بېۋانە: كۇل، رۋاد الفكر الاشتراكي، بەشى ۱۶، ۱۸، ۲۵ ھەرۋەھا: الماركسية والوضوية.

۱۷۲- رۋاد الفكر الاشتراكي، ل ۲۰-۲۱ ۋ ل ۱۱۹.

سادەى ئەندامانى كلىسىە يەكەم) بلاۋدە كردهۋە (۱۷۳).

ئەمە تاماۋەيەك مايەۋە بەلام پاپا (ليۇى سياىزە ھەم) لەسالى (۱۸۷۸) دا فەرمانى دەر كىرد كەسۋشاليزىم كۆمۇنىزىم دۇر بەنە صىرائىيەتن بۇيە دەبۋايە ھەر نەصرانى يەك سەر بەكلىسىە رۇما حاشاى لەسۋشاليزىم بىكر دايە، لەمەشەۋە بىزۋتنەۋەى سۋشاليسىتى بەتەۋاۋى يەك گىرت لەگەل دۋژمنايەتى كىردى ئاين (۱۷۴).

كەۋاتە دۋژمنايەتى كۆمۇنىزىم بۇ ئاين (يان راستىر بلىين: دۋژمنايەتى ئاينى كۆمۇنىست بۇ ئاينە كانى تر) ھۆيەكى سياسىى ھەبۋو نەك زانستى لىرەش دا قىسەى (سولتان گالىيىف) دەھىينىنەۋە كەدەلنى كەۋا ھىچ پەيۋەندىك نى يە لەنىۋان ماددىيەت و سۋشاليزىم دا (۱۷۵).

چەندىش پىكەۋە بەستى كۆمۇنىزىم و سۋشاليزىم لەگەل نەصرانىيەت يان ئىسلام كارىكى پىنگەرى يە، بەھەمان شىۋە پىكەۋە لىكاندىن ماددىيەت و سۋشاليزىم، پىنە كىردنە، مەۋف دە تۋاننى بلى موسلمانم و كۆمۇنىستىم (بەلام بەم شىۋە پىنە گەرى يەك سەقەت دەكات و لەئىسلام دەرەچىنى) ھەروەھا دەشتۋاننى بلى من بى باۋەبەم لەھەمان كاتدا كۆمۇنىستىم لەم بارەش دا دىسان پىنە گەرى يەك سەقەت دەكات.

كەۋاتە ۋەك وئمان ھەلۋىستى ماركسىيەت لەئانن (ئەم جارەش دەللىن: ھەلۋىستى ئاينى ماركسى لەئاننە كانى تر) ھەلۋىستىكە لەئەسل دا سياسىى پە نەك زانستى.

ج- ئاكار (الاخلاق)

لاى ماركسىيەت: ۱- ئەۋ ئاكارەى كەلەكۋمەلگادا بەربلاۋە بىرىتى يە لەئاكارى چىنى دەسەلەندار. ۲- ھەر چىنىكىش ئاكارى تاييەتى خۇى ھەيە. ۳- ئاكارىش نىسپى يە ۋاتە بەپنى سەردەم دەگۈرى.

ئەگەر نەختىك لەمە وردىپىن بۇمان دەرەكەۋى كەۋا راي يەكەم لەگەل راي دوۋەم دا ناگۈنجى، چونكە ئەگەر ھەر چىنىك ئاكارى خۇى ھەبىن ۋاشبۇ نمونە پىرۋلىتارىا ئاكارى تاييەتى خۇى ھەبىن كەجىيائىت لەئاكارى بۇرجۋازىيەت كەۋاتە لەكۋمەلگادا دوۋ جۇر ئاكارمان ھەيە، لەبەر ئەۋەش كە پىرۋلىتارىا زۇرىنەى كۆمەلگايە (يان لەدۋايدا دەپتە زۇرىنە) كەۋاتە ئاكارى ئەۋ دەپن ئاكارە بەربلاۋە كەبىن نەك ئاكارى چىنى دەسەلەندار.. ھەمان شىتىش بەسەر ئاكارى جۋتبارە كانى كۆمەلگاي دەرەبەگى و كۆپلە كانى كۆمەلگاي كۆپلايەتى دا دەچەسپى، بەم شىۋە پە دوۋ بۇچۈنە كەى (۱) و (۲) سەروە دۇر بەيەكن. ھۆى بۇچۈۋنى (۲) گەراندەنەۋەى كۋىرانەى ھەموۋ لايەنىكى ژيانە بۇلايەنى

۱۷۳- ھەمان سەرچاۋە، ل ۱۲۴.

۱۷۴- بېۋانە: كۆل، الماركسىيە ولفوضۋىيە، ل ۳۵۴ بەدۋاۋە.

۱۷۵- د. ابراهيم الطحاوي، الاقتصاد الاسلامي، .... ل ۱۸۷.

ئابوورى و به رههم هينان.. به لن گومانى قى دا نى به كه لايه نى ئابورى كارى گه ورهى هه به له سهر ئاكار، به لام شه مجارش وه كو هه موو جارىكى تر ماركسيهت زنده بوو له م مه سه له يه دا، بوچوونى (۱) ايش هيچ هؤيه كى نى به به راي تيمه غه ىرى شه وهى كه «به سله ينزى» كه وا ئاكاره به ده كانى كؤمه لگا خه تاي چينى ده سه لانداره واته چينى چه وسينهر. راسته چينى ده سه لانداز كار ده كاته سهر ئاكارى هه موو كؤمه لگا به لام ئيديعايه كى زور گه وره يه كه بووترى كه وا ئاكارى شه و چينه ده بيته ئاكارى هه موو كؤمه لگا شه مش جگه له وهى - وهك وتمان - كه شه له گه لن بوچوونى دووه م دا نارىكه.

سه بارهت به راي سيني م ماركسيهت گوايه ئاكار نسي يه، ئينگلز ده لن كه وا ياساى (دزى مه كه) ياسا يه كى نه مر نى به چونكه ياسا كه له و كؤمه لگايه دا ناميى كه پالينونه ره كانى دزى تياى دا نامين (۱۷۶) به لام شه قسه يه به ندى شه و كؤمه لگايه خه يالى به يه، كؤمه لگاي كؤمونست كه هه موو كه س تياى دا به پى ي پنداويسته كانى شتى ده ست ده كه وى، بن گومان چينه ده وله مه نده كان نامين و زيا مه سره نى ناميى بو يه چاولي كه رى ناميى و خه لك به پى ي پيوستى خوى مه سره ف ده كات و ته ماعيان ناميى و داواى كه مالياتى زور ناكهن.

به لام له م كؤمه لگا شه فسانه يى به دا ده بن به ره مه مه كان وه كو يه ك بن: يه ك جور سه ياره و جلو به رگى وه كو يه ك يان نزيك له يه ك، خانووى يه ك قه باره... هتد. شه گهر بيت و موديليكى سه ياره نوى پيشكه ووتو داپينزى ده بن خيرا چهن د مليونيكى لن دروسن بكرى و دابه ش بكرى به سهر هه موو هاويلاتى يان كؤمه لگاي به خته وهر نه وه كو شه وانى ده ستان نه كه ووتوه ته ماعى لن بكهن و شه كاته رووبكه نه دزى و كؤمه لگاي به خته وهر ياساو فه رمانى «دزى مه كه» ي تيا دا زينوو بيته وه!

به لن: راسته ئاكار نسي يه به واتاى شه وهى كه قابيلى گؤرانه به لام فه رمانه خوداى يه كان ده مينته وه وهك پئوانه بو ئاكار ماركسيهت بش پرواى به مه نى به چونكه پرواى به ثابى خو اى نى به.

د- ياسا، فه لسه فه، هونه ر

ديسان به ستنى شه م لايه نانهى (سه رخان) به لايه نى ئابورى به وه لاي ماركسيهت زور به ره هايى باس ده كرى و كارتيكر دى لايه نه كانى تر به كارتيكر دى لايه نه كو و پله دوو زانراوه... هه لسه ته بو هه موو كه سينك دياره كه شه راست نى به ته نها نموونه ي فه لسه فه ي ماركسى خوى به سه بو شه مه به سته. ماركسيهت - وه كو هه موو فيكره سؤشاليسته كانى سه دهى نۆزده - به ره مى سه رده مى خويه نى، سه رده مى چه وساندنه وهى كر يكار.

شه مش پشتگيرى بوچوونه ماركسى يه كه ده كات له باره ي به ستنى فه لسه فه به لايه نى ئابورى به لام هه ر شه مه خوى چهن د راستى به كان بو روون ده كاته وه:

۱- نهك هه ر ماركسيهت به لكو فيكره سؤشاليسته كانى تر يش كه بو چينى

كرڻكار هاتيئون به رهه می ٿو سهرده من، كه واته ٻڄنی ٿو هه موو جياوازی به له نيوان ٿو فيكره سؤشاليستيانه هه بوه؟ ٽاپا باری ڪؤمه لایه تی (به تاپیه تی ٽاپوری) به ڪ بار نه بوو؟

۲- جگه له فيكره سؤشاليسته ڪان فيكره ی نه ته وایه تی زور گه شه ی سه ندبوو به لکو له راستی دا سه ده ی نوزده به سهرده می نه ته وایه تی ناسرابوو، ټم فيكره ش هه لقولاوی باری چینیایه تی نه بوو به لکو هه لقولاوی وه زغیځی نه ته وایه تی بوو به تاپیه تی له ټه له مانیا كه برتی بوو له ژماره په ڪ ټه ماره ت كه په ڪیان نه گرتبوو.

۳- ټه گهر فلهسه فلهش بناغه په ڪی چینیایه تی هه ټی ټیر چ پټوپست ده ڪات بانگه شه بؤ فيكره ی مارکسی له ڪوردستان دا (كه فيكره ی چینی ڪرڻكاره) بکری له ڪاتیک دا چینی ڪرڻكار چینیځی ڪزو لاوازه؟ ٽاپا ټه مهه بازدان فی به سهر په بوه نندی نیوان (ژیرخان او (سهرخان) كه مارکسیه ت باوه ری پی په تی! ټه مهه ش نه ڪ ته نیا له ڪوردستان به لکو فيكره ی مارکسی له ناو روژه لات دا ماوه په ڪ بلاؤبووه وه، ټو روژه لات ی كه چینی ڪرڻکاری ټه گهر وه ڪی ڪوردستانیش نه ټی ټوا نه ختیځ له و گه وره تره. ټه مهه ش به لگه په له سهر ټه وه ی كه مارکسیه ت به پچچه وانه ی په بوه نندی نیوان (ژیرخان او (سهرخان) بلاؤبووو به م شتیه په په بوه نندی په كه به و ره های په فی په كه مارکسیه ت بؤی ده چنی (۱۷۷).

ههر له باره ی فلهسه فلهوه ټینگلز ده لی ڪه و فلهسه فلهی په ڪم (واته: فلهسه فلهی ههره ڪؤن) فلهسه فلهی په ڪی ماددی بوو، پاشان فلهسه فلهی ٽاپدپای (مثالی) ټه مهی نه فی ڪرد، له ڪؤتایش دا فلهسه فلهی ماددی ی نوئی ټم فلهسه فله (مثالی) په ی نه فی ڪرد (۱۷۸).

به ره له هه موو شتیځیش ده لیڻن: هیچ به لگه په ڪی میژووی فی په له سهر ټه وه ی كه و په ڪم فلهسه فله فلهسه فلهی په ڪی ماددی بووی به لکو ټه گهر بگه ریڼه وه بؤ چؤڼیتی په یدابووی ټاین لای ټینگلز ده بیڼین ڪه و سهره تای په یدابووی ټاین په یدابوویځی ماددی نه بوو، ټینگلزیش دوو بؤچووی هه په بؤ دوو شتی ټریك له په ڪ. هؤكه شی زانراوه: ټاین «شتیځی خراپه» بؤیه ده پی ماددی نه پی، به لام فلهسه فله «شتیځی باشه» بؤیه ده پی په ڪم فلهسه فله ماددی بوو پی!

كه واته «گومان» (واته: پی به لگه پی ی قسه له باره ی فلهسه فلهی په ڪم كه گوایه ماددی بوو) چووه پال «ټاره زوو» - كه فلهسه فله باشه و ټاین خراپه - ټم دوانه وایان له ټینگلز ڪرد كه به دوو جوړ بیريگاته وه به پی ټه وه ی هه ست به خوی بگات.

۱۷۷- ره ټگه هه ټیځ ڪارکسی بلڼن: مارکسی په ت لایه نه ټخانی قری غه یری ٽاپوری و چینیایه تی ز به ره م هیټان ره چاو ده ڪات... ټیمه ش ده لیڻن: به پی ټاچاره ره چاوی بگات، به لام هه تا له گه نه م ره چاو ڪردنه ش دا (پنه مای په ڪم) یان (پناغه كه) هه ریځ شته و نه گهر (شتی قرا) هه پی نه و (شتی په ڪم) هه په... ټه ویش ٽاپوری و چینیایه تی... هتد.

۱۷۸- ټینگلز، ضد دهرتځ، ل ۲۲۲.

ئېنگلز ھەر لەسەرە تاووە دە کەوتتە چالەووە بەلام ھېشتا ماویەتی تیا دا نوتم بۆ! وتمان
 ھېچ بەلگەپەکی زانستی نە لەسەر ئەووی کە فەلسەفەیی پە کەم فەلسەفەپەکی ماددی
 بوووە ئەمە تەنیا رای ئېنگلز خۆپەکی بەلام ھەروەھا دەپرسین: کێ دەلی فەلسەفەیی
 ماددی ی نووی فەلسەفەیی (مثالی) نە فی کرد؟ ئېنگلز «حەزی کردووە» شتی وابەیی بەلام
 واقع بە درۆی دەخاتەووە ئەو وەندە فەلسەفەیی جۆراوجۆری (مثالی) ھەن ئەو وەندە
 فەلسەفەیی ماددی فی پە خۆ ئەگەر مەبەستی لەنە فی «پوچەل کردنەووە» بێ، واتە
 ماددی بەت مثالبەتی پوچەل کردووە ئەو فەلسەفەیی کی وتوووە کە لەخەبالی خۆی دەری
 ھێناوە (۱۷۹).

ئەمە سەبارەت بە لایەنی (فەلسەفە)، بێ گومان لایەنەکانی تر وەکو (پاساوا) (ھونەر)
 لەو باشتەری و وەکو راھێنان بۆ خۆتەرەیان جێ دەھێلین.

چوارەم- «دیالیکتیکیتی» ی ماددەییەتی میژوویی

پاش ئەووی لەبەشی سێیەم دا زانیان کەوا ئیدیعای ئەووی کە ماددی پەکی میژوویی
 تەفسیریکی زانستی پە بۆ کۆمەلگاوا میژوو ئیدیعایەکی بێ بناغەپە واتە ماددی پەکی میژوویی
 «زانستی» فی پەو پاش ئەووی زانیان کەوا لەناو خودی خۆی دا ناریکە دەمیشتەووە بزانین
 کە ئایا ماددی پەکی میژوویی بە راستی «دیالیکتیکیی» پە؟ ئەمەش وەک باسی ماددی پەکی
 دیالیکتیکیی کە سەرەتا سەلمانەمان کەوا باوەریکی زانستی فی پە، پاشان سەلمانەمان
 کە دیالیکتیکیش فی پە.

ھەلبەتە بەسەرە کە بزانین کەوا ماددی پەکی دیالیکتیکیی و ماددی پەکی میژوویی زانستی
 نین بۆ ئەووی کە پوچەلی پە کە بیان دەریکەووی بەلام ئیمە ھەول دەدەین ئەووەش
 بەسەلینین کەوا ھەروەھا دیالیکتیکیی نین ئەووەش بەمەبەستی زیاتر روون کردنەووی ئەو
 راستی پەکی کەوا فیکری جاھیلی لەناو خودی خۆی دا ناریکەو کەوا ئەو شتانە
 کە ئیدعیایان دەکات بۆ خۆی جگە لەووی راست نین ھەروەھا لەخۆی دا بەدی ناپەن.

۱- بەشی زۆری ئەو چالاکیانە کە مارکسیەت، باسیان دەکات دیالیکتیکیی نین
 بەلکو شیوہ ھێل (=خطی، ان، واتە (أ) دەبیته ھۆ بۆ (ب) ئەمیشیان ھۆ بۆ (ج) ... ھتد،
 بەلام دیالیکتیک وانی پە، بۆ نمونە کاری بەرھەم ھێنان لەسەر دروستکردنی ھۆشی مرۆف و
 ھۆشی کۆمەلایەتی ... ئەمەش دیالیکتیک فی پە.. جا بۆ ئەووی مارکسیەت تام و بۆیەکی
 دیالیکتیکیی بداتە چالاکیەکی وا دەلی کەوا ئەم دوو شتە کار لەپە کتر دەکەن... بەلام ئەمە
 سوودی فی پە چونکە ئەگەر لەمارکسیەک بپرسین: ھۆش ھەلقولای چی پە؟ دەلی:
 ھەلقولای بەرھەم ھێنانە... کەواتە ھەر دە بێ (أ) ھەبێ و (ب) بەدوای دا ھاتنی
 کە ئەمەش پە یوہندیکی شیوہ ھێلە (خطی) نەک دیالیکتیکیی.

۱۷۹- ئەم رەخنەپەمان دیفاع نی پە لە فەلسەفەیی (مثالی) چونکە ئەویش وەکو فەلسەفەیی

ماددی گومبارایی پە.

بەھەمان شىۋەش بۇ باۋەرلىكى تىرى ماركسىيەت ئەۋىش: گۇرۇقى ھىنزە كاتى
بەرھەم ھېتان گۇرۇقى پەيۋەندى يە كاتى بەرھەم ھېتانى بە دوۋاۋە يە... كە ئەمەش پەيۋەندىكى
شىۋە ھىلە نەك دىيالىكتىكى.

دىسان بۇ پەيۋەندى تىۋان (ژۇرخان) (سەرخان) كە يە كەمىيان دوۋەمىيان دەست
نىشان دە كات و پەيۋەندە كە يان دىيالىكتىكى نى يە.

۲- لەمىلەتە ي چىنە كان دا دە بوایە بە ئى ي «ياسا» يە كە مى دىيالىكتىك
دەرە بە گايە قى پەيدا نە بوایە بە لىكو كۆيلە كان شىۋازىكى تىران پىك بېتىنە چۈنكە
كۆيلە كان و خاۋەنە كانىان دوۋ چىنى دژ بە يەك بوۋن و بە ئى ي دىيالىكتىك دە بوایە دژىك
سەرىكە وتايە كە كۆيلە كان. بە لىك دە يىن پاش كۆيلە يە قى دەرە بە گايە قى بەرپاۋو، ھەمان
شىش بۇ دەرە بە گايە قى: دە بوایە دژە كە ي ترواۋە جوتيارە كان سەركە وتايە و شىۋازىكىان
پىك بېتىنە كە چى شىۋازى سەرمایە دار پەيدا بوو. بۇ جارى سى يەمىش دىيالىكتىك پە كى
دە كەۋى و لەجىياق ئەۋە كرىكاران زالىن بە سەر سەرمایە داران دا دە يىن حىزىك
رىگای كۆمۇنىزم خۇش دە كات (ھەرچەندە خۇشى نە كرىدو كۆمۇنىزم ھەر نە ھاتە دى)
كە دەستە يە كى ژمارە كە مەۋ ھە لىژارە يە نەك بىرىقىنى لەمەموۋ جە ماۋەرە كرىكارە كە.

سەبارەت بە كۆمەلگای خەيالى كۆمۇنىست، ئەو (تتاقۇس) دژايە قى يە لىنىۋان
چىنە كان دا ھە بوۋە (ۋەك پىشتىر باسان كرىد) لەو كۆمەلگا خەيالى يە دا نامىنن كە واتە
دىيالىكتىك دەمى بە لىك بۇ ئەۋە قى ئەو دىيالىكتىكە نەمىنى لىنن (حىلە شرعية) دژىزىۋە
گوايە (تتاقۇس) ھەر دەمىننن بە لىك نادوژمانەن و نابنە ھۆى شەرو ناكۆكى!

كۆتايى

پاش ئەم رەخنە كورتەى ماركسەت ژمارە يەك راستىيان بۇ دەر كەوت كە ھەر
استى يە كيان لايە كى ماركسەت دەر ووخىنى.

۱- ماركسەت لەسەردە مېڭا پەيدا بوو كە چەند فەلسەفە يە كى بەخۇيە وە دىيوو
كە ئىدىيەى (شەولەت) يان دە كەرد گوايە ھەموو لايەنىكى ژيان دە گرېتە وە، ماركسەت شى
ويستى لەوان كە مېر نە بى و ويستى لايەنى سەروشت و كۆمەلگا و مېژوو و دواروژ... ھتە،
بگرېتە وە بەلام وەك بېنيان لە ھەر بوارىك دا تا مل نوقى ھەلە دە بوو و لە لايەنە تاك
تاكە كانى ژيان دا پە كى دە كەوت چ جاي ھەموو لايەنىكى ژيان بگرېتە وە.

۲- ماركسەت چەند شتىكى نارىكى لەخۇى كۆكرە وە، جا فېكرى جاھىلى خۇى
لەخۇى دا نارىكە ئىتر ئە گەر شتى نارىك كۆيكاتە وە دە بى چىى لى دە رېچى؟ لە بەر
ئە وەش ماركسەت پەر بوو لە (تەناقۇز) و نارىكى و ھەر شتىكى دژى ئە وەى ترە و بە درۆى
دە خاتە وە وەك چۆن لە رەخنە كە دا بېنيان.

۳- بەلام لەگە ئا ئە وەشدا ماركسەت ئىدىيەى گە وەرە گە وەرە دە كات: ھەر ئە و
تە فېسرى زانستى مېژوو و جولەى كۆمەلگا و سەروشتى زىندوو و مردوو دە كات، دواروژ بۇ
كۆمەلگا خەيالى يە كەى ئە وە، ھەموو لايەنىكى گەردوون و ژيان دە گرېتە وە، فېكرە يە كى
پېشكە و تەخوازە، .... ھتە.

خۇ ئە گەر ئاينىك بوايە لە لايەن خواو ھەتايە دە يتوانى ئەم ئىدىيەيانە بكات چۈنكە
دە مانووت سەرچاوەى ئە و ئايەنە خوايە كە قەد ھەلە لى ئا وە شىتە وە، بەلام ئەم ئىدىيە
گە و رانە كە لە فېكرىكى بە شەرى بوە شىتە وە بە سەن وە كو بەلگە لەسەر نابوو قى ئە و
فېكرە يە.

۴- لەمە يەنى ئەمەلىش دا ماركسەت فەشەلى خۇى سەلمانە چۈنكە نە يتوانى بۇ
ماوەى سە دە بەك بەرگە بگرى و بەشى ھەرە زۆرى دە و لە تە كانى ھە وە سىيان ھىنا و يە كىك
لە و ھىزانەى كە دژى وەستان چىنى كرىكار بوو، بەر لە وەش فەشەلى خۇى بە وە سەلمانە
- كە وەك پېشتەر باسەن كەردو سەدان جار و تراو - شۆرشە كە بە پېچە وائەى پېشىنى يە كانى
ماركس لە روسيادا بەرپا بوو كە چىنى بۆر جوازى و چىنى كرىكار تىاي دا لاواز بوون، پاشان
نەروژ ھەلات دا كە دە تەوانىن بلىنن دوو چىنە كە تىايان دا وجودىكى وايان نە بوو.. واتە
ماركسى يە كان رىنگايە كى تريان گرتە بەر بۇ بەرپا كەردى شۆرشە كانيان.

جائە مەروۇش حەزبە كۆمۇنىستە كانى ئە و رويەى رۆژ ھەلات ھە و لە دە دەن ئە رىگاي
دېمۇكراسيە وە جارنىكى تە بچتە وە پېشە وە و سوود وە رىگرن لە فەشەلى سەرمایە دارى كە بۇ
ولاتە كە يان ھاتو وە.

۵- ئە نجامىكى ماركسەت ئە وە بوو كە نە وە يە كى دژنە پەر وەرە كرا كە سەل لەخوین

رشتن نه کاته وه کاتیک که دهسه لاتی له دهست دا بی، بی گومان که م که سیان نه بی که به رامبه ر فیکره ی تر کراوه ن یان کاتی خوئی په روه رده یه کی ثانی یان هه بووه و جیباوی هه بووه له دل و دهر وونیان، باشتین به لگه ش کاتی لینین و ستالینه که ملیونه ها که س کوژران له پیناوی سه پاندنی کومونیزم دا (۱۸۰) هه روه ها تاوانه کانی (چین) که به شپکی هه ره زووری تائه مرؤ ئاشکرا نه کراون به لام بونیان دیت، به تایه تیش تاوانه کانی سه رده می به ناو «شورشی رۆشنیری» که چینی ئه مرؤ خوئی نه فره قی لی ده کات.. هه روه ها تاوانه کانی (خمیر) سووره کان له که مېودیاو پاشان تاوانه کانی فیتنام هه ر له که مېودیا، تاوانه کانی رژیمه کونه کانی ئه وروپای رۆژه لات.. هتد.

له وه ش ناچیی تائه مرؤ حوکیکی درنده ی وه ک حوکی کومونیزست له مېژوودا دامه زراپی (۱۸۱) هۆکه شی وه ک وتان په روه رده یه که بناغه که ی بی باوه ری یه.. کابرای بی باوه ریش که پروای به رۆژنیک نه بی که تیای دا موخاسه یه ده کرئی و لی ی ده پرسرته وه سل له تاوان ناکات به لام درنده ترین تاوانبار ئه و بی باوه رده یه که نه ک هه ر پروای به رۆژی موخاسه به کردن نه بی به لکو هه روه ها له سه ر رق و قین و دوژمنایه قی هه موو که سیك په روه رده بکری و دوژمنایه قی ئاین (ثانی خوا) خالیکی سه ره کی ی به رنامه که ی بی.. مارکس سالی (۱۸۴۹) کاتیک به نووسین هیرش ده باته سه ر حکومت ئه مه ده نووسی: کاتیک نۆره ی ئیمه دیت هیچ عوزریک بو تیرور (ئیرهاب) ی خویمان ناهینینه وه (۱۸۲).

تۆوه که مارکس و ئینگلز بوون، (لینین و) ستالین ایش چاندیان و کردیانه دره ختیکی گه وره و باخه که یان گه وره کرد، به چکه کانی تریش ده ستیان کرد به باخ دروست کردن... چون باخیک و چو دره ختیکی؟

باخی قین و درندیتی و دروو دروشمیزی... به لام باخی وا زوو خوئی خوئی ده سویتیی. «بومثل کلمه خبیثه کشجوره خبیثه اجنتت من فوق الارض مالها من قران» ابراهیم/ ۲۶. نمونه ی وشه یه کی پیسیش وه کو دره ختیکی پیس وایه که له ره گ دا هه لکه ندراره و جی به خوئی ناگری.

۱۸۰- ته نها یه ک نمونه ش ئه مه یه: زیبا له ده ملیون که س له به ندیشانه کان یان له سه رباژگه کان دا مردن، پاش سالی ۱۹۳۶ (کاتی ستالین)، کارودی منعطف الاشتراکیه الکبیر، ۱۰۸.

۱۸۱- اگنازیو سیلونی (؟) که یه کیک بوو له دامه زریته راشی حزبی شیوعی ی لیثانی باسی له وه ده کات که چون لینین و تروتسکی بین (انصاف) بوون له هوکم کردن به سه ر ئه وانه ی راکانیان له که ل می خویمان دا ئه ده گونجان و به (خولرۆش و) (هه لپه رست) و (به کرئی گیراو) ناویان ده بردن، هه روه ها ده ئی: کاتیک ویستم له مۆسکو بگه ریمه وه (ئه لکساندرا کولوتناچ) پی ی وتم: نه که ر له رۆژنامه کاندای خویندته وه که و لینین منی گرت گوايه که وچکی زیویتم دزیوه له (کرملین) ئه و بزانه که له که ئی دا ریک نیم له باره ی کیشه یه کی بهوکی کشتوکال یان پیشه ساز، بېوانه: ئیدریین کوخ (؟)، اراء فلسفیه فی لزمه العصر، ۱۳۱. به م جزره ئه و که سانه ی له م «پیشه وایانه، نزیک بوون ده زانن چون درنده و دیکتاتوریک بوون.

۱۸۲- بېوانه: میرنگه کارل مارکس....، ۱۵۶.

سه رچاوه كان

- ١- كارل ماركس، راس المال، نقد الاقتصاد السياسي، جزء ١ قسم ١، ت. محمد عيتاني، بيروت، سنة؟
- ٢- كارل ماركس، بؤس الفلسفة، ت. اندريه يازجي، ط٢، ١٩٦٧.
- ٣- فردريك انجلز، ضد دوهرنغ، القسم الاول، الفلسفة، ت. داود صائغ، ١٩٥٤.
- ٤- فردريك انجلز، نصوص مختارة، اختيار وتعليق: جان كانابا، ت. وصفي البني، دمشق، ١٩٧٢.
- ٥- ج. بليخانوف، تطور النظرية الواحدة الى التاريخ، ت. محمد مستجير مصطفى، ط٢ بيروت، ١٩٧٥.
- ٦- ج. بليخانوف، نقد نقادنا، ردود على منتقدي النظرية المادية التاريخية في تطور المجتمعات، ت. جورج طرايشي، ط١، بيروت، ١٩٧٩.
- ٧- ج. بليخانوف، القضايا الاساسية في الماركسية، ت. حنا عبود، سنة؟
- ٨- ج. بليخانوف، فلسفة التاريخ - المفهوم المادي للتاريخ، ت.؟، سنة؟.
- ٩- ليون تروتسكي، الثورة المغدورة، نقد التجربة الستالينية، ت. رفيق سامر، ط٢، بيروت، ١٩٨٠.
- ١٠- د. الياس فرح، تطور الفكر الماركسي، عرض ونقد، ط٦، بيروت، ١٩٨١.
- ١١- ر. جارودي، منعطف الاشتراكية الكبير، ت. ذوقان قرقوط، ط٢، ١٩٧٨.
- ١٢- ر. جارودي، ماركية القرن العشرين، ت. نزيه الحكيم، ط٣، بيروت، ١٩٧٢.
- ١٣- ر. جارودي، ب- تشاغين، الروح الحزبية في الفلسفة والعلوم، ت. نخبة من الاساتذة، بيروت، ١٩٥٩.
- ١٤- ر. جارودي، البديل، ت. جورج طرايشي، بيروت، ١٩٧٢.
- ١٥- ر. جارودي، كارل ماركس، ت. جورج طرايشي، بيروت، ١٩٧٠.
- ١٦- جان- ايف كالفين، فكر كارل ماركس، ت. سهيل ادريس، بيروت، ج١/١٩٦٠، ج٢/١٩٦٠.
- ١٧- ارنست فيشر، هكذا تكلم ماركس حقاً، ت. محمد عتياني، ١٩٧٣.
- ١٨- نخبة من العلماء والاكاديميين السوفياتيين، الموسوعة الفلسفية، ت. سمير كرم، ط٥، بيروت، ١٩٨٠.
- ١٩- جان سوريه كانال واخرون، حول نمط الانتاج الاسيوي، ت. جورج طرايشي، ط٢، بيروت، ١٩٧٨.
- ٢٠- فرانز موهرنغ، كارل ماركس تأريخ حياته (ونضاله)، ت. خليل الهندي،

بيروت، ١٩٧٢.

٢٦- هنري لوفيفر، الازمة الماركسية الراهنة، ت. البير منصور وأحمد الزين،

١٩٦١.

٢٧- ف. بودوستنيك و أ. ياخوت، عرض موجز للمادية الديالكتيكية، دار

التقدم، موسكو، ١٩٧٠.

٢٨- ف. الهاناسييف، اسس الفلسفة الماركسية، ت. عبدالرزاق الصافي، بغداد،

١٩٧٦.

٢٩- د. قباري محمد اسماعيل، علم الانسان، الاسكندرية، ١٩٧٣.

٣٠- ج.د.ه. كول، تاريخ الفكر الاشتراكي، الجزء الاول؛ رواد الفكر الاشتراكي

(١٧٨٩-١٨٥٠)، ت. منير البعلبكي، ط٢، بيروت، ١٩٧٨.

٣١- ج.د.ه. كول، تاريخ الفكر الاشتراكي، الجزء الثاني، الماركسية والفضوية،

(١٨٥٠-١٨٩٠)، ت. عبدالكريم احمد، القاهرة، سنة؟

٣٢- محمود امين العالم، ماركيز أو فلسفة الطريق المسدود، بيروت، ١٩٧٢.

٣٣- ريمون ارون، صراع الطبقات، ت. عبدالحميد الكاتب، بيروت، ١٩٦٥.

٣٤- اديث كيرزويل، عصر البنيوية من ليفي شتراوس الى فوكو، ت. جابر

عصفور، بغداد، ١٩٨٥.

٣٥- د. ابراهيم الطحاوي، الاقتصاد الاسلامي مذهباً ونظماً دراسة مقارنة، ج٢،

القاهرة، ١٩٧٤.

٣٦- شمس الدين ابي بلوت، داروين ونظرية التطور، ت. اورخان محمد علي

١٩٨٤، (وهركيرانه كوردي يه كه شي: ثايا راسته تيؤري داروين هه ره سي هينا،

وهركيراني: سالار احمد فتاح، ١٩٨٦).

٣٧- ميلوفان دجيلاس، مجتمع غير كامل، الشيوعية المتفككة، ت؟، سنة؟.

٣٨- جان بول سارتر، المادية والثورة، ت؟، بيروت، ١٩٨٠.

٣٩- د. امام عبدالفتاح امام، خرافة الجدل في الطبيعة، مجلة الفصول الاربعة

(ليبيا) سنة ٢، عدد ٧، ١٩٧٩.

٤٠- امام عبدالفتاح امام، المنهج الجدلي عند هيجل، دار المعارف، مصر، ١٩٦٩.

٤١- د. زكريا ابراهيم، هيجل أو المثالية المطلقة، ج١، ١٩٧٠ (*).

٤٢- سانتياغو كاريللو (السكرتير العام للحزب الشيوعي الاسباني)،

الاوروشيوعية والدولة، ت.د. سعاد محمد خضر، منشورات دار الثقافة، بغداد،

١٩٧٨.

٤٣- ا.ه. كار، ثورة البلاشفة، المجلد الاول، (١٩١٧-١٩٢٣) ت؟ سنة؟

٣٩- ستيورات شرام، هيلين كارير دنكوس، الماركسية اللينينية امام مشاكل الثورة في العالم غير الاوروبي، (ناوي نه سلى: ماركسيه تونساسيا ١٨٥٣-١٩٦٤) ت.٩، بيروت، ١٩٧٠.

٤٠- د. عبدالرضا الطعان، الفكر السياسي في العراق القديم، دار الرشيد، بغداد، ١٩٨١.

٤١- ليو اوينهايم، بلاد ما بين النهرين، ت. سعدي فيضي عبدالرزاق، بغداد، ١٩٨٧.

٤٢- جماعة من علماء الآثار السوفيتين، العراق القديم، دراسة تحليلية لاحواله الاقتصادية والاجتماعية، ت. سليم طه التكريتي، ط٢، بغداد، ١٩٨٦.

٤٣- مجلة الثقافة بغداد، الاعداد ١٩٧٨/٢ + ١٩٧٨/٣ + ١٩٧٨/٦.

٤٤- بونيفاتي كيدروف، الجدل «نفس» الماركسية، ت. الياس مرقص، مجلة دراسات عربية، بيروت، العدد ١٢، ت ١٩٧٤/١.

٤٥- ابراهيم كوخ، اراء فلسفية في ازمة العصر (١٩٥٩) ت. محمود محمود، القاهرة، ١٩٦٣.

٤٦- هيربرت ماركيوز، العقل والثورة، هيجل ونشأة النظرية الاجتماعية، (١٩٦٠) ت. د. فؤاد زكريا، ١٩٧٠.

٤٧- نخبة من العلماء، كيمياء الحياة وفيزياءها، ت. د. محمد محمود عبدالقاسر و د. الفونس يحيى، ١٩٦٢.

٤٨- د. احمد سيد الخواوي، التركيب الدقيق للذرة وعلاقة ذلك بنشاطها الكيميائي والطبيعي، ج ١، ١٩٦٠.

٤٩- مجلة الف باء، بغداد، العدد ١٠٢٤، ١١/٥/١٩٨٩.

٥٠- مجلة سومر، بغداد، المجلد ٣٢، ١٩٧٦.

51- M.E. Omelyanovsky, Dialectics in Modern Physics, Progress Publishers, Moscow (1977), Eng. Transl. 1979.

52- F.Nicolon, in, World Marxist Review, vol. 2, no.4. 1959.

53- N. Mondet, Journal des Economistes, 15 nov., 1926.

54- Karl Mannheim, Ideology and Utopia, An Introduction to the Sociology of Knowledge, (1936), London, 1968.

(*) سه رچاوهى تریش هه ن له بارهى فلسفهى (هيجل) اوه كه لهرهش نووسه كه دا

به كارمان هيتاون و ليره دا نه مان نووسيون.

مارکسیست یەکیگە لە ئاینه‌گانی ئهم سەردەمە.
ئاینیکی دۆستکردی مەرفە وەک دیمانی تر، بەلام
هیچیان نەبۆوەی مارکسیست ئیدیعای حەقیقەتی
رەه‌بان بۆ خۆیان نەکردووە. مارکسیستیش وەک
هه‌موو ئاینیکی دۆستکردی تر پڕیمتی لە ئارێکی.
ئهم بۆ کورتەش بەشیکی زۆری ئەر ئارێکیانە
دەخاتە روو. وە ئەمڕۆش مارکسیست هەمیشە
بەلام دەرسەکان هەر دەمێننەوێ بۆمان، چون بۆمان
ئارێکی یەگانی ناو خۆدی هەر ئاینیکی جامیلیت
بەدۆزینەوێ پێشبینیی دارووخانی ئەر ئاینە بکەن.